

University of Groningen

Privé in de politieke biografie

Renders, J.W.; Voerman, Gerrit

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2007

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Renders, J. W., & Voerman, G. (editors) (2007). *Privé in de politieke biografie*. Boom / Biografie Instituut.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Privé in de politieke biografie

Hans Renders & Gerrit Voerman [*redactie*]

Privé in de politieke biografie

BOOM • AMSTERDAM

2007

© 2007 De auteurs

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Afbeelding omslag

Ruud en Ria Lubbers, 1994

[foto Vincent Mentzel]

Verzorging omslag & binnenwerk

René van der Vooren, Amsterdam

Druk en afwerking

Giethoorn ten Brink, Meppel

ISBN 978 90 8506 393 3

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

www.biografieinstituut.nl

Inhoud

7	HANS RENDERS Privé in de politieke biografie
15	GERRIT VOERMAN De onstuitbare opmars van het private in de politiek
24	RUUD KOOLE Nederlandse politieke partijen, rekrutering en de privacy van politici
41	JEROEN KOCH ‘Familieaangelegenheden van hoogst teederen aard’ — Abraham Kuiper publiek en privé
49	MINEKE BOSCH Het persoonlijke is politiek: dilemma's van gelijke behandeling in de biografie
67	JELLE GAEMERS Willem Drees privé verklaard
83	PAUL VAN DER STEEN Het broodbeleg van Cals — Politiek en privé als twee-eenheid
97	ELSBETH ETTY Dodens hebben geen privacy — Het persoonlijke in de politieke biografie

108	ANTOON DE BAETS Postume privacy en reputatie
125	JOOP ELLEMERS Sceptische notities over het wetenschappelijke karakter van biografieën
141	<i>Personalia auteurs</i>
143	<i>Dankwoord</i>
144	<i>Register van personen</i>

Privé in de politieke biografie

Hans Renders

Er is het eeuwige misverstand over termen: de 'literaire biografie' is niet zozeer een levensverhaal met literaire kwaliteiten maar een biografie van een literator. Zo is ook het begrip 'politieke biografie' een boek waarmee doorgaans de biografie van de politicus wordt bedoeld. De begripsverwarring is wel te verklaren: een literaire biografie, een schrijversbiografie, waarin het oeuvre van de gebiografeerde nauwelijks aan bod komt, is gangbaar, terwijl een biografie van een politicus zonder uitgebreide aandacht voor zijn politieke ideeën, volkomen absurd zou zijn. Dat heeft te maken met de brede betekenis van het woord 'politiek', maar ook met de status van de schrijver in onze samenleving. Hij of zij is een ster, geliefd en bewonderd, terwijl de politicus in het gunstigste geval een hardwerkende betrouwbare dienaar is. Veel uit het privéleven van een politicus heeft politieke betekenis en dito gevolgen, door anderen daaraan toegekend, terwijl een schrijversleven pas onderwerp van de literatuur wordt als hij er zelf over schrijft. Het imago van een politicus wordt gezien als een blauwdruk van zijn ideeën. Het kapsel van Jan Peter Balkenende werd aangepast om zijn opvattingen wat eigentijds er te doen lijken, zo zou je kunnen zeggen. Het schrijversleven in de media van vandaag krijgt weliswaar veel aandacht, maar niemand zou over de seksuele abberaties van Heleen van Royen schrijven als ze daar niet zelf een thema van had gemaakt in haar romans.

De bekende Franse filosoof Henri Bergson schreef op 2 februari 1935 zijn zogenoemde 'Instructions concernant ma biographie', een dwingend advies aan zijn biograaf Gilbert Maire die nog in hetzelfde jaar een biografie zou publiceren.¹ Bergson begint met de vermelding dat het overbodig is zijn familie in zijn biografie te betrekken, zelfs maar te noemen. Zeg maar dat ik ben geboren in Parijs, rue Lamartine.² Maire hield zich bijna letterlijk aan de 'Instructions'. Als je de ondertitel van zijn biografie leest, weet je al genoeg: Mon maître.

Nu zou Maire zonder de instructies ook een volgzame biograaf zijn geweest, maar wat interessant aan Bergsons missive was, is dat hij beter dan zijn biograaf begreep dat een biografie niet zozeer het verhaal van een leven is, maar het verhaal van een nalatenschap. De nalatenschap is een monster dat begint te leven bij de dood van een te biograferen persoon. Het gaat over de vergeelde en vergeten persoonlijke papieren — zoals schoolschriften, brieven, aanzeggingen, aantekeningenboekjes en agenda's — en droom van elke biograaf: dagboeken. Maar ook: de brieven en dagboeken van anderen waarin hij voorkomt en die vroeg of laat, digitaal of niet, gekoppeld worden aan zijn persoon.

Toch kan de politicus zijn biografie postuum beter beïnvloeden met zijn nalatenschap dan met welk ander middel ook. De overledene vergaat terwijl zijn nalatenschap groeit. Zijn collega's, zijn vrienden, zijn familie, de instellingen waar hij heeft gewerkt gaan ter ziele, en allemaal laten ze sporen na. Zijn nalatenschap dijt maar uit en vooral het commentaar erop. De collectie brieven van PvdA-leider Joop den Uyl in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis zal de komende twintig jaar flink uitgebreid worden naarmate meer van zijn vrienden en collega's zullen overlijden.

Volgens de Franse historicus François Dosse, die nog niet zo lang geleden een boek publiceerde over de politieke biografie, ontleent de politieke biografie haar bestaansrecht aan een zichtbare aandachtsverschuiving van individu naar ideologische context. De biograaf is verplicht de ontwikkeling van de intieme persoon naar de publieke figuur met een publiek imago te voorzien van een verhaal.³ Dat mag waar zijn, maar een biografie dient eerst de genese van de nalatenschap van zijn held te doorgronden. Wie heeft het archief van de politicus aangelegd, bijgehouden, eventueel gezuiverd en overgedragen aan een openbare instelling? Bemoeide hij zich daar zelf mee? Bewaarde hij afwijzingsbrieven, van geliefden of gewenste werkgevers? Niemand is graag de boekhouder van zijn eigen teleurstellingen, maar de sporen ervan weggooien is riskant. Zelfs niet-publieke personen zitten in honderden, soms zelfs in duizenden bestanden, denk aan gemeente, belasting, huisarts, supermarkt, sportclub en internetprovider — en de zeer privacygevoelige bibliotheek. De bestanden van je vrienden zijn daarbij niet eens meegerekend.⁴ Zouden politici de laatste jaren zo vaak autobiografieën schrijven omdat ze weten dat in hun nalatenschap, tenminste in dat deel waarover ze geen zeggenschap hebben, een beeld oprijst

dat ze willen corrigeren? Juist bij politici zou dat eens uitgezocht moeten worden.

Er verschijnt in Nederland bijna elke werkdag een biografie, oorspronkelijk in het Nederlands verschenen en vertaalde biografieën bij elkaar opgeteld. Toch hoor je nog steeds de klacht dat het in Engeland zoveel beter is, dat er zoveel méér biografieën verschijnen. Daar zijn vraagtekens bij te zetten. Het genre is zo populair, in Engeland én in Nederland, dat steeds meer boeken die die noemer niet verdienen als biografie op de markt worden gebracht. In Engeland en de Verenigde Staten zie je hele boekenkasten of zogeheten winkelleilanden ingericht met biografieën, maar als je beter kijkt, valt op dat boeken in de trant van *Recepten gekozen door Britney Spears* of *Beweeg je gezond en slank zoals Barbara Streisand* zonder problemen eveneens bij de afdeling biografie zijn gezet. Ook in de Nederlandse boekhandel wordt een herdenkingsboekje als dat over André Hazes meteen tot biografie bestempeld, maar eveneens waar is dat van die 250 tot 300 biografieën per jaar een substantieel deel geschreven wordt door wetenschappers, of zij die de eisen en wensen van de wetenschap respecteren. We hoeven alleen maar de biografieën van Jo Cals, Hendrik Colijn, Willem Drees, Aletta Jacobs, Abraham Kuyper, Henriette Roland Holst en Carl Romme te noemen om te begrijpen hoe terecht het is dat historici de biografie herontdekt hebben. De politieke geschiedenis is verrijkt dankzij deze en andere biografieën van politici.

De biograaf moet aantonen dat iemands persoonlijke achtergrond van invloed is geweest op zijn publieke wapenfeiten. Als dat niet gebeurt, kun je beter geen biografie schrijven. Ik zal deze stelling met een paar recente voorbeelden staven.

Sociale politiek in Nederland heeft lang kunnen gedijen tussen twee polen: de solidariteit van de burger met de sociaal-economisch zwakkere medemens en de angst van diezelfde burger voor het communisme. De boodschappers van de middenweg waren vanaf het begin de sociaal-liberalen. De journalist en politicus Hendrik Goeman Borgesius was een van hun belangrijkste vertegenwoordigers. Bert Wartena schreef een biografie van hem.⁵ Naarmate zijn boek vordert, verdwijnt Goeman Borgesius als persoon uit beeld. Hij wordt een schim achter zijn politieke ideeën, en de biograaf lijkt alleen belangstelling te hebben voor de wijze waarop die ideeën zich onderscheiden van de opvattingen die socialisten, katholieken, protestanten en oud-liberalen uitdroegen.

Dat is een nuttige exercitie, maar dodelijk voor een biografie. Hetzelfde geldt voor de biografie van de jurist Jan Donner, geschreven door Job de Ruiter (voormalig minister van Justitie).⁶ De biograaf zégt wel dat Donner een markante persoonlijkheid was, maar zijn boek is toch meer een opsomming van Donners inderdaad markante arbeidzame leven. Er wordt geen verbinding gelegd tussen zijn oppassende bestaan als vader en echtgenoot en zijn carrière in antirevolutionaire kring. ‘Deugd slaat dood,’ schrijft de historicus Cees Fasseur in zijn biografie van koningin Wilhelmina. Wartena en De Ruiter schreven ieder een boeiend boek waarin de deugden van hun protagonist beschreven worden, maar met de politieke biografie heeft het weinig te maken.

Het persoonlijke is politiek

De gewezen PvdA-politicus Lambert Giebels heeft de biografie, als variant op het adagium dat een roman een verzonnen biografie is, een gedocumenteerde roman genoemd. Dat klinkt me iets te romantisch in de oren, maar dat in een biografie sprake moet zijn van een intrige, de ‘verborgen wond’ zou Flaubert zeggen, staat voor mij wel vast. Historici spreken graag over ‘visie’, sommigen over ‘maatschappijvisie’, maar dat is toch iets anders dan de verborgen wond van de protagonist blootleggen. De intrige in de biografie van de staatsman Louis Beel (KVP) bijvoorbeeld, zo zegt zijn biograaf Giebels zelf, is zijn vlucht uit een triest huwelijk.

Dit soort interpretaties is niet zonder risico's. De Britse politicus Keir Hardie kreeg van zijn achterban het verwijt dat hij harder voor het feminisme liep dan voor het socialisme. Zijn biograaf Kenneth O. Morgan schrijft dat Hardie waarschijnlijk een geheime relatie had met de suffragette Sylvia Pankhurst. Is dit een verklaring voor dat verwijt of vond Hardie het feminisme echt belangrijker dan het socialisme?⁷

Soms is de persoonlijke duiding van een groot thema veelzeggender dan de weidse context in stelling te brengen. Het persoonlijke als motor voor politiek tref je onder meer aan in de vele biografieën van de zogeheten ‘foute Nederlanders’. De *human interest* voor ‘foute landgenoten’ heeft ons wijzer gemaakt ten aanzien van de politieke cultuur in Nederland tijdens het interbellum. Dankzij een paar biografieën hebben we als het ware typologieën van politici uit die periode kunnen onderscheiden. Door middel van de biografie van George Kettmann van Willem Huberts weten we hoe de ‘vroege vogels’ van het fascisme en het nationaal-socialisme in Nederland zich ontwikkelden op de golven

van wat A. A. de Jonge de kleine politieke crisis heeft genoemd: de grote onvrede van de burger, zeg maar het wantrouwen over het functioneren van de overheid.⁸ Die crisis voltrok zich in dezelfde tijd als die waarin intellectuelen zich zorgen maakten over het gevaar van het nationaal-socialisme of het communisme.⁹ Kettmann richtte zich tot de kleine man die de kleine crisis ervoer, bekeerde zich al in 1931 tot het totalitaire denken en maakte carrière als journalist, schrijver en uitgever. In al deze hoedanigheden voelde hij zich geroepen commentaar te geven op wat we later de grote politieke crisis zijn gaan noemen. Als uitgever was hij onder meer verantwoordelijk voor de uitgave van *Mein Kampf* van het met Nederland bevriende staatshoofd Adolf Hitler. Van opportunisme kun je de nationaal-socialist Kettmann niet betichten, want in 1931 waren er maar weinig collega's in de journalistiek, de literatuur of de uitgeverij die hem vanwege deze openlijke keuze steun wilden verlenen. Hetzelfde kan gezegd worden over Anton Mussert. Uit Jan Meyers' biografie *Mussert. Een politiek leven* wordt duidelijk dat er zelden iemand heeft bestaan die zo heilig overtuigd was dat hij Nederland kon en ook moest redden als de waterbouwkundig ingenieur Anton Mussert. In 1931 richtte hij de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) op, en dankzij Meyers biografie kunnen we zijn politieke keuzen voor een groot deel verklaren uit zijn particuliere achtergrond. Zijn waanidee dat hij de rol van een tweede Johan van Oldenbarnevelt moest spelen — zo toont de biograaf aan — was ook al sterk aanwezig bij het kind, de scholier en de ingenieur Mussert en de biograaf laat daar sterke staaltjes van zien. De *Spitzbürger* Mussert sprak wel over grote thema's, maar hij werd gedreven door verontwaardiging over het functioneren van de politieke instituties.

Dankzij de vermenselijking van een paar thema's uit die tijd (zoals werkeloosheid, gebrek aan publieke erkenning of dwangarbeid in Duitsland) weten we nu hoe dun de scheidswand was tussen 'goed' en 'fout' en tussen lijden en verveling tijdens de bezetting. 'Stuur me niet meer zoveel eten,' schreef de dwangarbeider Jan Hanlo in 1943 vanuit zijn barak van de Siemensfabrieken in Berlijn aan zijn moeder.¹⁰ De gebroeders Alfred en Ernst Kossmann hadden de tijd van hun leven toen ze als dwangarbeiders in Duitsland aan een spoorlijn werkten.¹¹ De biograaf van de romanschrijver Antoon Coolen heeft aangetoond dat zijn protagonist, die heldhaftig had geweigerd om lid te worden van de Kultuurkamer, óók burgemeester in oorlogstijd heeft willen worden, van het Brabantse Waale.¹² Zo heeft Wam de Moor een genuan-

ceerd beeld neergezet van de ambtenaar in buitenlandse diplomatieke dienst J. K. Feylbrief en zijn schrijversalterego J. van Oudshoorn. Maar ook lezen we bij De Moor hoe Van Oudshoorn zich tijdens de Tweede Wereldoorlog steeds makkelijker voegde naar de wensen van de Duitse bezetter. Hoe naïef kon iemand zijn om te denken dat je als lector voor de Kultuurkamer kon werken en tegelijkertijd de overtuiging hebben apolitiek te zijn. Van de volkskundige P. J. Meertens die in dezelfde functie werkte, moeten we zijn biografie maar afwachten om te weten hoe zijn gedrag beoordeeld wordt.

Onlangs verscheen de biografie van de Vlaamse nationalist August Borms, collaborateur tijdens de Eerste én Tweede Wereldoorlog, hoewel die collaboratie in beide gevallen anders gewogen kan worden.¹³ Hier in Nederland kennen we Borms vooral omdat Willem Elsschot ooit een gedicht over hem schreef, na zijn executie in 1946. In Vlaanderen is hij nog steeds bekend en berucht als symbool van extremistische flaminganten. Zijn biograaf, Christine van Everbroeck, heeft de mythe Borms ontrafeld, en dan blijft er weinig van hem over. Dankzij deze biografie weten we dat die Borms-cultus weliswaar mythische proporties aannam, maar eveneens begrijpen we nu dat de politieke invloed die hem werd toegedicht, helemaal niet zo groot was. Flaminganten en andere geestverwanten maakten van hem een mascotte om de tegenpartij wat te jennen; zijn zogenaamde aanhangers wisten dat Borms zichzelf te veel als een messias zag die liever in de gevangenis woonde en werkte dan daarbuiten om ooit een serieuze politieke rol van betekenis te spelen. De nuchtere analyse van de feiten door de biograaf haalt de glans van de mythe af. Juist door zoveel aandacht aan de opvoeding, de leefomstandigheden en de narcistische trekjes van Borms te besteden, krijgen we een dieper inzicht in zijn bijna sprookjesachtige politieke opvattingen. Biografieën van politici waarin aan het persoonlijke veel aandacht wordt geschonken zijn doorgaans ook het meest diepgravend waar het gaat om de politiek, maar dat is een stelling waar je het oneens over kunt zijn.

Ik zou de stelling van Dosse dat de biograaf verplicht is de ontwikkeling van de privépersoon naar de publieke figuur te voorzien van een verhaal willen omdraaien: de biograaf is verplicht de politicus van een persoonlijk verhaal te voorzien, zodat wij de incubatie van politieke ideeën beter kunnen begrijpen.

Noten

- 1 Gilbert Maire, *Bergson; mon maître*, Editions Bernard Grasset, Parijs 1935. Bergsons 'Instructions' zijn van februari, het boek van Maire werd op 30 september van datzelfde jaar gedrukt.
- 2 Philippe Soulez en Frédéric Worms, *Bergson*, Flammarion, Parijs 1997, p. 288.
- 3 François Dosse, *Le pari Biographique. Écrire une vie*, Éditions la Découverte, Parijs 2005, p. 346-354.
- 4 Website Ministerie van Justitie over het College Bescherming Persoonsgegevens (www.justitie.nl/themas/meer/hoofdpijnen), dat toezicht houdt op de Wet Bescherming Personen.
- 5 Bert Wartena, *H. Goeman Borgesius (1847-1917). Vader van de verzorgingsstaat. Een halve eeuw liberale en sociale politiek in Nederland*, Aksant, Amsterdam 2003.
- 6 Job de Ruiter, *Jan Donner, jurist. Een biografie*, Boom, Amsterdam 2003.
- 7 Kenneth O. Morgan, 'Writing Political Biography', in: Eric Homberger en John Charmley (red.), *The Troubled Face of Biography*, MacMillan Press LTD, Basingstoke [etc.] 1988, p. 33-48.
- 8 W. S. Huberts, *Schrijver tussen daad en gedachte. Leven en werk van George Kettmann Jr. (1898-1970), met een bibliografie*, Stichting Bibliographia Neerlandica, 's-Gravenhage 1987; A. A. de Jonge, *Crisis en critiek der democratie. Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*, HES Uitgevers, Utrecht 1982, 1ste dr. 1968.
- 9 Koen Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politiek partijen in Nederland 1918-1940*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2003, p. 163-197.
- 10 Hans Renders, *Zo meen ik dat ook jij bent. Biografie van Jan Hanlo*, De Arbeiderspers, Amsterdam 1998, p. 157-191.
- 11 E. H. Kossmann, *Familiearchief: notities over voorouders, tijdgenoten en mijzelf*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1998.
- 12 Cees Slegers, *Antoon Coolen 1897-1961. Biografie van een schrijver*, Stichting Zuidelijk Historisch Contact Tilburg, Tilburg 2001, p. 399-424.
- 13 Christine van Everbroeck, *August Borms. Zijn leven, zijn oorlogen, zijn dood. De biografie*, Meulenhoff/Manteau, Amsterdam/Antwerpen 2005.

Pim Fortuyn met Kenneth en Clara, 2002

[Uit: *Autobiografie van een babyboomer*; foto Sjaak Ramakers]

De onstuitbare opmars van het private in de politiek

Gerrit Voerman

‘Nu hij bekend heeft gemaakt premier van alle Nederlanders te willen worden, moet het volk Wouter Bos maar eens wat beter leren kennen. Vindt hij zelf. Want politiek draait in toenemende mate om vertrouwen in de persoon van de lijsttrekker. Dus schreef hij — naar goed Amerikaans gebruik — in de aanloop naar de verkiezingscampagne een persoonlijk getint boek. Maar wat kostte dat een moeite.’¹ In dit citaat dat in januari 2006 op de website van PvdA-leider Wouter Bos stond, worden de twee zijden van de personalisering van de hedendaagse politiek goed zichtbaar. Aan de ene kant is dat de centrale positie die de persoon van de politicus in de politiek is gaan innemen — in dit geval Bos als de zelfbenoemde kandidaat voor het premierschap in 2007. Aan de andere kant blijkt uit het citaat eveneens duidelijk het toegenomen belang van het private in de politiek, ondanks de calvinistisch aan-doende terughoudendheid. Om het vertrouwen van de kiezers te winnen, gunt Bos hun een kijkje in zijn privéleven. Politieke standpunten en opvattingen zijn tegenwoordig kennelijk niet meer voldoende om electorale steun te verwerven; zij moeten worden gelardeerd met persoonlijke informatie. Aan die eis voldoet Bos met zijn boek *Dit land kan zoveel beter*, dat immers een combinatie is van een autobiografie en een politiek programma.² Het is een voorbeeld van de toenemende vervaging van de grens tussen het private en het publieke in de Nederlandse politiek.

Journalisten en politici zijn het vaak roerend met elkaar eens dat de persoon van de politicus een meer dominante rol is gaan spelen in het politieke en electorale proces. Veel politicologen echter geloven daar niet zo in. Zij concluderen op grond van kiezersonderzoek dat het karakter en de persoonlijke kwaliteiten van de lijsttrekkers of het beeld dat de kiezers daarvan hebben, de uitkomsten van de verkiezingen niet of nauwelijks beïnvloeden. Volgens de Leidse politicoloog Joop van Holsteyn

waren bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002 en 2003 de persoons-effecten op het stemgedrag 'zoal aanwezig, uitzonderlijk en vooral van marginaal electoraal belang'.³

Deze discrepantie tussen de observaties van politici en politicologen is opmerkelijk, maar het is de vraag of het er veel toe doet: de visie van de politici en de media kan namelijk een eigen realiteit scheppen. Om meer reliëf te geven aan de huidige relatie tussen de politicus en de politieke partij, is het zinnig om eerst na te gaan hoe die verhouding in de afgelopen eeuw gestalte heeft gekregen.

Twee-eenheid van politicus en partij

In het grootste gedeelte van de twintigste eeuw was de politicus onlosmakelijk verbonden met zijn partij; zij vormden als het ware een twee-eenheid. De politieke partij beheerste in die tijd de politiek, en de politicus was sterk afhankelijk van de partij voor wat betreft zijn programma, zijn kandidatuur, zijn verkiezing, zijn statuut. De partij op haar beurt werd — in wisselende gradaties — gepersonifieerd door haar leider. Dat ligt voor de hand, want partijen uiten zich niet alleen in hun programma, maar krijgen ook gestalte door de personen die haar vertegenwoordigen en die de partijstandpunten voor het voetlicht brengen. 'De [antirevolutionaire] arbeiders voelden zich verbonden vooral met de beginselen en met de voormannen die deze beginselen wisten te vertolken,' aldus politicus Bauke Roolvink over zijn Antirevolutionaire Partij.⁴

Dat neemt niet weg dat de politieke retoriek en stijl tot na het midden van de twintigste eeuw — en zeker in de periode voor de Tweede Wereldoorlog — niet echt persoonlijk van aard was, als wel meer principieel en dogmatisch. De kiezers werden doorgaans aangesproken in ideologische termen. Ook wanneer de persoon van de politicus vóór de partij kwam te staan — zoals bijvoorbeeld het geval was bij Hendrik Colijn in de jaren dertig en Willem Drees in de jaren vijftig —, bleef die politicus toch altijd in de eerste plaats exponent en representant van zijn partij: net als bij Colijn en Drees beschouwden de aanhangers hun leider als 'één van ons'.⁵

Deze uitgesproken ideologische vorm van politiek gedijde uitstekend in de tijd van de verzuiling; zij was daarvan de uitdrukking. De partijen waren in die tijd hecht verankerd in sociale of levensbeschouwelijke maatschappelijke segmenten; achterban en aanvoerder vereenzelvigden zich in hoge mate met hun partij en met elkaar. Deze sterke

identificatie erodeerde als gevolg van de op gang komende ontzuiling en de voortgaande individualisering. De cijfers hierover zijn bekend en overtuigend: was in de jaren kort na de Tweede Wereldoorlog zo'n 15 procent van de kiezers lid van een politieke partij, anno 2006 is dat slechts 2,5 procent. Ook de opkomst bij de verkiezingen is structureel gedaald.⁶ Een deel van de trouwe achterban heeft de partij in de steek gelaten. Naarmate het ledenverlies groter wordt en de kiezersloyaliteit verder afkalft, neemt de vanzelfsprekendheid en de legitimiteit van de politieke partij af.

Politicus op de voorgrond

Parallel aan dit tanende aanzien en gezag van de partij en onder invloed van de massamedia treedt de politicus haast als vanzelf meer naar voren. De televisie is hierbij van niet te onderschatten betekenis geweest: door het indringende karakter van dit medium kan er van een telegeniek of charismatisch politicus een directe invloed uitgaan in een mate die daarvoor onmogelijk was. 'Mede door de televisie wordt een partij tegenwoordig meer gekend aan het gezicht van haar lijsttrekker dan aan haar beginselprogramma of verkiezingsmanifest,' aldus VVD-coryfee Hans Wiegel in 1968.⁷ In plaats van dat de politicus zoals voorheen primair door de partij wordt gevormd en gedragen, is de partij als gevolg van de ingrijpend gewijzigde relatie met de kiezer geleidelijk aan afhankelijker geworden van de electorale werfkracht van de politicus — zo is althans het beeld, waarbij zoals gezegd door politicologen vraagtekens worden gezet. Of zij nu gelijk hebben of niet: de politiek beschouwt de personalisering als een realiteit en creëert daarmee een eigen werkelijkheid, daarin geholpen door de media. Journalisten hebben sterk de neiging om in hun berichtgeving over politiek de persoon van de politicus steeds meer centraal te stellen, zo is uit onderzoek gebleken. Tijdens de verkiezingscampagne van 2002 ging in het politieke nieuws voor de televisie en in een aantal landelijke dagbladen een derde van de aandacht uit naar de politieke partij, en tweederde naar de politici. 'Daarmee is de personalisering flink toegenomen ten opzichte van de verkiezingscampagnes van 1994 en 1998.'⁸

Voor menig politicus is de personalisering eveneens een gegeven. Veel van de gesuggereerde staatkundige hervormingen om de beroemde kloof tussen kiezer en gekozene te overbruggen, is gebaseerd op de gedachte dat de persoon van de politicus zichtbaarder moet zijn. Zo stelde het tweede kabinet-Balkenende na zijn aantreden in 2003 voor

om de burgemeester direct door het electoraat te laten kiezen en de helft van de Tweede-Kamerleden in districten te doen aanwijzen. Als belangrijkste onderbouwing voor deze fundamentele — want plebiscitaire — wijziging van het politieke bestel werd verwezen naar een ‘onmiskkenbare verpersoonlijking van de politiek’. De kiezers zouden zich bij het uitbrengen van hun stem meer laten leiden door het vertrouwen dat zij hebben in politici, dan door het verkiezingsprogramma, zo meende het kabinet. ‘De overtuigingskracht van politici, de wijze waarop zij hun boodschap weten uit te dragen, is daarmee veel belangrijker geworden.’⁹

De politieke partijen hebben in de afgelopen decennia zelf ook bijgedragen aan de personalisering van de politiek. In de verkiezingscampagnes hebben zij zelf de persoon van de lijsttrekker nadrukkelijk naar voren geschoven, kennelijk omdat zij er electoraal voordeel van verwachtten. Het meervoudig lijsttrekkerschap bij de Tweede-Kamerverkiezingen is sinds het einde van de jaren zestig *passé*, en op de verkiezingsaffiches staan vrijwel uitsluitend de koppen van de lijstaanvoerders — die recentelijk ook allemaal op internet een website hebben gekregen. De partij heeft zo nog sterker het gezicht van de lijstaanvoerder gekregen. De positie van de partijleider ten opzichte van zijn partij is bovendien nog verstevigd doordat deze persoon sinds kort in de meeste partijen direct door de partijleden wordt verkozen. Dit brengt het risico met zich mee dat partijen zich gaan ontwikkelen tot campagne-organisaties die als voornaamste doel de bevordering van de verkiezing van hun kandidaten hebben.

Deze emancipatie van de politicus ten opzichte van de partij wordt door een aantal politici nadrukkelijk verwelkomd — en niet alleen meer van D66-huize, alhoewel Hans van Mierlo in 1991 wel zo ongeveer de eerste was die stelde dat ‘partijen in de toekomst steeds minder de dragers van de boodschap worden en de mensen daarin steeds meer’. Volgens Van Mierlo zouden partijen moeten gaan fungeren als ‘een platform waarop persoonlijkheden zich met hun ideeën, principes en emoties aan het publiek laten zien’.¹⁰ Ook buiten D66 zijn deze opvattingen te horen. Zo verklaarde de christen-democratische burgemeester van Maastricht, Gerd Leers, in 2005: ‘Politieke partijen moeten [zich] transformeren naar politieke bewegingen [...] die debat en campagne faciliteren, die steunen en bijstaan, die adviseren en richting geven, maar uiteindelijk met een breed gebaar de *bühne* aan personen laten.’¹¹

Een aantal politici is zichzelf in de afgelopen decennia inderdaad al meer in het middelpunt gaan stellen, zo blijkt uit de sterke toename van het aantal autobiografieën van politici. Verscheen er in de periode vanaf het einde van de negentiende eeuw — toen de eerste landelijke partijen in Nederland werden opgericht — tot 1965 gemiddeld één titel in de drie jaar, van 1965 tot aan het begin van de eenentwintigste eeuw waren dat er jaarlijks bijna drie. Daarbij valt het op dat politici met het schrijven van hun memoires niet meer wachten tot na het einde van hun loopbaan, zoals vroeger de gewoonte was. Hierdoor wekken ze de schijn dat hun geschriften niet in de laatste plaats zijn bedoeld om zich in het hier en nu te profileren.¹² Deze indruk wordt versterkt door het feit dat het in de meeste contemporaine autobiografieën minder om de partij dan om de persoon draait; de protagonisten vertegenwoordigen steeds minder vaak beginselen en representeren vooral zichzelf.¹³

Vervaging van het private en het politieke

Deze geleidelijke gedaantewisseling van de politieke autobiografie weer spiegelt het veranderde aanzien van de Nederlandse politiek. De partij boet aan ideologische en organisatorische betekenis in, terwijl de betrokkenheid van politici bij de partij steeds meer vergezeld gaat van een grotere aandacht voor persoonlijke inzichten en gevoelens. Soms wijkt het partijpolitieke engagement zelfs geheel voor het persoonlijke verhaal.¹⁴ Dit brengt ons bij de tweede component van de personalisering van de politiek, die van meer recente datum is. Naast het sterker op de voorgrond treden van de politicus is er tegenwoordig tevens sprake van een toenemende vervaging van de grens tussen het private en het publieke domein in de politiek. Tot ver in de twintigste eeuw bestond er een scheiding tussen beide sferen, overigens niet alleen in de politiek maar binnen de samenleving als geheel. Natuurlijk was die scheiding niet geheel waterdicht. Politici zetten, wanneer hen dat uitkwam, de deur van hun privéleven wel eens op een kier voor journalisten. Zo lieten Carl Romme en Willem Drees zich in de verkiezingscampagne van 1956 samen met hun vrouw fotograferen, het ene echtpaar thuis, het andere aan het strand. Toch was men in de beheerste, sobere en ingetogen burgerlijke cultuur van die tijd uiterst terughoudend met inkijsjes in het eigen milieu, laat staan dat politici destijds openlijk over hun zielenroerselen schreven of zich bijvoorbeeld tot publiekelijke ontboezemingen over hun seksuele preferenties lieten verleiden.

Tegenwoordig is er echter van een maatschappelijk taboe op het tonen van persoonlijke emoties en gevoelens veel minder sprake; op televisie en op internet leggen mensen hun hele ziel en zaligheid bloot. Politici lopen bij deze privatisering en emotionalisering van de cultuur niet voorop, maar schuiven wel enigszins in deze richting op. In *human interest*-programma's als Villa Felderhof babbelen LPF-fractie-voorzitter Mat Herben, de voorzitter van de Tweede Kamer Jeltje van Nieuwenhoven of GroenLinks-leider Paul Rosenmöller over hun leven en gevoelswereld. In een interview voor het blad *Privé* vertelt minister Rita Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie over 'haar eigen verdriet' — dat wil zeggen de ernstige ziekte van haar echtgenoot. Op hun websites tonen politici foto's uit het familiealbum en verstrekken zij autobiografische gegevens. In de weblogs die zij bijhouden, verhalen zij over bepaalde aspecten van hun persoonlijk leven. In zijn memoires vertelt een enkeling zelfs van zijn bezoek aan een prostituee.

Uiteraard exposeren niet alle politici hun *informal selves*, maar er is toch onmiskenbaar sprake van een trend. Door meer van zijn private kant te tonen en zich als een persoon van vlees en bloed te presenteren, kan de politicus wellicht aansluiting vinden bij de beleavingswereld van kiezers die, om wat voor reden dan ook, minder toegankelijk zijn voor politieke informatie die op de geijkte wijze wordt overgebracht. In de aldus geëtaleerde of gesuggereerde authenticiteit kunnen kiezers zich mogelijk herkennen en zich met de politicus vereenzelvigen. De televisie, met haar suggestie van nabijheid en intimiteit, speelt daarbij een essentiële, bemiddelende rol.¹⁵

Zoals tijdens de verzuiling de achterban zich verbonden voelde met de leiders, zo kan het vandaag de dag electoraal effectief zijn dat de politicus de kiezers de indruk geeft dat hij 'een van ons' is. Dat identificatieproces verloopt allang niet meer grotendeels langs ideologische of sociale lijnen: kiezers kunnen iets in een politicus herkennen (in zijn karakter of in zijn levensverhaal), of hem bewonderen, of vertrouwen. Zo'n electoraal appel dat niet primair programmatisch is, hoeft trouwens niet per definitie apolitiek te zijn; persoonlijke kenmerken van een politicus, als geloofwaardigheid, betrouwbaarheid en oprechtheid, zijn immers uiterst relevant in een representatieve democratie. Een dergelijk persoonlijk getint appel betekent overigens evenmin dat politieke standpunten er in het geheel niet meer toe zouden doen: het ligt zelfs voor de hand dat in de meeste gevallen de keuze van de kiezer

mede zal worden beïnvloed door specifieke opvattingen die door politici met nadruk naar voren zijn gebracht.

Pim Fortuyn

Deze dubbele personalisering, dus zowel naar vorm als naar inhoud, kende in Nederland een tamelijk onverwacht hoogtepunt in het optreden van Pim Fortuyn. Hij was letterlijk een ‘politicus zonder partij’ — in feite de eerste in de geschiedenis van de Nederlandse partijendemocratie. Zonder de steun of de bemiddeling van een partij — de LPF kon destijds nauwelijks op deze aanduiding aanspraak maken — wist Fortuyn met zijn emotionele en theatrale stijl, flamboyante persoonlijkheid en dandyachtige verschijning, en slechts toegerust met enkele politieke thema’s, een substantieel deel van de kiezers direct aan te spreken. Daarbij was hij uitgesproken openhartig over bijvoorbeeld zijn homoseksuele escapades en zijn brandende politieke ambities. In ‘Pim’, zoals hij liefkozend door zijn aanhangers werd genoemd, liep het politieke en het persoonlijke naadloos in elkaar over. Dat blijkt ook uit zijn boek *De puinhopen van acht jaar paars*, dat zijn verkiezingsprogramma bevat en gekruid is met autobiografische ingrediënten.¹⁶

De emotionele, persoonlijke stijl van de politicus Fortuyn heeft in de Nederlandse politiek nog niet echt navolging gekregen, maar dat lijkt eerder te maken te hebben met het feit dat er tot nu toe geen geschikte politicus is geweest om in zijn voetsporen te treden dan dat de gevestigde partijen zijn wijze van optreden alle categorisch afwijzen. Met name de VVD heeft zich door Fortuyns optreden laten inspireren. Zo proclameerde het hoofdbestuur van deze partij na de desastreuze verkiezingen van mei 2002 dat liberale volksvertegenwoordigers natuurlijk ook visie moeten hebben, maar dat het nog veel belangrijker is dat zij hun standpunten met emotie kunnen vertolken, ‘inspelend op het gevoel van de kiezer’. Hun verschijning ‘moet een bepaald (goed) gevoel oproepen’. Voor de lijsttrekker golden nog hogere eisen; deze moest in de ogen van het liberale hoofdbestuur ‘charmant zijn, authentiek en geloofwaardig, mediageniek en voor inhoudelijk nieuws zorgen. Sterke persoonlijkheden die de emotie van de kiezers raken’. Het is wel duidelijk wie hiervoor model stond; de toenmalige VVD-lijsttrekker Hans Dijkstal in ieder geval niet.¹⁷ Een van de twee commissies die voor de PvdA de Kamerverkiezingen van 2002 evalueerde, concludeerde in haar rapport dat de kiezers ‘leiderschap [willen] dat emoties toont’, want ‘mensen zoeken iconen’.¹⁸ Ook de Maastrichtse burgemeester Leers

staat een veel emotionelere vorm van politiek voor ogen: ‘Op die *bühne* staat een mens, daar staat geen machine, en we zullen deze mens aanraken, aanbidden, toejuichen, uitjoelen, verafschuwen of verstoten.’¹⁹

Slot

Wanneer we de afbrokkelende legitimiteit van de politieke partij in ogenschouw nemen, de versterkte positie van de leider binnen de partij als gevolg van een rechtstreeks ledenmandaat, de op termijn onontkoombare invoering van direct-democratische elementen in de representatieve parlementaire democratie, en de enorm sterke focus van de media op personen, dan lijkt er geen andere conclusie mogelijk te zijn dan dat de toekomst meer aan de politicus is dan aan de partij. De persoon van de politicus — of misschien beter gezegd: de politieke persoonlijkheid — is ontegenzeggelijk in opmars. Dat wil overigens niet zeggen dat de partijen zullen verdwijnen: er zal altijd behoefte blijven bestaan aan organisaties die structuur aanbrengen binnen het politieke proces en die de kandidaatstelling en de verkiezingscampagne faciliteren. Het betekent naar alle waarschijnlijkheid wel dat de Nederlandse politiek zich veel sterker zal gaan oriënteren op de kandidaat, vooral in campagnetijd. Daarbij zullen ook persoonlijke trekken van de politicus — zoals zijn persoonlijkheid, emoties en charisma — aan relevantie winnen.

Als de personalisering van de politiek zich inderdaad voortzet, dan betekent dit tevens dat de bestudering van de politiek meer via de persoon van de politicus zal gaan verlopen. Dit biedt natuurlijk kansen en mogelijkheden voor de biografische methode.²⁰ Wanneer tegelijkertijd de private factor ook belangrijker wordt in de politiek, dan wordt het tevens duidelijk aan wat voor type levensbeschrijving behoefte bestaat: niet zozeer het genre van de politieke biografie, dat zich vooral concentreert op de politieke loopbaan van de politicus, maar wat ik maar noem de ‘integrale biografie’, die het hele levensverhaal van de politicus omvat. Alleen zo kan worden nagegaan hoe het persoonlijke politiek wordt.

Noten

- 1 Website Wouter Bos (www.wouterbos.nl), bezocht op 13 januari 2006.
- 2 Wouter Bos, *Dit land kan zoveel beter*,

Bert Bakker, Amsterdam 2006.

- 3 Joop J. M. van Holsteyn en Josje M. den Ridder, *Alles blijft anders. Nederlandse kiezers en verkiezingen in het begin van de 21ste eeuw*, Aksant, Amsterdam 2005,

De onstuitbare opmars van het private in de politiek

- p. 160; zie ook J. J. M. van Holsteyn, *Geniaal, maar met te korte beentjes? Over verkiezingen, kiezers en kiezersonderzoek in Nederland*, Universiteit Leiden, Leiden, 2006.
- 4 Douwe Schaafsma, *Bauke Roolvink. Zijn levensverhaal en politieke terugblik*, Wytse Benedictus, Hilversum 1978, p. 57.
- 5 Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2002, p. 71 en 155; zie ook Philip van Praag jr., 'Verkiezingscampagnes van Drees tot Kok', in: *Socialisme & Democratie* 55 (1998) 7/8, p. 323-331.
- 6 G. Voerman en P. Lucardie, 'De partij los van de maatschappij? Over politieke participatie en politieke partijen', in: P. G. C. van Schie (red.), *Het democratisch tekort. Interpretaties en remedies*, Teldersstichting, Den Haag 2002, p. 109-128.
- 7 Hans Wiegel, *Een partijtje libre*, Nijgh & Van Ditmar, Den Haag/Rotterdam 1968, p. 19.
- 8 Jan Kleinnijenhuis, Dirk Oegema, Jan de Ridder, Anita van Hoof en Rens Vliegthart, *De puinhopen in het nieuws. De rol van de media bij de Tweede-Kamer-verkiezingen van 2002*, Kluwer, Alphen aan den Rijn/Mechelen 2003, p. 80. Die toename blijkt overigens ook wanneer Pim Fortuyn en de LPF buiten beschouwing worden gelaten.
- 9 *Naar een sterker parlement. Hoofdlijnen-notitie nieuw kiesstelsel*, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Den Haag 2003, p. 9 en 6. Zie ook de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties Thom de Graaf, 'Politiek draait nu om personen', in: *NRC Handelsblad* 02.02.2004.
- 10 *NRC Handelsblad* 05.07.1991.
- 11 Gerd Leers, *Leiderschap in bange tijden*, Vereniging Thorbecke, Den Haag 2005, p. 27-28.
- 12 Gerrit Voerman, 'Politiek van levenswerk tot handwerk. De autobiografie als bron van de politieke cultuur', in: Hans Renders (red.), *Het leven van een doodsbericht*, De Bezige Bij, Amsterdam 2005, p. 119-139.
- 13 Zie ook Remieg Aerts, 'Persoonlijkheid in de politiek. Een nabeschuiving', in: Remieg Aerts, Janny de Jong en Henk te Velde (red.), *Het persoonlijke is politiek. Egodocumenten en politieke cultuur*, Verloren, Hilversum 2002, p. 173-188; zie ook *idem*, 'Emotie in de politiek. Over politieke stijlen in Nederland sinds 1848', in: C. C. van Baalen e. a. (red.), *Emotie in de politiek. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2003*, Sdu Uitgevers, Den Haag 2003, p. 12-25.
- 14 Henk te Velde, 'Egodocumenten en politieke cultuur', in: Aerts, De Jong en Te Velde (red.), *Het persoonlijke is politiek*, p. 9-31.
- 15 D. Pels, 'Aesthetic Representation and Political Style. Re-balancing Identity and Difference in Media Democracy', in: J. Corner en D. Pels (red.), *Media and the Restyling of Politics*, Sage Publications, Londen 2003, p. 41-66.
- 16 Pim Fortuyn, *De puinhopen van acht jaar Paars*, Speakers Academy, Rotterdam 2002.
- 17 Hoofdbestuur vvd, 'Minder partij, meer maatschappij', vvd, Den Haag 2002, p. 7 en 9.
- 18 Werkgroep Organisatie en Politieke Cultuur, *Onder een gesloten dak groeit geen gras*, PvdA, Amsterdam 2002, p. 13 en 16.
- 19 Leers, *Leiderschap in bange tijden*, p. 28.
- 20 Ook al omdat het publiek de biografische benadering meer zal aanspreken dan monografieën over organisaties.

Nederlandse politieke partijen, rekrutering en de privacy van politici

Ruud Koole

Er bestaat een opvallende tegenstelling tussen de grote nadruk die velen leggen op de bescherming van de privacy van individuele personen en de gretigheid waarmee velen kennis willen nemen van het privéleven van anderen. Terwijl men zich zorgen maakt over de al te gemakkelijke inbreuk op het eigen privéleven door bijvoorbeeld de overheid, trekken televisieprogramma's als *RTL-Boulevard*, waarin de laatste roddels worden uitgewisseld over bekende Nederlanders, hoge kijkcijfers. Nee, u — als lezer van deze bundel — kijkt daar vanzelfsprekend niet naar, natuurlijk net zomin als u in de supermarkt of bij de tandarts stiekem bladen als *Story of Weekend* doorbladert! Dan mist u weliswaar de foto van PvdA-leider Wouter Bos achter de kinderwagen of het laatste nieuws over de facelift van voormalig zangeres Connie Breukhoven, maar dat interesseerde u toch al niet!

Vele andere mensen hebben daar echter wel belangstelling voor. Nu kan men nog de redenering aanhangen dat velen graag iets meer weten over andere personen, zolang hun eigen leven maar buiten beeld blijft, maar ook dat gaat steeds minder op. Je hoeft maar te denken aan televisieprogramma's als *Big Brother* of te kijken naar shows van Oprah Winfrey of Dr. Phil om te zien hoe nogal wat mensen er niet voor terugdeinzen om hun hele sores voor een miljoenenpubliek bloot te leggen. De websites met webcams maken dat nu voor vrijwel iedereen mogelijk.

Ook politieke partijen hebben te maken met de spanning tussen de bescherming van de privacy en de toenemende informatie over het privéleven van politici die verlangd of gegeven wordt. In deze bijdrage wordt op die spanning ingegaan door allereerst in het algemeen de grenzen tussen het publieke en het private te verkennen. Vervolgens

komen de veranderende omstandigheden aan de orde waarbinnen politieke partijen tegenwoordig kandidaten moeten selecteren voor politieke functies. Daarna wordt specifiek ingegaan op de vraag hoever partijen mogen gaan bij het beoordelen van het privégedrag van politici. Ten slotte worden enkele conclusies getrokken en wordt het verband met politieke biografieën gelegd.

De vervagende grenzen tussen het publieke en het private

De vraag waar in de politiek exact de grens ligt tussen het publieke domein en het privéleven is in de loop van de tijd op diverse manieren beantwoord. Op de achtergrond spelen daarbij ontwikkelingen in de maatschappij een rol. Het huidige debat over waar de scheidslijn precies zou moeten liggen, kan niet los worden gezien van de individualisering. In het publieke discours van tegenwoordig wordt veel nadruk gelegd op individualiteit. Individualisering was als sociologische trend al lang waarneembaar, maar de laatste decennia is het ook tot dominante publieke ideologie geworden. Termen als 'keuzevrijheid' en 'eigen verantwoordelijkheid' sluiten daar naadloos op aan. De reclamewereld spreekt de consument aan met: '*Jij bent het waard*' en probeert zo via *massamedia* toch iets van individualiteit te suggereren. En ook al blijken velen in de praktijk toch vaak kuddegedrag te vertonen (je hoeft maar naar de mode te kijken): het is dan toch in elk geval *zelfgekozen*, in plaats van door traditie bepaald kuddegedrag.¹ Het autonome individu staat in het publieke discours voorop! Dat correspondeert met de dominante opvatting in de politieke filosofie over de verhouding tussen het publieke en het private. Een samenleving van autonome individuen was al sinds de Engelse filosoof John Locke in de zeventiende eeuw een ideaalbeeld, maar zeker sinds de Tweede Wereldoorlog heeft de 'liberal democracy', de democratische rechtsstaat met zijn nadruk op individuele vrijheidsrechten (gelukkig) op vele plaatsen vaste voet aan de grond gekregen.

Lange tijd werd aan het bestaan van een 'liberal democracy' tevens het tamelijk strikte onderscheid verbonden tussen publiek en privaat. In regeringszaken gold natuurlijk de eis van openbaarheid, maar het leven van individuen moest zoveel mogelijk worden beschermd door privacymaatregelen. De Amerikaanse Harvard-juristen Samuel D. Warren en Louis D. Brandeis hadden aan het einde van de negentiende eeuw 'het recht op privacy' bepleit dat zij, in navolging van rechter Charles M. Cooley, omschreven als 'the right to be let alone'.² Nog

steeds is die benadering dominant in het denken over de verhouding tussen publiek en privé.

Maar hierop is ook kritiek gekomen, althans op het idee dat het publieke strikt gescheiden is en moet zijn van het private en dat privacy haast onaantastbaar is.³ 'The cult of privacy seems specifically designed as a defense mechanism for the protection of anti-social behaviour,' zo schreef de bekende Australische econoom H.W. Arndt al in 1949.⁴ Hij hekelde de zijn inziens doorgeschoten individualistische opvatting over wat een samenleving is. Vanuit een andere hoek hebben feministen vanaf de jaren zestig het heersende onderscheid tussen het publieke en het private aangevallen, omdat 'the right to be let alone' vaak neerkwam op het instandhouden van de publieke sfeer als een domein van en voor mannen en tevens resulteerde in het sluiten van de ogen voor onwenselijke situaties achter de voordeur. Het adagium 'het persoonlijke is politiek' kennen we ook uit de Nederlandse vrouwenbeweging.

Ook anderen hebben er later op gewezen dat, naast het liberalisme van Locke en de Engelse filosoof John Stuart Mill, er andere opvattingen bestaan in de democratische theorie, waaronder de stroming die meer nadruk legt op deelname aan de samenleving, op samenwerking en op gemeenschapszin, en die niet alleen kijkt naar de bescherming van rechten van individuen of minderheden. De grens tussen publiek en privaat is niet eenvoudig te trekken, zoveel is wel duidelijk.

De opkomst van nieuwe computertechnologie en het tegengaan van het terrorisme na '9/11' hebben die grens nog eens verder doen vervagen. De nieuwe computertechnieken maken het opslaan en uitwisselen van persoonsgegevens veel gemakkelijker. Het gebruik van die technieken kan overheidsbestuur veel doelmatiger maken en fraude en andere vormen van misdaad effectiever helpen bestrijden. Wie kan daar nu tegen zijn? In Nijmegen kreeg de politie in het voorjaar van 2006 veel extra tips binnen, nadat zij een oproep in een sms-bericht had verstuurd aan alle mensen die het jaar daarvoor op het moment van de moord op de linkse activist Louis Sévéke met een mobieltje in de buurt van de plaats des onheils waren. De gegevens waren kennelijk opgeslagen en terug te vinden. Maar hoever mag een overheid daarbij gaan?

Tegelijkertijd kunnen ook niet-overheidsorganisaties gebruik van maken digitale informatie. De zoekmachine Google weet van elke computergebruiker welke informatie hij of zij heeft gezocht. Dat is com-

*Jan Marijnissen en
zijn dochter Lilian.
Verkiezingsaffiche van
de Socialistische Partij,
september 1989.*

[Collectie Documentatie-
centrum Nederlandse Politieke
Partijen, RU Groningen]

mercieel natuurlijk interessant. Ook criminelen maken — al dan niet door te *hacken* — gebruik van allerlei persoonlijke informatie die via het internet te achterhalen is.

Door die nieuwe technieken is de vrees ontstaan dat het met de privacy van mensen gedaan is. George Orwells 1984 lijkt toch werkelijkheid te kunnen worden. In de Engelstalige wereld verschenen talloze boeken met titels als *Database Nation* (2000), *The Destruction of Privacy in America* (2001) of *No Place to Hide* (2005).⁵ En op het omslag van *De Groene Amsterdammer* van eind maart 2006 stond met grote letters: 'Iedereen in de database: de staat weet alles'.⁶

Van de overheid wordt verwacht dat zij de persoonlijke levenssfeer beschermt, maar tegelijk ook doelmatig handelt en de veiligheid van de burgers garandeert. Met name het laatste heeft ook overal in de westerse wereld discussie losgemaakt na de terroristische aanslagen op en na 11 september 2001. Het Europees Parlement weigerde in 2004 akkoord te gaan met eisen van de Amerikaanse autoriteiten voor wat betreft het overdragen van gedetailleerde gegevens van vliegtuigpassagiers.⁷ Advocaten als Britta Böhler waarschuwen ook in Nederland tegen al te gemakkelijke inperking van vrijheidsrechten onder het mom van terrorismebestrijding.⁸

Duidelijk is dat er geen consensus meer bestaat over waar precies de grens zou moeten liggen tussen het publieke en private. Die afbakening is meer dan ooit onderwerp van filosofische en politieke strijd geworden.

De politieke partij en de selectie van kandidaten

Tegen deze achtergrond moeten politici en hun partijen niet alleen hun standpunt bepalen waar voor hen de grenzen tussen het publieke en het private behoren te liggen, maar zich tevens buigen over de vraag hoever zij dienen te gaan met het prijsgeven van persoonlijke informatie over zichzelf c.q. hun volksvertegenwoordigers of bestuurders.

Natuurlijk: politieke partijen hebben bij de rekrutering van kandidaten voor politieke functies altijd geprobeerd de nieren van kandidaten te proeven. De politieke partij fungeerde daarbij vaak als oefenschool en *test-site* voor aankomende politici: men kon een tijd meedraaien in een afdelingsbestuur, een partijcommissie of — ten tijde van de verzuiling — in een geestverwante organisatie, en als je daar gunstig opviel, was de kans groot dat daar bij de opstelling van de kandidatenlijst rekening mee werd gehouden.

De laatste decennia is dat systeem onder druk komen te staan. Door de ontzuiling beschikten partijen minder dan voorheen over rekruteringsreservoirs buiten de eigen organisatie. In de atmosfeer van de jaren zestig kwam daar het taboe bij van de accumulatie van functies. Waar voorheen eenzelfde persoon vele functies tegelijk kon vervullen, werd dat steeds minder getolereerd.⁹

Vaak wordt het dalende ledental van partijen als de belangrijkste reden genoemd voor de problemen die politieke partijen soms ondervinden met de rekrutering van goed gekwalificeerde kandidaat-politici. Maar het belang van het dalende ledental moet niet worden overdreven, ook al speelt het een zekere rol. Ook ten tijde van de verzuiling was de zoektocht naar de juiste mensen niet altijd gemakkelijk. In de jaren dertig schreef de sociaal-democratische socioloog W. A. Bongers in zijn boek *Problemen der Democratie* daarom niet voor niets: 'de democratie zal selectionistisch zijn, of niet zijn!'¹⁰ Een snel groeiend ledental kan trouwens ook problemen voor de rekrutering opleveren, zoals de LPF in 2002 liet zien. Met hetzelfde euvel kampte D66 in 1981 toen veel politieke gelukzoekers op het electorale succes van de partij onder Jan Terlouw afkwamen. Om te voorkomen dat men door het lidmaatschap van de partij al te gemakkelijk een volksvertegenwoordigende functie zou kunnen vervullen, werd toen de lengte van het partijlidmaatschap die nodig was om zich kandidaat te kunnen stellen verlengd.

Veel belangrijker dan de ledentallen zijn de maatschappelijke veranderingen. Genoemd zijn reeds de ontzuiling en de geest van de jaren zestig. De partijen zijn voor hun rekruteringsreservoir daardoor meer dan voorheen aangewezen geraakt op hun eigen organisaties. Minder mensen waren bovendien geneigd zich voor een langere tijd te verbinden aan welke organisatie dan ook. Het gevolg was dat de zittende volksvertegenwoordigers en bestuurders soms langer bleven zitten dan zijzelf wensten, bij gebrek aan opvolgers. Het heeft in sommige lokale afdelingen tot wel erg besloten clubs geleid.

Tegen deze situatie kwam in de jaren tachtig en negentig begrijpelijkerwijs verzet; de rekrutering moest worden opengegooid. Verschillende partijen gingen ertoe over via advertenties in dagbladen mensen te werven voor volksvertegenwoordigende functies. Er werd geprobeerd meer mensen van buiten de eigen organisatie te werven, maar daarbij ging wel wat verloren: het *test site*-karakter van partijen raakte op de achtergrond en het werk van selectiecommissies werd daardoor moeilijker. Steeds vaker kwam het voor dat mensen van wie men niet of nau-

welijks had gehoord en die ook niet hun sporen in een geestverwante organisatie hadden verdiend, zich als aspirant-kandidaat aandienden. De selectiecommissies moesten binnen enkele maanden besluiten wie een geschikte kandidaat is, terwijl bij menigeen een duidelijk spoor in de partij of een geestverwante organisatie waaraan men informatie had kunnen ontleen, ontbrak. Wel zouden dan referenties ingewonnen kunnen worden, maar niet altijd was daar tijd voor of beschikten degenen die referenties gaven over de nodige kennis van het politieke bedrijf.

Bij de pogingen het rekruteringsproces minder besloten te maken, gingen verschillende partijen ertoe over soms ook min of meer bekende Nederlanders van buiten de directe eigen kring over te halen zich beschikbaar te stellen als kandidaat voor de Tweede Kamer. Zo deed het CDA dat in 1998 met Jacques de Milliano, toenmalig voorzitter van de Nederlandse afdeling van Artsen zonder Grenzen. De VVD wist in het najaar van 2002 Ayaan Hirsi Ali binnen te halen, die tot dan toe wetenschappelijk medewerker van de Wiardi Beckman Stichting was, het wetenschappelijk bureau van de PvdA. De PvdA deed het in juli 2006 met het LPF Tweede-Kamerlid Margot Kraneveldt. Deze overstappen gingen steeds gepaard met enig tromgeroffel, omdat men het verwachte gunstige electorale effect zo groot mogelijk wilde laten zijn.

Het resultaat van deze ‘transfers’ is voor de betrokken partijen niet onverdeeld positief te noemen. De Milliano botste al snel met de fractie over het asielbeleid en verliet de Kamer. De komst en het functioneren van Hirsi Ali leidden geregeld tot irritatie in de fractie; uiteindelijk leidde een conflict met een minister uit haar eigen partij over haar naturalisatie in 2006 tot haar onmiddellijke vertrek uit de Kamer en zes weken later tot de val van het kabinet. De lotgevallen van Kraneveldt in de PvdA moeten nog worden afgewacht. Van het beoogde electorale effect moet men zich overigens geen al te grote voorstelling maken: De Milliano behaalde in 1998 12.131 voorkeurstemmen, Hirsi Ali in 2003 30.758 en Kraneveldt — van wie de partijvoorzitter van de PvdA hoopte dat zij symbool kon staan voor de terugkeer van in 2002 aan de LPF verloren kiezers — behaalde zelf in 2003 als derde op de LPF-lijst slechts 4.189 stemmen.¹¹

De selectie van kandidaten kwam in de jaren negentig nog verder onder druk te staan doordat het groeiende antipolitieke sentiment sterk aan kracht won in vele westerse landen (het woord *Politikverdrossenheit* werd in Duitsland in 1992 tot woord van het jaar verklaard). De bereid-

heid om ‘vier jaar lang modder over je heen te krijgen’ is er waarschijnlijk niet door toegenomen. De druk op partijen om de rekruteringsprocessen verder open te gooien, nam toe. Gesproken werd zelfs van het introduceren van *open primaries*, waarbij ook niet-partijleden in voorverkiezingen de selectie van kandidaten voor de Tweede Kamer zouden kunnen bepalen. Zover is het in Nederland nog niet gekomen, maar meer rechtstreekse invloed van leden op het selectieproces kwam er wel. Bij D66 konden leden al per post stemmen over de kandidatenlijst, maar het aanwijzen van de lijsttrekker bleef daar tot 2006 een zaak van het partijcongres, dat overigens ook voor alle leden toegankelijk was. De PvdA introduceerde na de dramatische verkiezingsnederlaag in 2002 de rechtstreekse verkiezing van de lijsttrekker; andere partijen (waaronder D66) volgden.

De wetgever had, met het oog op een grotere invloed van de kiezer, de voorkeursdrempel al verlaagd tot een kwart van de kiesdeler. Minister Alexander Pechtold (D66) stelde — tegen het advies van de Kiesraad in — in september 2005 een verdere verlaging tot 12,5 procent voor.¹² Dat heeft met zich meegebracht dat partijen zich niet meer kunnen veroorloven de kwaliteit en achtergrond van de kandidaten wat minder streng te controleren naarmate die een lagere plaats op de lijst bezetten. Na Pechtolds vertrek als minister in juni 2006 trok het kabinet-Balkenende overigens zijn voorstel in.

De selectietaak van partijen is dus vooral zwaarder geworden door maatschappelijke ontwikkelingen. Bovendien heeft de toegenomen onvrede van de kiezers bijgedragen aan snel wisselende samenstellingen van het parlement. Wanneer men dat meeweegt, moet het een prestatie van jewelste van de partijen genoemd worden dat zij er in redelijke mate in slagen dat selectieproces met betrekkelijk weinig grote ongelukken uit te voeren. Ik weet het, met deze opmerking ga ik tegen de stroom in, maar ik maak haar toch — niet omdat ik de afgelopen vijf jaar verantwoordelijk ben geweest voor het selectieproces in een politieke partij (ik verzette me ook daarvoor al tegen het modieuze afgeven op politieke partijen), maar omdat ik recht wil doen aan organisaties die zich door fundamentele veranderingen in de samenleving gesteld zien voor een steeds zwaardere taak: de selectie van het politieke personeel.¹³ Niet dat er geen zaken verbeterd zouden kunnen worden, maar partijen zijn zich daar zeer van bewust. De meeste partijen proberen met vallen en opstaan het rekruteringsproces te verlengen. Dat doen ze door niet pas vlak voor de verkiezingen te gaan zoeken naar kandidaten,

maar langere trajecten in te zetten met scoutingcommissies, interne opleidingen, het openstellen van partijcommissies en werkgroepen voor nieuwkomers, en zo meer. *Human Resource Management* heet dat, en bij vele partijen is die term tegenwoordig te horen.

Meer nog dan nu gebeurt, zouden de partijen hun eigen organisaties als *test-sites* moeten gebruiken. Leden die voor het eerst actief willen worden in een partij moeten meer kansen krijgen om mee te draaien met ervaren partijgenoten. Dat houdt in dat oudere partijleden niet gemakkelijk moeten worden afgeschreven omdat zij oud zijn. Een lerende organisatie vereist een goede mix van nieuwe en ervaren leden.

Partijen zullen ook meer dan voorheen hun partijleden de geschiedenis, de beginselen en het gedachtegoed van de eigen beweging moeten bijbrengen. Door de noodzakelijkerwijs veel opener manier van rekrutering van kandidaat-politici is het belang hiervan sterk toegenomen. Willen politici zich staande houden tegen de waan van de dag, dan is — naast een gedegen kennis van constitutionele verhoudingen in Nederland — een goede verankering in het gedachtegoed van de partij van groot belang. Bovendien verlangen kiezers, hoezeer zij zelf soms ook mogen twijfelen over hun partijkeuze, inhoudelijke duidelijkheid in het optreden van politici.

Maar, zult u wellicht tegenwerpen, door de toegenomen personalisering van de politiek doen partijen en hun gedachtegoed er toch steeds minder toe? Deze vaak gehoorde bewering is echter zeer vatbaar voor bestrijding. Onderzoek heeft aangetoond dat kiezers ook vandaag in de eerste plaats hun stem geven aan een partij en dan pas een eventuele voorkeur voor een bepaalde persoon tot uitdrukking brengen.¹⁴ Wanneer Wouter Bos de PvdA op een gegeven moment zou verlaten om op eigen houtje verder te gaan, zullen waarschijnlijk maar weinig kiezers hem volgen, en datzelfde geldt mutatis mutandis voor Jan Peter Balkenende, Mark Rutte, Femke Halsema, Jan Marijnissen of Pechtold. Ook het in het voorjaar van 2006 veelbesproken stemgedrag van allochtone kiezers bij de raadsverkiezingen was in de eerste plaats een stem voor de grootste oppositiepartij en tegen het kabinetbeleid, niet zozeer een uiting van persoonsgebonden cliëntelisme.¹⁵

De combinatie van een goed functionerende partij met aansprekende ideeën en een overtuigende politieke leider die de ideeën van die partij goed kan verwoorden, bepaalt in hoge mate het succes van een partij. Partijen met goede ideeën kunnen een minder overtuigende politieke leider ‘doorstaan’, ook al gaat dat soms tijdelijk gepaard met enig elec-

toraal verlies. Een overtuigende politicus zonder partij kan waarschijnlijk hoogstens een eenmalig succes boeken, zoals Pim Fortuyn liet zien, maar zal zich daarna genoodzaakt zien om een goed functionerende partij op te bouwen, wil hij dat succes kunnen behouden.

Politici moeten dus de dragers zijn van de ideeën van de partij, die zij natuurlijk wel zelf mee kunnen helpen vormen. Daarvoor is onder meer, zoals gezegd, een gedegen kennis van de geschiedenis en het gedachtegoed van die partij van groot belang. De persoon van de politicus is belangrijk, maar hij kan evenmin zonder partij. Andersom geldt natuurlijk ook dat partijen niet zonder politici kunnen en dat zij een grote verantwoordelijkheid dragen bij de rekrutering van geschikte kandidaten.

De partij en het privégedrag van politici

De selectie van kandidaten is een kernfunctie van politieke partijen, waarmee deze zich onderscheiden van andere maatschappelijke organisaties.¹⁶ Het vervullen van die functie is — zoals reeds opgemerkt — de laatste decennia onder druk komen te staan. In reactie daarop proberen partijen de rekrutering te veranderen door bijvoorbeeld hun rekruteringstraject te verlengen en meer aandacht te besteden aan inhoudelijke scholing van aspirant-politici. Maar ook dan ontkomen partijen er niet aan uiteindelijk keuzes te maken bij de selectie en staan zij tevens voor de vraag welk gedrag van politici zij kunnen billijken.

Bij de kandidaatstelling vragen partijen — als het goed is — naar antecedenten die mogelijk niet stroken met de waarden die de partij wil uitdragen. Veel minder dan voorheen kan men er tegenwoordig van uitgaan dat die antecedenten en waarden met elkaar overeenkomen. De rekrutering is immers minder gericht geraakt op personen die actief zijn (geweest) in verwante zuilorganisaties of zelfs in de eigen partijorganisatie. Door de toegenomen belangstelling van de media voor het privéleven van politici is bovendien de kans groter geworden dat een mogelijke discrepantie tussen het privégedrag van politici en de door de partij verdedigde waarden naar buiten komt.

Tegelijkertijd is het klimaat van nu in vele opzichten toleranter dan vroeger. Wat ooit als abject werd beschouwd, is nu soms breed geaccepteerd. Ongehuwd moederschap of homoseksualiteit is voor de meeste partijen geen reden meer om iemand te weerhouden van een politieke carrière. Zij zullen er bij de kandidaatstelling dan ook niet meer naar vragen. Een bepaling dat een partijlid geroyeerd wordt indien hij of zij

‘een kennelijk onzedig leven leidt of zich aan ergerlijk maatschappelijk wangedrag schuldig maakt’, zoals die tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw gold voor de Katholieke Volkspartij (KVP), komen we vandaag niet meer tegen in de statuten van partijen.¹⁷ Wel zullen partijen vragen of er zaken zijn in het persoonlijk leven van de kandidaat die — als zij bekend zouden worden — de persoon zelf, de partij of de politiek in het algemeen zouden kunnen schaden en de betrokken persoon daarom mogelijkerwijs ook chantabel maken. Dat is niet hetzelfde als vragen of iemand de wet overtreedt. Illegaal gedrag mag natuurlijk sowieso niet, maar — om een banaal voorbeeld te noemen — als een man een maîtresse heeft en dat voor zijn vrouw verborgen wil houden, is hij mogelijk chantabel, ook al doet hij niets onwettigs.

Bij de selectie moet een partij erop kunnen vertrouwen dat de aspirant-kandidaat de waarheid spreekt. Wanneer er echter sterke aanwijzingen zijn van het tegendeel, is nader onderzoek nodig. Iemand die zegt ‘Dat gaat je niet aan, dat is privé’ en bovendien de vraag naar mogelijk schadelijke antecedenten weigert te beantwoorden, behoort te worden uitgesloten van de kandidaatstelling.

D66 hanteerde tot 1984 de eis dat kandidaten een verklaring moesten tekenen waaruit bleek ‘dat zij na 9 mei 1940 niet zodanig betrokken zijn geweest bij handelingen, uitingen of voorvallen waaruit een nationaal-socialistische, fascistische of racistische gezindheid blijkt, of zij niet zodanig hebben deelgenomen aan activiteiten van de bezettende macht dat een en ander een moreel beletsel zou vormen bij de kandidatuur voor het lidmaatschap van een vertegenwoordigend lichaam’.¹⁸ De weigering deze verklaring te ondertekenen, betekende uitsluiting van de kandidaatstelling. Dat de vereisten die gesteld worden aan kandidaten zich in de loop van de tijd kunnen wijzigen, bleek onder meer uit het feit dat D66 deze verklaring in 1984 verving door een algemenere eis aan kandidaten, namelijk ‘dat zij niet betrokken zijn geweest bij handelingen, uitingen of voorvallen waaruit een fascistische of racistische gezindheid blijkt’.¹⁹

Ook als iemand niet chantabel is, maar zijn gedrag niet strookt met de waarden van de partij, kan een partij oordelen dat een dergelijk gedrag goed politiek functioneren in de weg staat. Dat kan ertoe leiden dat iemand niet wordt gekandideerd of dat het vertrouwen in hem of haar wordt opgezegd. Zo had de Amsterdamse gemeenteraad, en daarbinnen de PvdA-fractie, in januari 2003 het volste recht het vertrouwen op te zeggen in wethouder Rob Oudkerk na de door hemzelf veroor-

zaakte publiciteit over zijn bezoek aan prostituees, met name op de tipelzone van de Theemsweg, ook al was dat bezoek niet bij wet verboden. En zo heeft de PvdA het volste recht om een terugkeer van Oudkerk in de actieve politiek tegen te houden, wanneer zij van mening is dat een dergelijk bezoek niet strookt met de waarden van de partij. Of dat leidt tot een definitief blokkeren van een terugkeer in de politiek in of namens de PvdA, of tot de eis dat terugkeer alleen mogelijk is nadat Oudkerk publiekelijk afstand heeft genomen van zijn bezoek aan de Theemsweg, is aan de PvdA zelf te beoordelen. Niet een juridische beoordeling van geboden en verboden, maar een politiek-morele afweging geeft hierbij de doorslag.

Eenvoudig is een dergelijke afweging niet altijd. Dat blijkt onder meer uit de zaak-Pormes bij GroenLinks. Het Eerste-Kamerlid Sam Pormes was in verschillende media beschuldigd van een dubieus verleden. Hij zou onder meer hebben deelgenomen aan een guerrillatraining in Zuid-Jemen in 1976 en een zekere betrokkenheid hebben gehad bij de Molukse treinkaping bij 'de Punt' in 1977 en bij een aanslag op een politieauto in Assen in 1982. Een interne onderzoekscommissie van GroenLinks kwam in november 2005 tot de conclusie dat Pormes bij kandidaatstellingen in zijn politieke loopbaan ten aanzien van de onderzochte gedragingen niet of onvolledig openheid van zaken had gegeven aan de partij. Het partijbestuur stelde vervolgens dat verschillende partijorganen in de loop van de jaren weliswaar onzorgvuldig hadden gehandeld met betrekking tot het verleden van Pormes, maar dat 'de informatieplicht van de kandidaat en de gekozenen voorop blijft staan'.²⁰ Het partijbestuur zegde het vertrouwen in Pormes op en verzocht hem per direct zijn zetel ter beschikking te stellen. Dat nu weigerde Pormes. Hij ontkende de beschuldigingen en was het oneens met de conclusies van het partijbestuur. Het partijbestuur royeerde Pormes daarop als partijlid. Daartegen ging hij in beroep bij een geschillencommissie. Die oordeelde evenwel dat het partijbestuur in redelijkheid tot de conclusie was gekomen 'dat de integriteit van de partij in het geding is gebracht en dat dit voldoende basis biedt voor royement'.²¹ Pormes liet het er niet bij zitten en ging tegen deze uitspraak weer in beroep bij de partijraad. Met een meerderheid van 30 van de 56 stemmen steunde dit orgaan in april 2006 het verweer van Pormes. De partijvoorzitter trad hierop terug; Pormes bleef voorlopig senator.

Zonder te willen ingaan op de merites van de zaak zelf en afgezien van de wat merkwaardige gang van zaken dat een partijraad een uit-

spraak van een geschillencommissie met een nipte meerderheid kan *overrulen*, laat deze casus eens te meer zien hoe gevoelig informatie over personen kan liggen. Niettemin is het evident dat een kandidaat gehouden is de partij informatie te verschaffen over een mogelijk belast verleden dat de partij schade zou kunnen berokkenen, ook als de partij daar niet om heeft gevraagd, wat eigenlijk wel altijd zou moeten gebeuren. Op basis van die informatie kan de partij dan beslissen of een kandidatuur mogelijk is of niet. Indien later blijkt dat er niet of onvoldoende informatie is verschaft, kan een partij bezien of het nodig is maatregelen te nemen. Zonder deze informatie kan een politieke partij haar selectiefunctie niet naar behoren vervullen. Zorgvuldigheid ook van de zijde van de politieke partij is hierbij vanzelfsprekend een vereiste.

Wanneer een kandidaat eenmaal is gekozen of benoemd, dient hij of zij zich eveneens zo te gedragen dat zijn of haar integriteit en daarmee zijn of haar geloofwaardigheid niet in het geding komen. Ook hier geldt: waar ligt precies de scheidslijn tussen privé en publiek? Omdat dat vaak heel moeilijk is te bepalen (die grens is immers onderwerp van politieke en filosofische strijd), doen partijen er goed aan hierover zoveel mogelijk duidelijkheid te verschaffen, bijvoorbeeld in de vorm van gedragscodes. Zo is openheid over nevenfuncties nodig, maar niet voldoende. En: mag je als raadslid nu wel of niet een luxe reis aannemen van een grote bouwondernemer? Nee, zou ik zeggen. Maar een vrijkaartje voor een voetbalwedstrijd als je woordvoerder sportzaken bent?

Die gedragscode moet uitgaan van het idee dat elke 'Schijn des kwaads', zoals een boekje van voormalig Tweede-Kamervoorzitter Anne Vondeling heette, moet worden voorkomen.²² Evidente belangenverstrengeling of de schijn daarvan moet worden vermeden. Ook algemene waarden van de partij kunnen in die gedragscode worden vastgelegd, maar dat betekent niet dat tot in detail moet worden beschreven wat wel en niet mag. Een gedragscode moet vooral aangeven hoe men moet omgaan bij twijfel over of iets wel of niet geoorloofd is. Zaken moeten bespreekbaar worden gemaakt in eigen kring, eventueel met behulp van externe adviseurs. Politici moeten tot op zekere hoogte kunnen worden aangesproken op hun privégedrag. Onderwerpen die gewoonlijk tot het privédomein worden gerekend, maar die bij (aspirant-)politici hun politiek functioneren of de belangen van de partij kunnen schaden, behoren daarmee tot het publieke domein en dienen aan de partij te worden gemeld. Waar de grens precies ligt, moet niet in beton worden gegoten,

maar onderwerp worden gemaakt van intern en zo nodig publiek debat, want het publieke en het private valt in een snel veranderende samenleving nooit precies af te bakenen.

Elke partij kan in haar gedragscode — binnen de grenzen van de wet — eigen accenten leggen. Een orthodox-christelijke partij die de heiligheid van het huwelijk hoogacht, mag van haar politici verlangen dat hun persoonlijk leven daarmee in overeenstemming is, op straffe van verlies van geloofwaardigheid. Partijen die zich druk maken over buitennissige zelfverrijking van topmanagers in het bedrijfsleven mogen verlangen dat eigen politici zich daaraan niet schuldig maken of hebben gemaakt, eveneens op straffe van verlies aan geloofwaardigheid. En wanneer de LPF — om haar moverende redenen — in haar statuten de bepaling heeft opgenomen dat iemand het partijlidmaatschap wordt ontnomen indien hij 'bij onherroepelijk geworden gerechtelijke uitspraak in staat van faillissement is verklaard, surséance van betaling heeft gekregen, of anderszins het vrije beheer over zijn vermogen heeft verloren', dan heeft deze daartoe — nogmaals binnen de grenzen van de wet — alle vrijheid.²³

Slot

Een definitief antwoord op de vraag hoe ver partijen precies mogen gaan bij het beoordelen van het persoonlijk leven van politici is niet te geven. 'The right to be let alone' is geen onaantastbaar recht, zeker niet bij politici. Toch is het van belang de privacy zoveel mogelijk te beschermen. Om dat goed te kunnen doen moeten partijen (in de praktijk: de partijtop en eventueel de kandidaatstellingscommissie) kennis hebben van persoonlijke informatie die de politicus en/of de partij zou kunnen schaden.

Dat brengt een grote verantwoordelijkheid voor politieke partijen met zich mee. De partijen kunnen besluiten die informatie niet naar buiten te brengen in het belang van de privacy van de betrokken persoon, maar zijn dan wel (mede)verantwoordelijk voor de eventuele schade die door het later bekend worden van die informatie zou kunnen ontstaan. Zij kunnen de betrokken persoon ook dringend verzoeken terug te treden, zonder de informatie publiek te maken. Hierbij geldt eenzelfde verantwoordelijkheid. Ten slotte kunnen zij besluiten de informatie wel naar buiten te brengen, ook al schaadt dat de belangen van de betrokken persoon, omdat de integriteit van de partij of van de politiek in het algemeen door het niet tijdig naar buiten brengen van de

informatie aanzienlijk zou kunnen worden geschaad. Die afweging is lastig, maar moet wel worden gemaakt.

De geloofwaardigheid van de politiek is gediend met een goede mix van transparantie en privacy. Partijen spelen daarbij door hun steeds zwaardere taak om goede politici naar voren te schuiven, een zeer belangrijke rol, en altijd kan later nog een biograaf besluiten meer van het privéleven van een politicus aan de vergetelheid te ontrukken. Maar ook die biograaf ziet zich gesteld voor de moeilijke vraag hoe ver je daarin moet gaan. Moet persoonlijke informatie die van geen belang is voor een goed begrip van het politieke functioneren van een politicus wel worden opgenomen in een biografie? Hoe belangrijk is het bijvoorbeeld om later te onthullen dat toen die foto gemaakt werd van Bos achter de kinderwagen, er in die kinderwagen helemaal geen baby lag?²⁴ Het was een deal tussen de roddelpers en een politicus: jullie je plaatje en dan laten jullie mijn privéleven verder met rust. Willen wij dat wel weten?

Zo ja, waarin verschilt het lezen van een biografie dan nog van het kijken naar een programma als *Big Brother*, behalve dan dat het lijdend voorwerp in een biografie wellicht interessanter is dan de mensen die het *Big Brother*-huis bevolken? Het lezen van een biografie komt dan evenzeer tegemoet aan voyeuristische gevoelens die kennelijk ook mensen zoals de lezers van deze bundel niet helemaal kunnen onderdrukken. Als dat zo is, moeten we wellicht eerder spreken van een biografie van een politicus dan van een politieke biografie.

Noten

* Met dank aan Benjamin Kiebler voor zijn commentaar op een eerdere versie.

- 1 Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp, *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, Van Gennep, Amsterdam 2004.
- 2 Samuel D. Warren en Louis D. Brandeis, 'The Right to Privacy', in: *Harvard Law Review* 4 (1890) 5, p. 2.
- 3 Ik heb hier enkele voorbeelden ontleend aan het ongepubliceerde

papier van de Canadese politicoloog Colin Bennett, *The Political Economy of Privacy*, 1995 (web.uvic.ca/~polisci/bennett/research/gnom.htm). Zie ook: Colin Bennett en Charles Raab, *The Governance of Privacy. Policy Instruments in Global Perspective*, MIT Press, Cambridge MA 2006.

- 4 H. W. Arndt, 'The Cult of Privacy', *Australian Quarterly* 21 (1949), p. 69-71, zoals geciteerd door Bennett, 1995, p. 5.
- 5 Simson Garfinkel, *Database Nation. The Dead of Privacy in the 21st Century*, O'Reilly, Parijs 2000; Jeffrey Rosen, *The Unwanted Gaze. The Destruction*

Nederlandse politieke partijen, rekrutering en de privacy van politici

- of *Privacy in America*, Random House Inc., New York 2000; Robert O'Harrow, *No Place to Hide. Behind the Scenes of Our Emerging Surveillance Society*, Free Press, New York 2005.
- 6 *De Groene Amsterdammer* 24.03.2006, met daarin een essay van Aart Brouwer, 'Iedereen tbs'.
 - 7 *Zittingsdocument A5-0271/2004 Europees Parlement*, 7 april 2004.
 - 8 Britta Böhler, *Crisis in de rechtsstaat*, De Arbeiderspers, Amsterdam 2004.
 - 9 Het eerste deel van de biografie van Drees van Jelle Gaemers, *De rode wet-houder* (Balans, Amsterdam 2006), laat een extreem voorbeeld zien van iemand die tijdens het interbellum vele functies binnen en buiten zijn partij tegelijk vervulde, inclusief Drees' voorzitterschap van een commissie die moest nagaan of er niet te veel sprake was van een cumulatie van functies in de SDAP!
 - 10 W.A. Bongers, *Problemen der democratie. Een sociologische en psychologische studie*, Noordhoff, Groningen 1934, p. 80.
 - 11 Michiel van Hulten, zoals aangehaald in *de Volkskrant* 05.07.2006.
 - 12 'Pechtold: Kiesraad miskent noodzaak voor vernieuwing'; www.minbzk.nl/grondwet_en/democratische/persberichten/pechtold_kiesraad (28.09.2005).
 - 13 Auteur dezes was van maart 2001 tot december 2005 landelijk voorzitter van de Partij van de Arbeid.
 - 14 J. van Holsteyn, 'Nederland is geen personendemocratie', in: *Socialisme & Democratie* 61 (2004) 7/8, p. 79-83. Zie ook: K. Aarts, 'The impact of leaders on electoral choice in the Netherlands — Revisited', in: *Acta Politica* 36 (2001) 4, p. 380-401.
 - 15 Tot deze conclusie komt politicoloog Jean Tillie op basis van zijn onderzoek naar stemgedrag van allochtone kiezers bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2006; zie *de Volkskrant* 23.06.2006.
 - 16 Ruud Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*, Het Spectrum, Utrecht 1992, p. 18.
 - 17 Art. 58 lid 3c *Algemeen Reglement KVP*; geciteerd bij Koole, p. 160.
 - 18 *Statuten D'66*, art. 19; geciteerd bij Koole, p. 160.
 - 19 Momenteel te vinden in art. 21.2 *Statuten D66*; www.d66.nl/page/downloads/SHR24mei2005_050712.pdf.
 - 20 *Besluit partijbestuur inzake senator Sam Pormes*, 21 november 2005.
 - 21 Uitspraak geschillencommissie GroenLinks d.d. 26 januari 2006 inzake geschil Sam Pormes.
 - 22 Anne Vondeling, *Schijn des kwaads. Bespiegelingen over gedragsregels voor politici*, Staatsuitgeverij, 's Gravenhage 1978.
 - 23 Art. 4, lid c, *Statuten Politieke vereniging Lijst Pim Fortuyn*.
 - 24 Persoonlijke mededeling Wouter Bos aan auteur.

ADAM IN BALLINGSCHAP

*De 'affaire-Brussel': Kuyper, altijd veel op reis, is op 11 september 1911 in Brussel. Het nieuwsbureau Reuter seinde uit de Belgische hoofdstad dat Kuyper de aandacht heeft getrokken door zich ontkleed voor een raam van Hotel Metropole te vertonen. Een voorbijganger zou de politie hebben gewaarschuwd. Op last van zijn arts moest Kuyper kamergymnastiek doen...
Albert Hahn maakte deze prent voor De Notenkraaker (30 september 1911).*

‘Familieaangelegenheden van hoogst teederen aard’ — Abraham Kuyper publiek en privé

Jeroen Koch

Kan een biograaf een politicus en zijn politieke rol beschrijven zonder zijn particuliere achtergrond daarbij te betrekken? Dat is de vraag die hier centraal staat. Deze lijkt op voorhand ontkennend beantwoord te moeten worden. Het adagium ‘het persoonlijke is politiek’ is ook voor de biograaf die een politicus tot onderwerp heeft tenslotte geen ideologie maar platte werkelijkheid. De hedendaagse wetenschappelijke praktijk neigt er bovendien toe voor een levensbeschrijving álles van belang te achten. Hoe openbaar de activiteiten van politici uit de aard der zaak ook zijn, het geeft geen pas om bij de biografische analyse ervan het privéleven buiten beschouwing te laten. De relatie met de echtgenoot of de echtgenote, de verhouding tot de kinderen, artistieke smaak en literaire voorkeur, favoriet broodbeleg en merk tandpasta — het hoort er blijkbaar allemaal bij. Dat deze zucht naar volledigheid (of is het onwil of onvermogen te kiezen?) resulteert in almaar uitdijende, veeldelige portretten van vorsten, staatslieden en andere openbare gezagsdragers, is het probleem van de lezer.

In *Abraham Kuyper — Een biografie*, mijn op uitnodiging van de Stichting Dr. Abraham Kuyperfonds geschreven biografie van de journalist, kerkhervormer, theoloog en politicus Abraham Kuyper (1837-1920), heb ik relatief weinig ruimte ingelast voor zijn privéleven. Mij was gevraagd om een intellectuele biografie van de gereformeerde en antirevolutionaire voorman te schrijven, een verzoek dat al in een vroeg stadium van het project werd omgebogen naar een politiek-intellectuele biografie. Er is daarom meer aandacht besteed aan het verband tussen Kuypers politieke optreden en de ontwikkeling van zijn neocalvinistische theologie, dan aan de interactie tussen zijn publieke stellingnames en zijn privéomstandigheden.

Maar al is het dan geen intiem portret van Kuiper, zijn persoonlijke leven komt toch ruimschoots aan bod: de correspondentie met zijn verloofde wordt uitvoerig geanalyseerd, zo ook de spartaanse dagindeling zonder welke Kuipers verbijsterende productiviteit onverklaarbaar zou zijn gebleven. Daarnaast was er ruimte voor de vaderlijke zorgen om zijn kinderen, in het bijzonder om de ruziënde oudste en jongste dochter en om de afvallige, in de ban van de theosofische nieuwlichterij geraakte zoon. Niet in de laatste plaats heb ik aandacht besteed aan Kuipers frequente geestelijke en fysieke instortingen. Kuiper, een romantische, vulkanische en gepassioneerde gewelddenaar, had bovendien de gewoonte zijn diepste zielenroerselen breed uit te meten, niet alleen in de correspondentie met zijn vrouw en zijn wapenbroeders in de Antirevolutionaire Partij (ARP), maar ook in het openbaar, in preken en op partijbijeenkomsten, in zijn eigen dagblad *De Standaard* en, als het zo uitkwam, in de Tweede Kamer. Die voortdurende vermenging van het persoonlijk en het politieke vormde een centraal element van Kuipers politieke theater — in zekere zin een continuvoorstelling.

Zoals de Leidse historicus Henk te Velde heeft laten zien, belichaamde Abraham Kuiper, meer nog dan Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra, een nieuw soort politiek.¹ Daarin draaide alles om de leider en zijn aanhang, die zich met elkaar verbonden wisten door een historische, in dit geval tevens goddelijk geachte opdracht. Opname, door de leider, van persoonlijke emoties in weloverwogen ontboezemingen vergemakkelijkte de identificatie van de basis met de top aanzienlijk. Dat die gevoelens daardoor nogal gekunsteld leken, deed niet ter zake. Als het gewenste politieke effect maar werd bereikt: enthousiasme voor het ideaal, maatschappelijke mobilisatie en een onschokbaar vertrouwen in de leider. In 1897, tijdens een manifestatie in het Amsterdamse Paleis voor Volksvlijt ter gelegenheid van het vijftwintigjarig jubileum van *De Standaard*, verklaarde Kuiper zijn optreden en het antirevolutionaire succes in exact zulke termen: 'Al wat ik heb kunnen doen, het was, pogen te vertolken wat in uw eigen gemoed, in uw hart, in uwe overtuiging omging, en tot dat vertolken ben ik alleen daarom in staat geweest, omdat *uw* leven *mijn* leven was, en één ademtocht der ziel ons saâm gemeen was.'² Hier, ten overstaan van de eigen aanhang, verloor het onderscheid tussen publiek en privé iedere betekenis. Maar juist alle pathos en manipulatie maakten dat het weinig oprecht overkwam; de hedendaagse lezer ontkomt in ieder geval niet gemakkelijk aan die impressie.

Terug naar de hoofdvraag van deze beschouwing: kan een biograaf een politicus en zijn publieke rol portretteren zonder zijn particuliere achtergrond daarbij te betrekken? De vraag roept onmiddellijk een vervolgvraag op: is het eigenlijk wel zo duidelijk wat privé is en wat publiek?

Het kost weinig moeite om te constateren dat de grens tussen het openbare en persoonlijke leven door de tijd heen aan verandering onderhevig is. Zo is er in het afgelopen decennium sprake geweest van een ware aardverschuiving als gevolg van de mediarevolutie: vrijwel ieder columnist heeft wel een of meer cursiefjes gewijd aan de ongewenste intimiteiten waaraan de treinreiziger plotseling kan worden blootgesteld sinds de mobiele telefonie haar intrede deed. Toegegeven, men verneemt slechts de helft van de verhalen, maar de cultuurschok was er niet minder om. Eenzelfde verschuiving, die grotendeels neerkomt op het wegvallen van de muren rondom de persoonlijke levenssfeer, is waarneembaar op televisie en internet. Misschien dat het gevoel ongewild tot voyeur te zijn gemaakt met de wisseling der generaties zal verdwijnen, al hoop ik van niet. Voor de biograaf is het op zijn minst interessant zich af te vragen waar de grens tussen het persoonlijke en het openbare getrokken werd in de periode waarin zijn hoofdpersoon leefde. Misschien verschoof die grens tijdens dat leven, of was ze omstreden.

In het onderstaande zal ik, met Kuyper als voorbeeld, twee gevallen uitwerken. Het eerste betreft een grens tussen publiek en privé die Kuyper zelf trok, zij het alleen voor anderen. In het tweede voorbeeld gaat het om de uiteenlopende beoordeling van die grens door enerzijds de liberalen en anderzijds Kuyper en de antirevolutionairen.

Kuyper's grens tussen het publieke en het private

In mei 1912 sprak Kuyper zich uit over de wenselijkheid sommige gezinskwesties binnenskamers te houden. Hij deed dat in een brief aan zijn vriend en partijgenoot Alexander Idenburg, op dat moment de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Aanleiding was de gespannen verhouding tussen zijn oudste en jongste dochter, Henriëtte en Cato Kuyper, die een lang werkbezoek aan de Oost brachten. Idenburg maakte zich grote zorgen om de twistende zussen, niet in de laatste plaats omdat zijn vrouw er schoon genoeg van had. De landvoogd zocht de oorzaak bij Henriëtte, die naar haar vader aardde. ‘Ik geloof wel dat er weinig eigenschappen zijn, waarmede Henriëtte zoo wei-

nig opheeft als zwakheid. Dat is met haar vader ook zoo,' oordeelde hij scherp.³ Kuyper meende dat de schuld bij beide dochters gezocht moest worden bij Henriëtte, maar uitdrukkelijk ook bij Cato, die, in de woorden van de pater familias, aan eenzelfde 'ziekelijke psychose' leed als zijn in 1899 overleden vrouw. Kuypers vrouw, Jo Kuyper-Schaay, was sinds de dood van hun jongste kind op negenjarige leeftijd in 1892, geplaagd geweest door mentaal en fysiek ongemak. Kuyper gaf Idenburg de volgende toelichting: 'Nu is een der eigenschappen van deze psychose, zoo bij haar moeder, als bij haar, dat ze altoos haar nood aan anderen klaagt, waar men toch anders en bij gezonde zielstoestand in zulke familieaangelegenheden van hoogst teederen aard niemand van buiten betreft. [...] Zoo deed haar moeder 't ook altoos. Alles werd uit huis gedragen, en zoo heeft zij ook zich aangewend al zulke familieaangelegenheden niet alleen met U en mevrouw, maar met ieder die maar luistert te bespreken. Dat kan ze niet helpen. Satan drijft haar daartoe aan.'⁴

Over ziekte en spanningen in het gezin wilde Kuyper liever zwijgen, niet alleen omdat het, in het geval van huiselijke twist, schade deed aan het ideaal van het gereformeerde gezin als bastion van christelijke deugdzzaamheid, maar ook omdat het getuigde van gebrek aan goede smaak. Het *hoorde* niet. Kuyper trok hier een scherpe grens tussen de persoonlijke en de openbare levenssfeer — althans voor anderen, want vooral als het om lichamelijk en geestelijk ongemak ging, zag Kuyper er geen been in zijn eigen ellende breed uit te meten. Zeker, voor Kuyper wortelde ziekte in zonde, maar anders blijkbaar dan bij zijn vrouw en dochter, stak achter zijn kwalen nooit de satan. Hij werd steevast door 'de Heere beproefd', en dat liet hij zijn omgeving — de collega's in de top van de ARP en zijn politieke achterban — maar al te graag weten.

Nog voor het begin van zijn politieke carrière, in zijn eerste contacten met de grondlegger van de antirevolutionaire beweging Guillaume Groen van Prinsterer, trachtte Kuyper uit zijn persoonlijk lijden politieke munt te slaan; het zou al snel een reflex worden. Kuypers correspondentie met Groen is doordeesemd met verwijzingen naar zijn pijnlijke schrijfhand, zijn 'tic douloureux', zijn slapeloosheid en zijn gezwollen keel — kwalen die zonder twijfel het gevolg waren van de overspannen ambities en het veel te harde werken. Zolang hij niet volledig ingestort was, ging hij door, zijn ziektes strategisch inzettend. Toen Kuyper in 1873 de gram van Groen wekte door zonder overleg vooraf

toezeggingen te doen over de financiële steun van zijn politiek mentor aan de noodlijdende, anderhalf jaar oude *Standaard*, heette het: ‘Veel lijden onderga ik deze dagen. Vooral nu mijn geschokte zenuwen weer op tic geslagen zijn. Ei, wat ik bidde, verzwaar mijn toestand niet door de gedachte, dat gij mijn val lijdelijk zoudt aanzien, en na zulk een pijnlijken strijd [...] mij in steê van een woord ter vertroosting een bedekte berisping zondt.’⁵ Kuyper bereikte wat hij wilde. Groen bond in, wenste Kuyper beterschap, er de ‘wensch en bede’ aan toevoegend dat zijn pupil nog lang ‘voor Land en Kerk’ gespaard mocht blijven.⁶

Nu komt dit voorbeeld van de wijze waarop Kuyper publieke keuzen en persoonlijke omstandigheden verbond uit een privécorrespondentie. Al gingen de brieven grotendeels over kerkelijke en staatkundige kwesties, zakelijke en persoonlijke aspecten liepen hier onontwarbaar door elkaar heen. Ook in Kuypers veel omvangrijkere briefwisseling met zijn aanvankelijke politieke medestander Alexander de Savornin Lohman ging de politieke discussie hand in hand met verslagen over het persoonlijke wel en wee. Fors op de man spelen kon de politieke verhoudingen aanzienlijk verhelderen. Nadat Kuyper en Lohman in 1894 met elkaar gebroken hadden over het kiesrechtvoorstel van de liberale minister van Binnenlandse Zaken Tak van Poortvliet had Lohman in zijn eigen krant *De Nederlander* opgemerkt, dat Kuyper door zijn steun aan de voorgenomen uitbreiding van het kiesrecht in het kamp van Robespierre was beland. Per brief liet hij Kuyper vervolgens weten dat de vergelijking niet bedoeld was als een belediging; het was slechts een constatering.⁷ Lohman hield zelfs nog enige tijd vol dat het politieke meningsverschil hun hartelijke persoonlijke omgang niet in de weg hoefde te staan. Net als Groen bond ook Lohman in wanneer Kuyper reageerde met gedetailleerde schilderingen van kwalen en zielslijden — totdat het, na twintig jaar, niet meer ging. Halverwege de jaren 1890 was een breuk onafwendbaar geworden. Lohman richtte een eigen orthodox-protestantse partij op, naast de ARP van Kuyper. Kuypers ziektegeschiedenis — door hemzelf bestempeld als een familieaangelegenheid die met de nodige discretie behandeld diende te worden — en de wijze waarop zijn omgeving daarop reageerde, zijn hecht verknoopt met de confessionele partijvorming: het had Lohmans vertrek vertraagd.

De ‘familieaangelegenheden van hoogst teederen aard’ vonden echter niet alleen hun weg naar de correspondentie die Kuyper met zijn partijgenoten voerde. Ook de kerkelijke en politieke achterban werd over

de aandoeningen van de grote leider geïnformeerd. Via korte berichten in *De Standaard* of *De Heraut*, het kerkelijke blad, kon zij Kuypers ziekte-geschiedenis volgen. In 1894 vernamen de lezers zo dat Kuypers gebruikelijke zenuwinkling vergezeld ging van ‘een bloedige opwerking der long’; langdurig verblijf in Zuid-Frankrijk moest het herstel bevorderen. Deze vergaande openhartigheid was in de tweede helft van de jaren 1870 ontstaan, in de jaren dus waarin Kuypers leiderschap nog onder constructie was. Van een absoluut gezag over de achterban was aan het begin van dat decennium nog geen sprake, ook al had hij in Amsterdam een groot deel van de hervormde gemeente weten te mobiliseren. Zelfs na de overdracht door Groen van Prinsterer, die in 1876 overleed, van het aanvoorderschap van de antirevolutionaire beweging, was zijn positie nog kwetsbaar. Pas na de oprichting van de ARP in 1879, van de Vrije Universiteit in 1880 en van de Gereformeerde Kerken in Nederland — een proces dat zich uitstrekte van de Doleantie in 1886 tot aan de Vereniging met de Afscheidenen in 1892 — groeide Kuypers uit tot de grote man van de calvinistische orthodoxie. Gedurende enige jaren zou hij in eigen kring onaantastbaar zijn. Bij die uitbreiding van zijn autoriteit over de eigen beweging had Kuypers zijn frequente geestelijke en lichamelijke ontreddering ten volle weten te benutten. Vooral in de twee jaar herstel die volgen op zijn volledige collaps in 1876 bleef hij maar herhalen hoezeer hij voor de grote zaak had geleden, hoezeer God hem op de proef had gesteld én had gered.

Dit permanente getuigen van de wijze waarop hij dankzij het geloof zijn eigen zwakheden had overwonnen, nodigde uit tot identificatie. Het maakte zijn leiderschap echt: ‘In de stille eenzaamheid van het lijden, dat ik te Nice doorleed, was mijn ziel overgezet naar de beslistheid van de besliste en doortastende religie onzer vaders’, aldus Kuypers in een brief aan de theoloog J. H. Gunning.⁸ ‘Hooger erbarmen’ had hem het ‘reddend medicijn’ aangereikt. Persoonlijk lijden dat, gekoppeld aan de belofte van verlossing, wellicht de kern was van het christendom, wellicht zelfs van alle religie, verkreeg hier onmiddellijke politieke relevantie. Alweer verdampte het onderscheid tussen privé en openbaar.

Liberalen over de vervaging tussen het publieke en het private
 Resulteerde Kuypers stelselmatige verhalen van zijn lijden, verbonden met een openbaar getuigen van zijn geloof, zo tot het overschrijden van een grens tussen privé en publiek — één die hij ook voor anderen trok — in de ogen van zijn belangrijkste politieke tegenstanders, de in

overgrote meerderheid vrijzinnig hervormde liberalen, overschreed hij die fatsoensnormen al door het überhaupt voortdurend te hebben over zijn christelijke overtuigingen, over wat ook gelovige liberalen aanmerkten als diepste zielenroerselen. In *De Gids* verwoordde de liberale journalist en feuilletonschrijver Charles Boissevain zijn irritatie als volgt: ‘Voor mij is er bijna niets zoo hinderlijk als die vrijpostige familiariteit, waarmede de nieuwe Calvinisten omgaan met den naam van hun ‘Koning Jezus’.⁹ Dat was in 1887, één jaar na de Doleantie.

Niet te koop lopen met persoonlijke gevoelens, van welke aard dan ook, was een hoeksteen van de burgerlijke mores, ongeacht of men het accent legde op gematigdheid dan wel op zelfbeheersing, discipline en tucht. Emoties, meenden de liberalen, hoorden niet thuis in de openbare ruimte en zeker in de politiek golden ze als ronduit gevaarlijk. Liberale en antirevolutionaire opvattingen — de praktijk is een andere zaak — stonden, voor zover het religieuze gevoelens betrof, dus lijnrecht tegenover elkaar. Voor de liberalen, hoezeer ook zij de beschavende en sociaal bindende werking van godsdienst waardeerden, was religie een zaak van de binnenkamer, strikt voorbehouden aan de persoonlijke levenssfeer. Voor de antirevolutionaire Kuyper diende de godsdienst juist de gehele openbare orde te doordringen; zijn calvinisme was wereldveroverend. Hem lukte eindelijk wat Groen van Prinsterer tevergeefs had gepoogd te bewerkstelligen: de orthodoxe protestanten werden verlost uit hun ‘politicophobie’ en kwamen op voor ‘het Publiek Regt der Gezindheden’ (beide termen waren van Groen). De schoolstrijd, waarin geloof en gezin — in liberale ogen twee privé-werelden — gepolitiseerd raakten, bracht hen over de drempel.

Confrontaties bleven niet uit. De liberale elite was niet alleen verbolgen over de politieke plannen die Kuyper aan zijn geloof ontleende, minstens zo groot was de aanstoot die deze nam aan zijn stijl van optreden. Bewees Kuypers intense en openlijke belijden van zijn christelijke geloof voor de aanhang juist de authenticiteit van zijn streven, de liberalen konden er weinig anders in zien dan politiek vertoon. Waren zij coulant dan luidde het oordeel ‘smakeloos theater’, had de ergernis de overhand dan heette het ‘bedrog’. In ieder geval was het onecht. In de woorden van Willem Hendrik de Beaufort, de liberale *Gids*-redacteur en minister van Buitenlandse Zaken, was het allemaal ‘aanstellerij’. Deze deftige jurist besteedde vele pagina’s van zijn dagboek aan de bestrijding van het antirevolutionaire fenomeen.¹⁰ Het was een nutteloze exercitie: de toekomst was voorlopig aan de ‘emotiepolitiek’.

Slot

Ook voor de schrijver van een politieke biografie is het raadzaam zich te verdiepen in het privéleven van zijn hoofdpersoon. Afhankelijk van de accenten die in de levensbeschrijving worden gelegd, zal hij meer of minder aandacht besteden aan deze persoonlijke kanten. Wel dient de biograaf zich af te vragen welke zaken zijn hoofdpersoon tot het persoonlijke domein rekende en ook wat in de betreffende periode door anderen tot dat eigen terrein werd gerekend. Vast ligt die grens in ieder geval niet.

Noten

- 1 Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2002, p. 55-103.
- 2 'Rede van Dr. Kuiper', in: *Gedenkboek. Opgedragen door het feestcomité aan Prof. Dr. A. Kuiper bij zijn vijftien twintigjarig jubileum als hoofdredacteur van 'De Standaard'. 1872 - 1 april - 1897*, Herdes, Amsterdam 1897, p. 67.
- 3 A. Idenburg aan E. Idenburg-Duetz, 18 augustus 1907, in: *Briefwisseling Kuiper-Idenburg*, verzorgd, ingeleid en toegelicht door J. de Bruin en G. Puchinger, Wever, Franeker 1985, p. 84.
- 4 Kuiper aan Idenburg, 11 mei 1912, in: *Briefwisseling Kuiper-Idenburg*, p. 295.
- 5 Kuiper aan Groen van Prinsterer, 18 december 1873.
- 6 Groen van Prinsterer aan Kuiper, 20 december 1873.
- 7 Lohman aan Kuiper, 22 juni 1894, 25 juni 1894, 30 juni 1894, Historisch Documentatiecentrum voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme 1800-heden, v.u., Amsterdam.
- 8 Kuiper, geciteerd in J. C. Rullmann, *Kuiper-bibliografie*, Deel I (1860-1879), Bootsma, 's-Gravenhage 1923, p. 190.
- 9 Van Oudenaerde [Ch. Boissevain], 'Op den Familiedag', in: *De Gids* 51 (1887), p. 162.
- 10 W. H. de Beaufort, *Dagboeken en aantekeningen 1874-1918*, uitgegeven door J. P. de Valk en M. van Faassen, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 's-Gravenhage 1993, passim.

Het persoonlijke is politiek: dilemma's van gelijke behandeling in de biografie

Mineke Bosch

De uitnodiging om als biograaf mijn licht te doen schijnen over de verhouding tussen loopbaan en leven in de 'politieke biografie', stond voor mij voor een deel in het teken van tegenspraak en debat. In een recensie van mijn biografie van Aletta Jacobs van de hand van een van de redacteurs van deze bundel, Hans Renders, stond zwart op wit: 'Dit is geen biografie.'¹ Naar zijn oordeel bevatte mijn boek te weinig privé en te weinig persoon. Zijn mening werd gedeeld door enkele andere critici, opvallend genoeg allemaal mannen. In zijn bespreking van mijn boek vroeg Jan Blokker zich bijvoorbeeld af: 'Was [Jacobs] op al die halfromantische fietstochten met haar minnaar Carel Victor Gerritsen [...] eigenlijk een goede minnares?' Critici die expertise hadden op het gebied van gendertheorie en gendergeschiedenis oordeelden hier over het algemeen heel anders over. De Utrechtse historica Berteke Waaldijk bijvoorbeeld, merkte in haar recensie in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* op: 'De vrije relatie, later het huwelijk met Victor Gerritsen, schetst Bosch terughoudend en verhelderend.'² Mijns inziens is hier meer in het geding dan smaak en heeft de omgang van historici met het persoonlijke te maken met opvattingen over gender.

Maar ik nam aan toch ook gewoon als 'politiek biograaf' te zijn uitgenodigd, en eigenlijk verwonderde mij dat meer, want zou, afgezien van het biografische gehalte, niet juist ook het politieke gehalte van de Jacobs-biografie ter discussie moeten staan? Aletta Jacobs mag dan zestien jaar lang presidente van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht zijn geweest, maar dat was een buitenparlementaire organisatie en geen politieke partij, die bovendien vaker wordt beschouwd als een sociale dan als een politieke beweging. In haar autobiografie *Herinneringen* heeft Jacobs er bovendien alles aan gedaan om vooral haar sociale activiteiten voor het voetlicht te brengen en haar activiteiten in de politiek te

minimaliseren.³ Het misgelopen Kamerlidmaatschap in 1918 verzwegen zij, en haar belangstelling voor de radicale politiek en de activiteiten van haar echtgenoot Gerritsen daarin, maakte zij ondergeschikt aan hun gezamenlijke zwerftochten te voet of op de fiets. Is mijn biografie voor Aletta Jacobs misschien toch ook een doorbraak geweest in de perceptie van haar als ‘politieke persoon’ — en misschien wel juist door de manier waarop het persoonlijke en het politieke in de tekst met elkaar zijn verweven?

In mijn bijdrage wil ik deze vraag als uitgangspunt nemen om te onderzoeken in hoeverre de ‘politieke biografie’ (= de biografie van een politicus) een combinatie moet zijn van werk en leven, politiek en privé. Is deze norm evenzeer van toepassing op de biografieën van mannen als op die van vrouwen? Daartoe wil ik om te beginnen teruggaan naar de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw, toen een nieuwe opvatting van het persoonlijke ook een nieuwe conceptie van het politieke mogelijk maakte. Vervolgens zal ik laten zien welke paradoxale gevolgen deze veranderingen hadden voor de historische perceptie van mannelijke en vrouwelijke politici. In het laatste deel waag ik mij aan een terugkoppeling naar het thema van deze bundel.

Politiek radicalisme, radicaal feminisme en de individualisering van de politiek

De hedendaagse personalisering van de politiek wordt door de redacteurs van deze bundel aangewezen als de belangrijkste oorzaak voor de toegenomen belangstelling voor het persoonlijke in de politieke biografie. Dat is juist, en het kan geen kwaad om ook een eerdere bron daarvoor in de beschouwing te betrekken, en wel de combinatie van ‘Nieuw Links’ en ‘tegencultuur’ die aan het einde van de jaren zestig resulteerde in het politiek radicalisme.⁴ Nieuwe actievormen werden uitgeprobeerd in samenhang met de ontwikkeling van nieuwe levensstijlen. De politieke radicalen putten uit een amalgaam van politieke theorie (‘theorie’) en psychologie voor een kritiek op de westerse, vervreemdende, allesdoordringende, op consumptie beluste kapitalistische samenleving, die van individuen willoze raderen en eendimensionale mensen maakte. Verandering kon vooral komen van mensen die op zoek gingen naar hun diepste zelf. Juist door het ontwikkelen van een eigen levensstijl — of een politiek van het persoonlijke — kon de ‘dieptestructuur’ van de gevestigde orde aan het wankelen worden gebracht. Als gevolg van deze ‘individualisering van de politiek’ werd

het begrip dat wij hadden van politiek gefragmenteerd en verbreed. In de vrouwenbeweging die in dezelfde tijd ontstond, leidde de omarming van dit politiek radicalisme al snel tot de leuze: 'het persoonlijke is politiek'. Omdat de leuze inmiddels de populairste *shortcut* naar de tweede feministische golf is geworden, is het nuttig enkele betekenissen ervan op een rijtje te zetten.⁵

In de bekendste betekenis van 'het persoonlijke is politiek' heeft het persoonlijke, opgevat als het geheel van specifieke vrouwelijke ervaringen, of het privéleven van vrouwen, een politieke betekenis. Dit is de *common sense*-interpretatie, die vooral naar voren is gebracht door Joke Smit. Het betekende dat allerlei 'vrouwenzaken', zoals incest, huiselijk geweld, kinderopvang en abortus in het ziekenfonds, maar ook het bredere veld van 'emancipatie' op de politieke agenda moesten worden gezet.

Belangrijker voor het onderwerp van mijn bijdrage is echter een andere ('diepere'), tweeledige betekenis van de leuze 'het persoonlijke is politiek', die door haar psychologische component dichterbij het politiek radicalisme uit de jaren zestig. Naar analogie van Jan Romeins typeringen van 'de staat doordringt de maatschappij' en 'de maatschappij doordringt de staat' zou deze betekenis kunnen worden omschreven als: 'de politiek doordringt het persoonlijke' en 'het persoonlijke doordringt de politiek'. In de eerste versie wordt het persoonlijke (de vrouwelijke identiteit, of 'vrouwelijkheid', de sekseverhoudingen) begrepen als effect en integraal aspect van sociale, economische en politieke structuren. De politiek heeft zich altijd al bemoeid met het persoonlijke leven en de persoonlijke levenssfeer van mensen, niet alleen in allesdoordringende dictatoriale regimes, maar ook in democratische samenlevingen. Deze betekenis sluit aan bij de (dieptepsychologische) gedachte dat in de hedendaagse 'technocultuur' in het tijdperk van het zogenaamde 'militair-industrieel complex' 'robotmensen' werden gefabriceerd. Voor vrouwen betekende dit dat de gehele organisatie van het sociale, economische en politieke eropuit was hen te conditioneren tot afhankelijkheid van mannelijke kostwinners, heteroseksualiteit en moederschap.

Het omgekeerde van die betekenis was dat veranderingen in het persoonlijke, in de definities of beleving van vrouwelijkheid, het privéleven of de sekseverhoudingen, sociale en politieke repercussies hebben. Vooral deze laatste betekenis heeft vrouwen geïnspireerd om eigen leefvormen en eigen denkkaders, of — in een formulering van de historica Mieke Aerts — 'politieken van het persoonlijke' te ontwikkelen en 'zich-

zelf' te ontdekken in (therapeutische) praatgroepen. Als gevolg hiervan werd het begrip 'politiek' verbreed naar de zoektocht en ontwikkeling van eigen cultuuruitingen en levensstijlen, waaruit een veelkleurige, autonome vrouwenbeweging ontstond met vrouwenboekhandels, -uitgeverijen, -drukkerijen, -cafés. Gegeven de heersende opvattingen over het (politieke) belang van seksualiteit ontstond ook in dit kader de voorkeur voor het lesbische als ultieme uitdrukking van feministische politiek.

Een laatste opmerking die ik hierover wil maken, is dat in alle betekenissen van 'het persoonlijke is politiek' werd beoogd de bestaande hiërarchische tegenstelling tussen persoonlijk/privé en politiek/openbaar onderuit te halen, waarbij privésfeer, het persoonlijke en vrouwelijke in elkaars verlengde liggen. Lange tijd vormde het de kracht van de leuze, maar tegelijkertijd zou het ook haar zwakte blijken te zijn.

Vrouwengeschiedenis

Binnen vrouwengeschiedenis betekende het adagium 'het persoonlijk is politiek' onder meer dat de privésfeer of de vrouwelijke ervaring 'historisch' was en niet buiten de grenspalen van de 'echte' historische gebeurtenissen moest worden gezet. Samen met vertegenwoordigers van de arbeidersgeschiedenis, mentaliteitsgeschiedenis en *people's of public history*, zetten vrouwelijke historici onderwerpen op de historische agenda als de geschiedenis van het dagelijks leven, van gezin en huishouden, intimiteit en emotie, moederschap, seksualiteit, abortus en geboortebeperving, en de 'organisatie' van geboorte en dood. Maar ook in de 'diepere' betekenis, waarin het persoonlijke samenvalt met 'conditionering tot vrouwelijkheid', werd de leuze vertaald naar historisch onderzoek. Zo liet de Britse historica Anna Davin zien hoe de Britse imperialistische politiek in het begin van de twintigste eeuw in het privéleven doordrong en (witte) vrouwen de rol van moeder en opvoeder van het Angelsaksische ras toebedeelde.⁶ Aerts onderzocht op haar beurt de 'politieken van het persoonlijke' die in de jaren dertig werden ontwikkeld in drie onderscheiden katholieke vrouwenorganisaties: de Rooms-Katholieke Vrouwenbond (RKV), de Graalbeweging en het katholieke vriendschapsverbond van ongehuwde gestudeerde vrouwen, De Sleutelbos.⁷ Zij deed dat vooral door de aandacht te concentreren op de vorm- en stijlkenmerken van die clubs: de bonte, veelkleurige massaliteit van de Graalbeweging, de stijve ingetogenheid van de RKV en de 'stijlloosheid' van De Sleutelbos.

Binnen de zich aarzelend institutionaliserende academische vrouwen- en gendersgeschiedenis werd de biografie trouwens niet direct omhelsd. Was dat genre immers niet bij uitstek uitdrukking van de moderne nadruk op de autonome man die zijn sporen had verdiend in de publieke sfeer? Zou een 'vrouwenbiografie', door de historisch gezien veel grotere band van vrouwen met het privéleven c. q. de seksualiteit en het sociale, niet altijd per definitie vrouwen in hun status als tweede sekse bevestigen — ofwel als uitzondering op de regel, ofwel als exemplarisch voor hun 'soort'? Was het niet zo dat in biografieën van vrouwen onvermijdelijk een onevenredige nadruk op het persoonlijke zou komen te liggen, terwijl dat soort informatie in mannenbiografieën vaak met een lamp moest worden gezocht?⁸ Die vrees is niet helemaal ongegrond geweest.⁹ Niettemin heeft de biografie zich binnen de vrouwengeschiedenis wel degelijk ontwikkeld en kunnen we hierin ook de invloed van het adagium 'het persoonlijke is politiek' terugzien in de wens om in het leven van vrouwen én mannen de werking van sekse of gender zichtbaar te willen maken.¹⁰

Politieke geschiedenis

De onderzoeksagenda die mede op grond van de feministische leuze 'het persoonlijke is politiek' binnen de vrouwengeschiedenis is ontwikkeld, lijkt niet aan de politieke geschiedenis en de politieke biografie (van mannen) te zijn voorbijgegaan. Voor Nederland kunnen we daarvoor onder meer wijzen op het aanstekelijke werk van Henk te Velde. Al in zijn proefschrift, maar ook elders, treffen we analyses aan waarin het politiek handelen van mannen wordt verbonden met de belichaming, de verbeelding of de beleving van mannelijkheid. Zo gaf Te Velde een interessante interpretatie van de 'viriele lyriek' van de journalist Charles Boissevain en de functie ervan voor het opkrikken van het liberale geloof in de natie.¹¹ Maar vooral in zijn in 2002 verschenen boek *Stijlen van leiderschap*, dat een serie politieke portretten bevat, geeft hij talloze binnen- en buitenlandse voorbeelden van de wijze waarop privé en openbaar, persoonlijk en politiek, met elkaar verweven waren in diverse constructies van politiek leiderschap. Hij wijst op de sentimentaliteit van de *family man* Abraham Kuiper, die zijn gehele gezin voor zijn politieke karretje wist te spannen, en op de onkreukbare, dienstbare Willem Drees, die brak met de macho-uitstraling van Hendrik Colijn — smakelijke voorbeelden van de wijze waarop het persoonlijk verbonden bleek te zijn met politiek.¹² Op een verge-

lijkbare manier is het persoonlijke politiek geworden in de portretten van politieke personen die in de fascinerende, in 2005 gepubliceerde bundel *Machtige lichamen* zijn opgenomen.¹³ Hierin wordt aan diverse aspecten van bij uitstek persoonlijke zaken, als lichaam en lichamelijkheid en de omgang daarmee, politieke betekenis gegeven. Ook in recente 'booklength' biografieën van mannelijke politici lijkt een groter besef van de samenhang tussen privé en openbaar naar voren te komen, zonder dat het openbare leven van de desbetreffende persoon gereduceerd wordt tot (of op een te nadrukkelijke manier verbonden wordt met) persoonlijkheid of seksualiteit.

Voor politieke vrouwen daarentegen is de nieuwe onderzoeksagenda vooralsnog minder fortuinlijk geweest. Een voorproefje daarvan werd al in 1988 gegeven in de bundel *Naar het leven*, waarin een tiental onderzoeksters reflecteerde op de vraag wat nu een feministische biografie zou kunnen zijn.¹⁴ Aerts legde daarin uit dat haar biografische fascinatie voor de persoon van de katholieke politica Jacqueline Hillen had geresulteerd in een 'antibiografisch' effect: de uiterste zorgvuldigheid waarmee deze vrouw haar identiteit van ongehuwde vrouwelijke katholiek in het particuliere vrouwenvriendschapsverbond De Sleutelbos had opgesloten en buiten haar openbare leven in de (lokale en provinciale) politiek had gehouden, maakte dat Aerts zich niet aan een biografie durfde wagen.

Aerts' latere analyse van Jacqueline Hillen en Marga Klompé — in de context van een breder promotieonderzoek naar 'gender en de politiek van katholieke emancipatie' — bracht opnieuw aan het licht hoe problematisch de verhouding tussen vrouwelijkheid, privéleven en politiek voor deze politica's was.¹⁵ Met name Klompé deed er alles aan haar 'persoon' uit te vlakken en onzichtbaar te maken ten behoeve van haar politieke loopbaan. De titel van het hoofdstuk over Klompé in Aerts' boek luidt dan ook: 'De politiek als onpersoonlijk project'. In het grotendeels door haarzelf geregisseerde en nauwlettend bewaakte openbare 'personage Klompé' (een constructie die op de voet te volgen is in de vijftig door haar moeder volgeplakte knipselalbums met interviews en verslagen) komen privéleven en vrouwelijkheid steeds minder voor. Het proces van uitbanning begon al met haar aantreden als minister, toen zij een persconferentie belegde naar aanleiding van de stormvloed aan berichtgeving waarin '(on)vrouwelijkheid' in al haar verschillende verschijningsvormen van 'menselijkheid', bazigheid, idealisme, de meesters en 'manwif' de revue passeerden. Voor een volle zaal ver-

klaarde ze daar doodleuk dat het enige verschil tussen een vrouwelijke en een mannelijke minister was dat de eerste wellicht ergens een poederdoos had slingeren. Voor de rest kwam het slechts op bekwaamheid aan, en alleen daarop wenste zij beoordeeld te worden. Zij voedde de beeldvorming intussen met verhalen over het totaal samenvallen van openbaar en privéleven, en haar menselijkheid die geen 'seks' kende: 'Het ergste wat mij kan overkomen, is dat iemand hier binnenstapt met het voornemen een gesprek te voeren over de emancipatie van de vrouw. Ik zou alsmaar moeten denken: let op, je zit hier als vrouw.'¹⁶

De 'Nacht van Schmelzer', waarin de katholieke premier Jo Cals door zijn eigen Katholieke Volkspartij werd weggestemd, deed de laatste herinneringen aan haar vrouw-zijn bij het publiek vervagen: haar politiek-strategische beslissing om deze persoonlijke vriend af te vallen bij de beslissende stemming, maakte haar zonder meer *one-of-the-boys*. Verhalen over haar voorliefde voor een stevige borrel deden de rest.

Had Hillen op Aerts aanvankelijk een antibiografisch effect, Klompé had dat uiteindelijk ook op Marjan Schwegman. De laatste besloot haar opdracht voor het schrijven van een biografie van Klompé, mede op grond van deze afscherming van het persoonlijke leven en het daarmee samenhangende gebrek aan bronnen, aan het Prins Bernhardfonds terug te geven.¹⁷

Een paradox

Het geval Klompé is niet uniek: de meeste vrouwen die tussen pakweg 1920 en 1980 een enigszins zichtbare rol op het publieke toneel speelden, in de politiek maar ook in de wetenschap, in overheidsfuncties of het onderwijs, hebben hun privéleven namelijk verdonkeremaand en de sporen ervan uitgewist.¹⁸ En als zij het zelf al niet hadden gedaan, dan deden hun collega's of hun nabestaanden dat wel, op grond van onwetendheid of onnadenkendheid, en vaak gelegitimeerd door verwijzingen naar het gesloten, bescheiden of zelfs lastige karakter van de 'tante' in kwestie.¹⁹ De reden hiervoor is dat vrouwen, om voor vol te worden aangezien, zo min mogelijk met 'vrouwelijkheid' geassocieerd wilden worden. Het was de tijd waarin de prestaties van vrouwen werden geprezen als 'mannelijk' (in durf, creativiteit of moed). Vrouwen en politiek vormden een ongemakkelijke combinatie, maar gehuwde vrouwen en werk, laat staan moeders en werk, werden gezien als twee onverenigbare grootheden. Voor grote delen van de arbeidsmarkt was dat zelfs wettelijk vastgelegd — onderwijzeressen en ambte-

naressen kregen tussen 1924 en 1956 bij huwelijk hun ontslag — en de balans was precair. Vrouwen moesten ‘mannelijk’ zijn in hun publieke prestaties en politieke handelen, maar tegelijkertijd hun ‘vrouwelijkheid’ niet verliezen.

Hierin lag een tweede reden voor vrouwen om hun persoonlijk leven uit de wind te houden: hun ‘vrouwelijkheid’ kwam namelijk tevens onder spanning te staan doordat de meesten van hen die een professionele of politieke carrière nastreefden, ongehuwd bleven en soms ook alternatieve relaties en woonvormen kozen. Zo werden er in de vorige eeuw bijvoorbeeld enkele flats gebouwd speciaal (of voornamelijk) voor alleenstaande werkende vrouwen, maar het kwam ook voor dat (broers en) zussen dan wel moeders en dochters of vriendinnen samenleefden.²⁰ Maar hoe het ook zij: aan de norm van het heteroseksuele bestaan dat de ‘normale vrouw’ of de ‘normale politicus’ kenmerkte, voldeden zij niet. Vandaar dat vrouwelijke politici, veel meer nog dan mannelijke politici, hebben getracht hun persoon onzichtbaar te maken, of, zoals Klompé dat deed, op te laten gaan in een personage.

Anneke Linders, de biograaf van de vrijzinnig-democratische politica Corrie Tendeloo, heeft in een poging meer over de persoon van haar protagoniste te weten te komen, geprobeerd de vraag te beantwoorden waarom Tendeloo ongehuwd is gebleven.²¹ Zij werpt daarbij de mogelijkheid op van een ‘lesbisch geheim’. Juist omdat Linders niets over het seksuele leven van Tendeloo heeft kunnen vinden, beredeneert zij de mogelijkheid dat Tendeloo lesbisch was; openbaarmaking van haar homoseksualiteit zou immers totaal onverenigbaar zijn geweest met haar carrière.²²

De vraag of deze vrouwen ook ‘(ab)normaal’ dan wel lesbisch waren, hing misschien toen al — onuitgesproken of in andere bewoordingen — om deze onafhankelijke vrouwenlevens en kan aan de orde zijn geweest wanneer in positieve of negatieve zin werd gewezen op de mannelijkheid van deze of gene vrouw, of wanneer werd gezinspeeld op haar ongehuwde staat. Zeker is dat deze vraag in de tegenwoordige tijd steeds openlijker wordt gesteld, aanvankelijk alleen binnen de kring van vrouwelijke historici, maar tegenwoordig ook steeds vaker daarbuiten.²³

Aerts wilde zich destijds niet begeven in het ‘broeierige labirynth’ van de verboden damesliefde die zij vermoedde in het leven van Hillen, omdat een dergelijke eenzijdige focus op het persoonlijke geen recht

zou doen aan de pogingen van Hillen om de vriendschapsrelaties tussen vrouwen juist te politiseren. 'Zij zou het niet gewild hebben,' zo was kort samengevat haar redenering in *Naar het leven*. Ikzelf denk dat onze historische protagonisten het niet (meer) voor het zeggen hebben en dat de veranderde politieke en seksuele moraal de vraag naar de seksualiteit of, meer in het bijzonder, het lesbische als onderdeel van de bredere vraag naar het persoonlijke leven van publieke vrouwen onvermijdelijk maakt. Wel zou ik daarbij willen pleiten voor inpassing van dit soort onderzoek in een deugdelijk en 'genderproof' verklaringspatroon, waarbij het persoonlijke leven van vrouwen wordt gecontextualiseerd in plaats van gepsiologiseerd. Seksualiteit wordt daarin niet gezien als iets puur persoonlijks of iets wat alleen is gebonden aan levensstijl of karakter, maar iets wat ook samenhangt met opvattingen over sekse en gender. Wie niet begrijpt hoezeer het leven van vrouwen slechts kon worden gedacht in termen van haar afhankelijkheid van (de liefde van) een man, zal de achterhaalde opvattingen hierover blijven herhalen.²⁴

Dat een dergelijke benadering nog steeds niet voor de hand ligt, blijkt uit een recente televisiedocumentaire over Klompé. Daarin werd al in de openingstekst de vraag gesteld of Klompé, omdat zij altijd 'alleen' was gebleven, ook 'eenzaam' was geweest.²⁵ Volgens de makers zou zij de geschiedenis zijn ingegaan als 'ongehuwde vrouw' (dus niet als eerste vrouwelijke minister!). De beschrijving van de documentaire die de omroep aanlevert, eindigt aldus: 'Marga Klompé heeft haar eigen prijs, talloze straten zijn naar haar vernoemd, duizenden Nederlandse vrouwen zijn door haar geïnspireerd om meer van hun leven te maken, maar in de liefde werd het nooit wat. Ze was getrouwd met de samenleving, maar is altijd een juffrouw gebleven.'²⁶ Uit de diepste krotten van haar archief wordt een hartstochtelijk Duits gedicht door 'dr. W.' opgediept, achter wie wellicht de verloren minnaar schuilgaat, dat zou kunnen verklaren waarom zij alleen was. Ook wordt in verband met Reves beroemde kus verteld dat er hardnekkige geruchten de ronde deden dat ze lesbisch was. Dat Klompé wellicht gewoon voor het ongehuwde bestaan koos omdat zij een boeiende carrière wilde, en juridische zelfstandigheid en eigen geld er anders niet inzaten, komt bij de documentairemakers niet op, en dat terwijl Klompé in een van de filmfragmenten zelf nog wel zegt dat zij van jongs af aan van mening was geweest dat meisjes niet voor het huwelijk moesten worden opgeleid. De politieke wapenfeiten die zij op haar naam heeft, waaronder de Alge-

mene Bijstandswet, komen er intussen bekaaid af, zodat de documentaire precies doet wat Klompé bij leven steeds heeft willen verhinderen: in de beeldvorming vooral haar 'vrouwelijkheid' en niet haar politieke handelen belichten.

Samenvattend kunnen we concluderen dat in de politieke biografie de introductie van het brede politiek-begrip dat achter 'het persoonlijke is politiek' schuilgaat, heeft geleid tot een merkwaardige paradox. Terwijl in de politieke biografieën van mannen steeds meer 'persoonlijk leven' lijkt te komen, blijven de politieke biografieën van vrouwen daarbij achter.

Personalisering van de politiek en gelijke behandeling van mannen en vrouwen

De laatste vraag is of het — nu de emancipatie (zogenaamd) is voltooid en seksualiteit uit de sfeer van taboe is getreden — niet tijd wordt om deze paradox op te lossen en voor de politieke biografieën van vrouwen te streven naar gelijkheid. Voor een antwoord daarop wil ik eerst ingaan op de recente 'personalisering van de politiek', die een andersoortige individualisering van de politiek inhoudt dan in de jaren zestig en zeventig ontstond. Vervolgens wil ik kijken naar de gevolgen daarvan voor mannen en vrouwen in de politiek, om ten laatste de opgeworpen vraag te beantwoorden.

Met de personalisering van de politiek wordt vooral geduid op het toegenomen belang van de persoon van de politicus ten koste van de politieke ideologie of partijpolitieke kleur in het politieke bedrijf. Sommigen wijzen voor een oorzaak van deze verandering vooral op de opkomst en verdere verspreiding van massamedia en het daarmee gepaard gaande dominante culturele raamwerk van vermaak (entertainment). Met de komst van de televisie is het politieke toneel waarop de politicus aan zijn reputatie bouwt niet meer alleen de officiële vergaderzaal of het podium in rokerige zaaltjes van het Nut van het Algemeen, maar ook de beeldbuis, waarop de politicus verschijnt in talkshows en in de achtergrondreportage. We herinneren ons allen hoe 'Van Kooten & De Bie' de gretigheid van politici om in NOVA te komen voor ons vertolken. Niet meer alleen de politiek als proces, maar vooral ook de politicus als persoon heeft onze belangstelling, als belichaming en belangrijke bron van informatie over politieke kwesties. Behalve dat we in de krant over politiek lezen, kijken we er in toenemende mate naar. Het gaat ook niet meer alleen om de inhoud van wat een politicus te berde brengt,

Marga Klompé

[Foto Jacques Meijer; collectie Internationaal Informatiecentrum
en Archief van de Vrouwenbeweging, Amsterdam]

maar ook om hoe hij of zij dat doet, zowel in 's lands grote vergaderzaal als op de buis. Naast krant en televisie zijn bovendien de roddelbladen een intrinsiek onderdeel geworden van het 'vermaak-politieke complex'. Politiek komt in deze bladen eveneens op tafel in de vorm van portretten van politici, maar meer nog dan in de talkshow staat hierin de psychologische duiding centraal.²⁷

In het licht van deze schijnwerpers is het belangrijk voor politici om een eigen 'persona' te ontwikkelen, die bestaat uit enerzijds vertrouwde competenties als politieke inhoud, betrouwbaarheid en integriteit, maar anderzijds uit ingrediënten die behoren bij de '*celebrity-cultuur*'. Politici ontleen hun reputatie nog steeds aan klassieke politieke vaardigheden, maar zeker ook aan de kwaliteiten van de (televisie)beroemdheid: zij moeten goed gebekt zijn en gemakkelijk kunnen switchen tussen hun persoonlijke leven en de politiek, en bijvoorbeeld hun eigen persoonlijke ervaring met een zeker gemak kunnen inzetten in hun politieke verhaal.

Nog afgezien van de huidige rol van de massamedia en de opkomst van de 'vermaakkultuur' is — mede door het politiek radicalisme van de jaren zestig en zeventig, waarin persoonlijke vormen van politiek (levensstijl en dergelijke) belangrijk werden — de verbondenheid met politieke partijen afgenomen. Verblekende politieke contrasten en polderdemocratie hebben ten slotte eveneens bijgedragen aan de nadruk op het individuele, terwijl deze wellicht de hang naar drama en spektakel hebben gestimuleerd.

Hoewel het belang van televisie en roddelbladen voor de huidige politiek op allerlei manieren is betreurd, is er langzamerhand meer ruimte gekomen voor acceptatie en analyse van het fenomeen.²⁸ Omdat het tonen van de persoonlijkheid (in de vorm van *lifestyle*, hobby's en privéleven) van belang is geworden voor het imago van de politicus, moet de politieke biografie worden verrijkt met privégegevens. Misschien kan de biografie zelfs wel politieke analyse bij uitstek worden. Heeft de reputatie van Dries van Agt niet duidelijk gewonnen door zich als (vermeend!) hartstochtelijk fietser aan het volk te tonen? Het is misschien niet helemaal nieuw, maar wat vroeger vooral alleen voor de leiders gold, lijkt tegenwoordig voor alle politici van belang te zijn. De politieke openbaarheid is door de nieuwe massamedia en de daarmee samenhangende vermaakkultuur gedemocratiseerd, en alle politici moeten het toneel op.

Gegeven deze opwaardering van en grotere aandacht voor het persoonlijke in de politiek, iets waarmee vrouwen van oudsher meer op lijken te hebben dan mannen, heeft massacommunicatiedeskundige Liesbet van Zoonen de vraag opgeworpen of de personalisering van de politiek heeft geleid tot '(equal) opportunities for women'.²⁹ Kunnen vrouwen op dezelfde wijze als mannen hun 'persoonlijkheid' laten zien? Uitgebreid onderzoek naar de inhoud van Nederlandse roddelbladen toont aan dat dat helaas niet zonder meer het geval is.

Zo blijkt uit Van Zoonens studie dat de nadruk op het gezinsleven, die in de verhalen van zowel mannelijke als vrouwelijke politici voorkomt, asymmetrisch uitpakt.³⁰ Betekent de gigantische werkdruk van de mannelijke minister een opoffering die hij en zijn gezin zich moeten getroosten, de vrouwelijke minister komt daar veel minder gemakkelijk mee weg. Onder haar werklast lijdt niet zozeer de politica zelf, maar haar hele gezin. Zo werd Neelie Kroes, de huidige Europees commissaris voor Mededinging, bijvoorbeeld, op het hoogtepunt van haar carrière als minister van Verkeer en Waterstaat enkele keren gecoverd als de afwezige echtgenote en moeder, onder meer in de verzuchtingen door man- en zoonlief, die maar wat gretig werden geboekstaafd.³¹ Hoe dan ook lijkt de scheiding tussen openbaar en privé voor mannen af te nemen en minder problematisch te zijn dan voor vrouwen. Van Ad Melkert, toenmalig minister van Sociale Zaken, wist iedereen dat hij zijn kinderen 's ochtends naar school bracht en daardoor altijd een kwartiertje later op het ministerie kwam; de Britse premier Tony Blair werd na de geboorte van zijn vierde kind gevraagd hoe lang zijn ouderschapsverlof zou duren. Twee dagen was het antwoord, maar de symbolische betekenis van zo'n uitwisseling was natuurlijk groot, zeker wanneer we bedenken dat de eerste zwangerschapsregeling voor vrouwelijke Kamerleden in Nederland nog moest worden vastgesteld. De time-out die mannen claimen — zo wees onderzoek uit — voegt iets toe aan hun integriteit, zij kunnen dat ook openlijk doen. Voor vrouwen is de verhouding tussen openbaar en privé minder harmonisch, en bij hen is er zeker nog geen sprake van een geïntegreerde wereld van gezin en politiek. Voor politica's was het lange tijd onmogelijk, en blijft het nog steeds moeilijk, om openlijk de combinatie van moederschap en werk aan de orde te stellen. Wel werd er inmiddels een opmerkelijke inhaalslag gemaakt door een fractieleidster en twee staatssecretarissen, die allen kinderen kregen tijdens hun ambtster-

mijn. Maar de discussie daarover maakt duidelijk dat we hier nog niet te maken hebben met de standaardpraktijk.

Het verschijnsel dat de combinatie van werk en gezin bij mannen veel positiever wordt beoordeeld dan bij vrouwen geldt niet alleen voor de politiek.³² Waar voor werkende moeders de combinatie wordt geduid in het perspectief van de ‘*scarcity*-these’, wordt voor werkende vaders de combinatie geïnterpreteerd aan de hand van de ‘*enhancement*-these’. Voor de ‘werkende moeder’ zou de combinatie van arbeid en zorg altijd nadelig uitpakken: zij zou nergens geheel met haar hoofd bij zijn, altijd te weinig tijd hebben en iedereen tekortdoen: het werk, haar kinderen, haar man en haarzelf. Voor de ‘zorgende vader’ zou de combinatie juist verrijkend werken: de kinderen leiden af van het werk en zorgen voor de nodige ontspanning, waardoor hij weer met meer plezier naar zijn werk gaat en omgekeerd. Voor vaders voegt de zorg voor hun kinderen iets toe aan hun leven; voor moeders betekent de combinatie van werk en zorg alleen meer werk in schaars beschikbare tijd. Het voorbeeld laat zien dat aandacht voor het gezinsleven de reputatie van de mannelijke politicus kan schragen, terwijl de reputatie van de vrouwelijke politicus er juist door kan worden geschaad.

Voor succesvolle vrouwen in de politiek geldt dan ook nog steeds dat zij vaak ongehuwd zijn en/of geen kinderen hebben en/of voorbij de reproductieve jaren zijn. Niet alleen Margaret Thatcher beleefde haar gloriejaren ver voorbij de menopauze, ook de beroemdste politica van dit moment Hillary Rodham Clinton is hiervan het perfecte voorbeeld.³³ Aanvankelijk werd haar rol als *first lady* danig gedwarsschoot door de beeldvorming over haar als onafhankelijke vrouw die het presidentiële gezinsleven aantastte. In die tijd was zij dan ook eerder een *liability* dan een *asset* voor de carrière van haar echtgenoot Bill Clinton, waardoor zij allengs werd teruggedrongen in de conventionele rol van de *first lady* als ‘vrouw van’. Hoogtepunt in deze periode van balanceren tussen traditie en onafhankelijkheid was haar uitspraak dat zij misschien beter thuis had kunnen blijven om koekjes te bakken. Niet veel later deed zij dat ook — zij het in het openbaar — in een wedstrijd chocoladekoekjes bakken, samen met Barbara Bush. Hillary’s kans kwam echter toen zij door de (Monica) Lewinsky-affaire de bedrogen, maar waardige en tekortgedane echtgenote werd van Bill. Vanaf dat moment kon zij haar gezin niet meer tekortdoen. En zo, met zijn carrière voorbij het hoogtepunt en de dochter het huis uit,

kon Hillary Clinton eindelijk haar kans grijpen. Kennelijk is er in ons tijdgewricht van formele gelijke behandeling nog steeds sprake van *unequal opportunities*.

Gelijke behandeling in de politieke biografie?

De vraag wat de rol is van het privéleven in de politieke biografie kan mijns inziens niet worden beantwoord zonder rekening te houden met de sekse van de protagonist in kwestie en zonder daarbij betekenissen van gender in relatie tot mannen, vrouwen, het persoonlijke en politiek te betrekken. Daarop wijst ook de merkwaardige paradox die werd blootgelegd en die erin bestaat dat onder invloed van de vroege 'individualisering van de politiek' en leuzen als 'het persoonlijke is politiek' in de biografieën van mannelijke politici steeds meer aandacht wordt besteed aan zaken die vroeger als privé en onbelangrijk terzijde werden geschoven, terwijl in de serieuze politieke biografieën van vrouwen juist geen 'leven' lijkt te kunnen komen — en dat terwijl het altijd de 'natuurlijke neiging' van biografen is geweest om in biografieën over vrouwen juist het persoonlijke uit te vergroten, en in die van mannen het persoonlijke geheel over het hoofd te zien.

Een verklaring hiervoor ligt in de verschillende politieke betekenissen die het persoonlijke leven voor mannen en voor vrouwen heeft, en in het feit dat privéleven of persoonlijkheid en levensstijl ten diepste zijn verweven met (opvattingen over) sekse en seksualiteit. Het 'persoonlijke' bij vrouwen wijst doorgaans op haar moederschap en gezinsleven — met daaraan voor gehuwde vrouwen de verbonden suggesties van verminderde beschikbaarheid, ambitie en dergelijke. Voor ongehuwde, kinderloze vrouwen daarentegen, wijst het echter op de suggestie van 'abnormaliteit'. Bij mannen kan het 'persoonlijke' aan een veel bredere *range* van associaties refereren: het gezinsleven en het vaderschap bijvoorbeeld, maar dan zonder de last van de dagelijkse zorg die zijn professionaliteit in de weg zit, maar ook aan lifestyle-zaken als sport, hobby's, maatschappelijke betrokkenheid en dergelijke. Kortom, wie de politicus is en van welke sekse, is bepalend voor of en zo ja, hoe het private en persoonlijke een rol kunnen krijgen in zijn of haar politieke biografie. Zelfs in onze tijd van 'voltooide emancipatie' is sprake van 'ongewild onderscheid' tussen mannen en vrouwen inzake de personalisering van de politicus of het persoonlijke in de politieke biografie. Zolang dat het geval is, zal verschil moeten worden gemaakt.

Noten

- 1 Hans Renders, 'Beuzelarijen die afhouden van de grote strijd. Biografie Aletta Jacobs — koningin-moeder van het feminisme', *Vrij Nederland* 14.05.2005.
- 2 Ook Elsbeth Etty schreef in haar recensie in *Ons erfdeel* dat de biografie er in was geslaagd de persoon achter de politica tot leven te brengen. Tijdens het congres 'Privé in de politieke biografie' kwam zij hierop terug. Zie: Elsbeth Etty, 'Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Biografie van Aletta Jacobs', *Ons Erfdeel* 48 (2005) 5, p. 785-787; *idem*, 'Geen privacy voor de doden. Het persoonlijke in de politieke biografie', *NRC Handelsblad* 07.04.2006 en de reactie daarop: Mineke Bosch, 'Biografie en ongelijkheid', *NRC Handelsblad* 14.04.2006.
- 3 Mineke Bosch, *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs, 1854-1929*, Balans, Amsterdam 2005. In de inleiding staat een analyse van Jacobs' *Herinneringen*.
- 4 Mieke Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen*, SUA, Amsterdam 1994, p. 9-10.
- 5 Het standaardwerk over 'het persoonlijke is politiek' en de tweede feministische golf is Irene Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek. Feministische bewustwording in Nederland, 1965-1980*, Het Spinhuis, Amsterdam 1996. Zie voor recente evaluaties van de vroege feministische politiek het themanummer 'Het persoonlijke is politiek. Een fatale combinatie?', *Tijdschrift voor Genderstudies*, 6 (2003) 2, en Jantine Oldersma, 'Feminisme en Pimmisme. Commentaar bij de lezing van Mieke Aerts', *Tijdschrift voor Genderstudies* 7 (2004) 1, p. 66-71.
- 6 Anna Davin, 'Imperialism and Motherhood', *History Workshop. A Journal of Socialist Historians*, 5 (1978) 5, p. 9-66.
- 7 Mieke Aerts, 'Op zoek naar constructies van vrouwelijkheid. Naar aanleiding van drie katholieke vrouwenorganisaties in het Interbellum', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 2, SUN, Nijmegen 1981, p. 132-145.
- 8 Mineke Bosch, 'Zonder vrouwelijke doden geen onsterfelijke vrouwen. Pleidooi voor een Nieuw Biografisch Woordenboek van Nederland', *Biografie Bulletin*, 15 (2005) 3, p. 37-51.
- 9 *Ibidem*. Deze constatering gaat vooral op voor biografische lemma's in biografische woordenboeken.
- 10 Zie bijvoorbeeld de discussies in *Gender and History: Modern English Auto/Biography and Gender*, 2 (1990) 1. Ik gebruik de termen 'seks' en 'gender' door elkaar in de betekenis van de wijze waarop mannen en vrouwen, mannelijkheid en vrouwelijkheid betekenis krijgen in sociale relaties, symbolische voorstellingen en identiteit.
- 11 Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918*, SDU, 's-Gravenhage 1992, p. 153-161.
- 12 Henk te Velde, *Stijlen van politiek. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2002.
- 13 Catrien Santing, Henk te Velde en Margrith Wilke (red.), *Machtige lichamen. Het vingertje van Luns en andere politieke wapenfeiten*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2005.
- 14 Mieke Aerts, 'Vriendschap voor Jacqueline Hillen of de antibiografische effecten van het biografisch sentiment', *Naar het leven. Feminisme & biografisch onderzoek. Heden Verleden Vrouwen* 2, SUA, Amsterdam 1988, p. 117-127.
- 15 Mieke Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen*, SUA, Amsterdam 1994.
- 16 Geciteerd bij Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, p. 34.

*Het persoonlijke is politiek:
dilemma's van gelijke behandeling*

- 17 Anneke Linders, *'Frappez, frappez toujours'. Corry Tendeloo en het feminisme in haar tijd*, Verloren, Hilversum 2003.
- 18 Om een willekeurig voorbeeld te noemen, citeer ik hier de eerste zin uit een recensie van een biografie van Dien Hoetink, een van de weinige vrouwen binnen de ambtelijke top tijdens de Tweede Wereldoorlog: 'Hoe is het mogelijk een biografie te schrijven over een persoon waarvoor de noodzakelijke bronnen ontbreken en die, uit de schaarse bronnen die wel beschikbaar zijn, naar voren komt als een persoon met een gesloten karakter.' Mari Smits, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 121 (2006) 3, p. 568-570.
- 19 Zie bijvoorbeeld Bosch, 2006. Aerts gebruikt de metafoer van de 'lastige tante' in haar boek *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, p. 9-10.
- 20 Linders gaat in op het feit dat Tendeloo woonde in Het Nieuwe Huis aan het Roelof Hartplein. Daarin was ook plaats voor enkele mannen, maar de meerderheid van de bewoners bestond uit ongehuwde vrouwen. Ook aan de Wibautstraat in Amsterdam werd een dergelijke flat gebouwd. Zie voor meer voorbeelden: Salomé Bentinck en Anne-riek Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer. Huisvesting van alleenstaande vrouwen in Nederland 1850-1965*, Delft 1981.
- 21 Linders, *'Frappez, frappez toujours'*.
- 22 Zij baseert zich daarbij op een eigentijdse bron als Laura Hutton, *De ongehuwde vrouw. Zielsconflicten en seksuele problemen*, Bliz, Amsterdam 1937, en op hedendaagse secundaire literatuur: Judith Schuijf, *Een stilzwijgende samenzwering. Lesbische vrouwen in Nederland, 1920-1950*, Stichting IISG, Amsterdam 1974.
- 23 Aanvankelijk bijvoorbeeld met behulp van het concept 'lesbisch continuüm' of 'lesbisch bestaan' van Adrienne Rich, die het lesbische definieerde in termen van verzet tegen het 'heteroseksuele bestaan' in plaats van in die van 'seksualiteit'. Adrienne Rich, *Gedwongen heteroseksualiteit en lesbisch bestaan* (vertaling Pamela Pattynama), Lust en Gratie, Amsterdam 1981.
- 24 Mineke Bosch, 'Biografie en ongelijkheid', *NRC Handelsblad* 14.04.2006.
- 25 'Marga Klompé' in de KRO-serie *Profiel*, 11 oktober 2006.
- 26 <http://www.documentaire.nl/doc.asp?old=3219>, 7 november 2006.
- 27 Liesbet van Zoonen, 'Haagse geheimen? Politiek en politici in de populaire pers', *Communicatiewetenschappelijke bijdragen 1994-1995*. Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschap KUN, Nijmegen 1995.
- 28 Belangrijke pessimistische analisten van de invloed van de televisiecultuur op de politiek zijn onder anderen: Richard Sennett, *The Fall of Public Man*, W. W. Norton, New York 1994, en Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death*, Viking, New York 1985.
- 29 Naar de titel van Liesbet van Zoonen, 'The personalization of politics: Opportunities for women?', *International Journal of Political Psychology*, 9 (2000) 3-4, p. 19-35.
- 30 Aandacht voor het persoonlijke valt natuurlijk niet samen met het gezins- of familieleven, maar het is wel de meest constante factor wanneer het gaat om verhalen over de persoon achter de politicus m/v.
- 31 Liesbet van Zoonen, *Entertaining the Citizen. When politics and popular culture converge*, Rowman & Littlefield, Lanham [etc.] 2005, p. 91.
- 32 Lies Wesseling, *Geleerde moeders*, De Balie, Amsterdam 2002.
- 33 Deze analyse is gebaseerd op Van Zoonen, *Entertaining the Citizen*, p. 99-103.

Verkiezingsaffiche uit 1952, naar een ontwerp van Jan Roede

[Collectie Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, RU Groningen]

Willem Drees privé verklaard

Jelle Gaemers

Het tableau: de Haagse bioscoop Asta aan het Spui op de avond van de galapremière van de Nederlandse film *LO-LKP* van Max de Haas, 9 december 1949. Na afloop van de voorstelling gingen de bioscoopgangers, voor het merendeel genodigden, naar huis. Buiten stonden veel mensen zich te vergapen aan het vertrek van de *beau monde*. Veel bekijks trokken vooral de grote, glimmende automobielen die voor de bioscoop klaarstonden om de hoge gasten naar huis te brengen. Niemand lette op de oudere heer in een regenjas die ook de bioscoop uitkwam, met een grijze dame aan zijn arm. Zij liepen namelijk niet naar een gereedstaande auto, maar baanden zich een weg door de toeschouwers, staken het Spui over en gingen bij de tramhalte staan wachten op de tram die hen maar huis zou brengen. Dat waren de minister-president van Nederland, Willem Drees, en zijn vrouw To. Een journalist van de *Haagsche Courant* zag het wel en hij schreef bij zijn verslag van de gala-avond een korte kadertekst over de ‘onopgemerkte minister-president’.¹

Dit is maar een van de verhalen die over Drees de ronde doen waarin zijn gewoonheid en zijn onopvallendheid centraal staan. Die gewoonheid was misschien wel zijn meest opvallende karakteristiek. In zijn boek *Stijlen van leiderschap* noemt de historicus Henk te Velde het hoofdstuk over de tijd van Drees niet voor niets: ‘Gewone Nederlanders’.² Was Hendrik Colijn een ‘echte man’, de stoere stuurman van het schip van staat, Drees werd ‘Vader Drees’, een aanduiding die heel wat gewoner is en veel dichterbij huis ligt. Huiselijker kan bijna niet, al moeten we wel bedenken dat de term ‘vader’ in de jaren vijftig een andere connotatie had dan nu. Vader was toen de man die zondag het vlees sneed en tegen wie zijn kinderen ‘U’ zeiden. Of zoals een tijdgenoot het uitdrukte: ‘In mijn generatie was je, bij alle waardering, geen vriend van je vader’.³

Door de eenvoud van Vader Drees lijkt het niet zo moeilijk een verband te leggen tussen de privépersoon en de politicus. Drees’ politieke imago wordt gekenmerkt door eenvoud, soberheid en matigheid, met

zelfs een calvinistische trek. Welnu, zo zou men kunnen redeneren, de verklaring daarvoor ligt in zijn jeugd en in zijn levenswandel. Drees groeide op in een tamelijk orthodox hervormd gezin, dat na de vroege dood van de vader aan tuberculose (Willem was toen vijf jaar oud) in zeer bescheiden omstandigheden moest leven. De bank waar Drees' vader had gewerkt, kende nog geen pensioenvoorziening voor weduwen en wezen. Met veel moeite wist Drees' godvruchtige moeder de eindjes aan elkaar te knopen. 'We hebben geen gebrek gekend,' schreef Drees later, 'maar wel de grootst mogelijke zuinigheid.'⁴ Ook na zijn jonge jaren leefde hij sober, dronk of rookte niet en al die matigheid leidde als vanzelf tot matiging op politiek gebied. Voilà, Willem Drees privé verklaard.

Zo eenvoudig ligt het echter niet, ook al hebben de genoemde ervaringen uit Drees' jeugd natuurlijk een stempel op zijn leven gedrukt. Er zijn de nodige kanttekeningen te plaatsen bij deze al te simplistische verklaring over de wisselwerking tussen politiek en privé bij Willem Drees.

Het onpersoonlijke

Wie zich verdiept in het privéleven van Drees, stuit op de moeilijkheid dat hij altijd zeer terughoudend is geweest in zijn mededelingen over zijn persoonlijke leefomstandigheden. Van jongs af aan was hij zakelijk ingesteld en geremd als het om persoonlijke dingen ging. Een fraaie illustratie daarvan is de klacht van Carel Wolsheimer, een oud-klasgenoot van de Openbare Handelsschool die naar het buitenland was vertrokken. Die klaagde over de toon van Drees' brieven, die 'doet denken, dat er transacties tusschen ons tot stand moeten komen'. Drees antwoordde: 'Je hebt groot gelijk, maar hoe jammer het ook is, ik ben eenmaal zo. Als het over feiten en denkbeelden gaat, spreek ik graag en veel en kan ik wel schrijven, maar zodra ik eens over gevoelens zou moeten spreken of schrijven, is het mis. Mijn gesloten karakter doet mij altijd zonder het eigenlijk te willen bijzonder terughoudend zijn, ook tegenover mijn beste vrienden.'⁵ Het was niet zo erg in de brieven die hij in de jaren 1907-1910 met zijn verloofde To Hent wisselde, in de dagen dat hij in Den Haag moest zijn als Kamerstenograaf en zij in Amsterdam achterbleef. Maar terwijl zij lange babbellbrieven schreef, was hij zakelijker, korter van stof en gaf hij minder uiting aan gevoelens dan zij.⁶

Dat speelde natuurlijk nog sterker in zijn openbare uitlatingen. De autobiografische geschriften die Drees vanaf 1958 publiceerde, waren

vooral gericht op zaken en niet op zijn persoon.⁷ Dat was zelfs het geval als hij over zijn jeugd vertelde. De tijdsomstandigheden gaf hij meer nadruk dan zijn eigen ervaringen. Hij vertelde bijvoorbeeld herhaaldelijk, in verschillende boeken, over het ergerlijke fenomeen van de 'standenschool', waar de beurs van de ouders bepaalde of een kind naar een school kon gaan die aansluiting bood op middelbaar onderwijs. Daar bleef het dan bij: over zijn eigen ervaringen schreef hij niets. Gelukkig heeft hij in een kort artikel, bewaard in zijn archief, wel enkele herinneringen opgehaald. Zo weten we dat hij zich 'duchtig verveelde' bij het leesonderwijs, omdat hij veel sneller kon lezen dan zijn klasgenoten, en dat hij bij de zangles zijn mond moest houden, omdat hij absoluut niet kon zingen.⁸

Pas op hoge leeftijd werd Drees mededeelzamer. Zo liet hij zich in 1977 voor het eerst in het openbaar uit over het grote verlies dat zijn gezin in 1920 had geleden, toen zijn tweede dochter, Adri, op zesjarige leeftijd overleed aan de gevolgen van de Spaanse griep. Hij verklaarde in een interview dat een terugblik op zijn leven incompleet zou zijn als hij Adri niet vermeldde en recht deed aan haar nagedachtenis. Nog maar vijf jaar daarvoor had hij in een van zijn boeken ook al gesproken over zijn gezin, maar toen had hij het blijkbaar nog niet kunnen opbrengen zijn jonggestorven dochter te noemen.⁹

Journalisten zouden er niet in slagen deze muur om 'de persoon' Drees te slechten. In 1939 nam een verslaggever van *De Groene Amsterdammer* Drees een interview af, die toen net fractievoorzitter van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) in de Tweede Kamer was geworden. Het interview verscheen in de reeks 'Onze politici thuis'. Maar al in de eerste alinea werd het de lezer duidelijk gemaakt dat er geen *human interest*-verhaal volgde: 'Er is één categorie mensen die nieuwsgierige journalisten schier tot wanhoop brengt: dat zijn de bescheidenen. Tot dezulken behoort Drees, daaraan is geen twijfel mogelijk. Drees zoekt het interview niet; hij onderwerpt er zich aan, gelaten. En wee den journalist, die persoonlijke vragen stelt! De vraag wordt niet genegeerd (tenslotte is Drees de vriendelijkheid zelve!), maar het antwoord, protesteerend begeleid met afwerende handgebaren en een haast verlegen glimlach, buigt onmiddellijk af naar het onpersoonlijke... of de spreker die anders wel met vuur het woord kan voeren gaat hakkelen en zwijgt. O, die bescheidenheid!' De journalist merkte overigens wel op dat Drees geen onpersoonlijke indruk maakte. Er ging juist 'iets héél persoonlijks, iets heel oprechts'

van Drees uit, maar ‘al dat persoonlijke’ was minder op hemzelf dan op zijn werk gericht. En het interview ging dan ook verder in hoofdzaak over dat werkzame leven.¹⁰

Na de oorlog kwamen er vaker journalisten over de vloer, maar ook die kregen geen inkijkje in het persoonlijk leven van de minister-president. Zijn echtgenote To verscheen alleen ten tonele als ze een kopje koffie of thee bracht, verder ging ze haar eigen gang. De verslaggever die naar haar vroeg, kon uiteindelijk niet meer noteren dan: ‘Mevrouw is zeer geïnteresseerd in het leven en het werk van haar man.’¹¹ To gaf zelf geen interviews, ook niet aan de damesbladen. Bij de kabinetscrisis van 1955 verstoutte *de Volkskrant* zich — toen nog een spreekbuis van de katholieke zuil — enkele ministersvrouwen te vragen naar hun gedachten over de crisis. To antwoordde kort en krachtig: ‘Daar denk ik wel wat over, maar dat kan niet in de krant.’ Een jaar later werkte ze bij hoge uitzondering mee aan een radioprogramma van de VARA ‘Voor de vrouw’, waarin de echtgenoten van de vijf PvdA-ministers om de tafel zaten en over hun ervaringen als ministersvrouw vertelden.¹²

Toch bleef de privésfeer, het huiselijk leven van de minister-president vooral buiten de publiciteit. Van zijn kinderen haalde alleen Wim jr. de krant toen hij in 1955 promoveerde, gefotografeerd op het moment dat hij een hand kreeg van zijn vader, de andere doctor Drees. To verscheen vaker in beeld, op foto’s, meestal bij representatieve verplichtingen, soms thuis terwijl ze haar man een kopje thee serveerde of op een zondagse wandeling in de duinen.¹³ Dat laatste illustreerde niet alleen de gewoonte van Drees, maar had ook als impliciete boodschap dat er een zorgzame vrouw naast de minister-president stond. Een enkele keer maakte de partij daarvan ook gebruik. Bij de verkiezingen van 1956 verscheen een geïllustreerde brochure met op de voorkant een foto van Drees en zijn vrouw.¹⁴ Het effect van die foto’s moeten we echter niet overschatten: mede door haar onopvallende verschijning werd To meestal niet herkend. De allure van een *first lady* had ze niet en wilde ze ook niet hebben.¹⁵

Het werk als hobby

Worden we door Drees’ zakelijkheid dus niet erg uitvoerig ingelicht over zijn privéleven, het is bovendien maar de vraag of daar wel zoveel over te vertellen valt. Al lang voordat hij minister-president werd, werd Drees volledig in beslag genomen door zijn werk. Hij kon terugvallen op een goed huwelijk en een harmonieus gezinsleven, dat geheel in het teken

Willem Drees tijdens een zondags bezoek aan de duinen bij Den Haag, 1949

[Foto ANP]

stond van zijn politieke en bestuurlijke loopbaan. Zijn vrouw en kinderen waren bereid hem 'af te staan' — de uitdrukking is van To — aan de gemeenschap en aan de socialistische beweging. Ook 's avonds en in het weekend moest Drees vaak werken. Voor een deel deed hij dat thuis, als hij stukken moest lezen, een lezing voorbereidde of een artikel schreef, maar vaker was hij weg voor een vergadering. Een paar avonden zonder vergadering beschouwde hij zelfs als vakantie, zo blijkt uit een briefkaart aan zijn jongere zuster in 1927.¹⁶

Tijdens zijn internering in Buchenwald (1940-1941), gedwongen werkloos en afgesneden van zijn gezin, realiseerde hij zich goed dat hij To en de kinderen de voorgaande jaren tekort had gedaan en erg veel van huis was geweest. Hij schreef in een van zijn maandelijkse brieven naar huis dat hij daar verandering in hoopte te brengen als hij eenmaal vrij zou zijn. Zijn vrouw en kinderen antwoordden: 'Wij zouden het niet anders hebben gewild.'¹⁷ Over het wel en wee van het gezin Drees in de bezettingstijd zijn we overigens vrij goed geïnformeerd, maar juist omdat er van een normaal gezinsleven geen sprake kon zijn.

Van Drees' voornemen in Buchenwald om minder hooi op zijn vork te nemen, kwam zoals bekend weinig terecht. To moest haar man na de bevrijding opnieuw afstaan aan de gemeenschap. 'Zo erg als nu is het nooit geweest,' schreef ze in augustus 1945 aan familie. 'Ik moet op mijn *qui vive* zijn als ik hem ook eens even spreken wil!'¹⁸ Drees werd minister van Sociale Zaken en in 1948 minister-president. Het was een uiterst drukke tijd, waarin het gehavende Nederland weer opgebouwd moest worden, terwijl de dekolonisatie van Indonesië een langspannend drama werd. De eerste vier jaar na de bevrijding gunde Drees zichzelf geen vakantie, afgezien van enkele dagen op de Hoge Veluwe in 1947.

Ook het beeld dat oprijst uit krantenartikelen en interviews is dat van een man die vooral met staatszaken bezig was. De avonden waarop Drees geen representatieve verplichtingen had, besteedde hij aan het lezen van stukken. Er schoot weinig tijd over om eens een boek te lezen of gedichten, zoals hij liever deed, of om op zondag een wandeling in de duinen te maken. En als daar bij wijze van uitzondering wel gelegenheid voor was, dan droeg hij een driedelig pak, zo blijkt uit een fotoreportage, want een man zonder vrije tijd had geen vrijetijdskleding nodig. Hobby's kon Drees nauwelijks noemen. Hij verklaarde: 'Ik houd van de natuur en van boeken... maar ach, wie doet dat niet? Waar ik het meeste van hou, mijn liefhebberij? Wel... dat is mijn werk.'¹⁹

In feite heeft Drees van zijn grote passie, de politiek, zijn beroep gemaakt, zoals hij dat al eens eerder had gedaan met zijn hobby stenografie. De politiek was voor hem inspanning en ontspanning tegelijk, zei hij in 1951 in een interview, zo boeiend vond hij het vak. Het was nooit saai of eentonig: 'Alles is interessant.'²⁰ We kunnen daarbij de kanttekening maken dat de politiek niet altijd 'ontspannend' kan zijn geweest als het om hoofdpijndossiers ging zoals de Indonesische kwestie of de Hofmans-zaak.²¹ Maar Drees was onmiskenbaar gefascineerd door de politiek en hij heeft haar dan ook nooit helemaal vaarwel gezegd. Toen hij aftrad als minister-president werd hij, behalve minister van Staat, ook partijbestuurslid voor het leven van de PvdA.²² Hij bleef daarin actief tot de achteruitgang van zijn gehoor en gezichtsvermogen het hem onmogelijk maakte vergaderingen bij te wonen. Daarna vond hij andere wegen om zijn mening kenbaar te maken. Door artikelen en interviews in dag- en weekbladen en door optredens op televisie ontwikkelde hij zich tot het 'Orakel van de Beeklaan'. Tot op zeer hoge leeftijd liet hij van zich horen.

Calvinisme

Er zijn een paar facetten van het imago van Drees die terug te voeren zouden zijn op zijn persoon en zijn persoonlijke geschiedenis, te weten: eenvoud, soberheid, matigheid en calvinisme. Om met het laatste te beginnen. Drees heeft zelf enige invloed van zijn hervormde jeugd toegegeven: 'Mij is wel eens gezegd dat mijn morele opvattingen nog steeds een calvinistisch stempel dragen. Nu is het woord calvinistisch een te sterke uitdrukking voor de gematigd orthodoxe sfeer waarin ik ben opgegroeid, maar dat die sfeer mij in sommige opzichten blijvend heeft beïnvloed, is wel aannemelijk. Ik ben zo vrij te menen niet in ongunstige zin.'²³ Het punt lag enigszins gevoelig, zoals men uit deze zuinige formulering al wel kan opmaken. Treffender was zijn reactie wanneer *anderen* een calvinistische trek in hem meenden te bespeuren.

Drees vertelde eens — voor de oorlog — aan het bekende SDAP-Kamerlid A. B. Kleerekoper, hoe hij in oude familiepapieren had ontdekt dat zijn vaders politieke voorkeur was uitgegaan naar de Antirevolutionaire Partij (ARP) van Abraham Kuiper. Kleerekoper had toen gezegd: 'Ja, waarachtig, nu je het zegt, ik zie het aan je.' Van een partijgenoot kon Drees dat blijkbaar hebben, hij haalde althans Kleerekopers uitspraak later meermalen aan.²⁴ Maar een soortgelijke opmerking uit de mond van een politieke tegenstander, dat was te veel van het goede. Drees was

aanwezig en hij hield ook een redevoering toen de antirevolutionaire voorman Jan Schouten in 1952 afscheid nam van de politiek. In zijn dankwoord zei Schouten tegen Drees: 'Er loopt door u een uitwendige calvinistische trek.' Dat stelde Drees niet op prijs, vertelde ARP-voorman W. F. de Gaay Fortman later. Hij wilde niet dat een antirevolutionair, hoezeer hij die ook persoonlijk respecteerde, in het openbaar verklaarde dat hij, Drees, eigenlijk ook een calvinist was.²⁵

Als jongen van zeventien brak Drees met het geloof, toen hij na een innerlijke worsteling tot de conclusie kwam dat hij de hervormde geloofsbelijdenis niet kon aanvaarden. Het was een van de radicale keuzes die hij toen maakte: hij werd in deze jaren ook gewonnen voor het socialisme en de drankbestrijding.²⁶ Over de motieven voor zijn afwijzing van de geloofsbelijdenis heeft Drees in het openbaar geen uitspraken gedaan, vooral omdat in Nederland godsdienst en politiek zo met elkaar verbonden waren. We weten er alleen van door aantekeningen die in zijn archief zijn bewaard. Kort gezegd: Drees kon niet aanvaarden dat een groot deel van de mensheid voor eeuwig veroordeeld was, omdat het niet geloofde in de zoendood van Christus. Zijn hele denken en voelen verzette zich tegen die gedachte. Hoe kon je, ook als je ervan overtuigd was zelf de eeuwige zaligheid tegemoet te gaan, gelukkig zijn, wetende dat zoveel andere mensen naar de hel werden verwezen?²⁷

Zijn gelovige moeder en zusters hebben het wel moeilijk gehad met Drees' beslissing, maar ze legden zich er uiteindelijk bij neer. Door deze ervaring was Drees zich des te sterker bewust van de grote gevoeligheden op dit punt. Hij heeft die gevoeligheden in zijn politieke werk steeds zoveel mogelijk willen ontzien, maar hij vond dat die houding wel van twee kanten moest komen. Toen de christelijk-historische politicus H. W. Tilanus tijdens een discussie in Buchenwald verklaarde dat morele beginselen eigenlijk alleen maar gegrondvest konden zijn op het christelijk geloof, wond Drees zich daar bijzonder over op. Die ontkenning van niet-religieus geïnspireerde ethische beginselen was in zijn ogen onaanvaardbaar, want er sprak een sterke intolerantie uit. Drees' emotionele reactie viel des te meer op, omdat zijn medegijzelaars hem kenden als een kalme en beheerste man.²⁸

Eenvoud

Drees' eenvoud ligt in het verlengde van zijn soberheid en matigheid, die aansluitend zullen worden behandeld. Eenvoud en soberheid waren de ultieme kernwaarden van Drees, die worden gesymboliseerd met het

mariakaakje waarmee hij hoge Amerikaanse functionarissen zou hebben bewogen Nederland ruim van Marshallhulp te voorzien, althans volgens de bekendste anekdote die over hem de ronde doet. Elders heb ik deze anekdote onder de loep van de historische kritiek gelegd, zodat ik er hier vrij kort over kan zijn. De voornaamste conclusie van dat onderzoek luidt: het bezoek van een hoge Marshallplan-official bij Drees thuis op de Beeklaan is historisch, maar heeft geen invloed gehad op de toekenning van de Amerikaanse hulp aan Nederland.²⁹

Twee aspecten van de anekdote verdienen nadere bespreking omdat ze het thema van dit artikel raken. In de eerste plaats is de voorstelling alsof Drees wel vaker hoog bezoek thuis onthaalde op thee met een kaakje, pertinent onjuist. Hij hield werk en privé immers strikt gescheiden. Als hij hoge gasten ontving met een lunch, receptie of diner, dan gebeurde dat in hotel-restaurants als De Wittebrug of het Kurhaus (het Catshuis was destijds nog niet de ambtswoning van de minister-president). Wilden de bezoekers hem rustig spreken, dan waren ze welkom in zijn werkkamer op het departement. Zo had het ook moeten gaan met die Marshallplan-official, die met alle eegards werd ontvangen en die van de regering een diner aangeboden kreeg. De Amerikaan vroeg of hij vooraf Drees persoonlijk kon ontmoeten. Drees vond dat natuurlijk goed, maar omdat het departement op dat moment dicht was, moest de bezoeker maar op de Beeklaan langskomen. De befaamde visite was dus informeel, ongepland en — wat de locatie betrof — hoogst ongebruikelijk.

In de tweede plaats kunnen we het mariakaakje zelf naar het rijk der fabelen verwijzen. Naar mijn mening is het een van de vele 'smakelijke' details die gaandeweg het verhaal zijn ingeslopen om de eenvoud van huize Drees sterker aan te zetten. Het kaakje duikt voor het eerst op in de anekdote als oud-minister Joseph Luns het verhaal vertelt. D   versie is beroemd geworden, maar iedereen weet dat Luns — die overigens niet bij het bezoek aanwezig was — als geen ander wist hoe je een anekdote op smaak moest brengen. To Drees was een veel te goede huisvrouw om zich te laten verrassen door onverwacht bezoek. Ze zal heus wat beters in huis hebben gehad dan een karig kaakje, want in huize Drees werd zoetigheid wel gewaardeerd.

Het mariakaakje is vrij laat het icoon van Drees' eenvoud geworden, toen hij al lang en breed vertrokken was uit de actieve politiek. Tijdens zijn minister-presidentschap was er iets anders dat zijn eenvoud symboliseerde, en dat was de wijze waarop hij zich naar zijn werk verplaatste.

Hij liep namelijk als regel elke ochtend van de Beeklaan naar het departement, een wandeling van ruim een half uur. Een enkele keer, als het regende, nam hij de tram of de dienstauto. Hij reisde wel vaker per tram, bijvoorbeeld om naar een filmpremière te gaan, zoals we al zagen. Maar vooral die ochtendwandeling gaf aanleiding tot stukjes in de krant, soms begeleid met een foto van de premier die zijn woning verliet, altijd zonder hoed.³⁰

Al had een minister het natuurlijk druk en was het daarom misschien wel zijn plicht om gebruik te maken van snelle vervoersmiddelen, zo oordeelde een commentator, het was toch een verademing om er een te zien die zich gewoon lopend verplaatste of per tram reisde en dan nog opstond voor een dame ook.³¹ Een ander vond het maar ‘zederverwildering’ dat de premier van de tram gebruikmaakte: ‘Een premier heeft een ambt zó hoog en zó moeilijk, dat ritjes in de tram het ambt naar beneden halen. Iemand is óf premier óf trampassagier.’ Maar dat was ironisch bedoeld, al werd dat niet door iedereen begrepen.³² De lopende of trammende minister-president was gewoon een prachtig symbool van Hollandse eenvoud, net als de fietsende koningin.

In combinatie met Drees’ punctualiteit speelde de ochtendwandeling een belangrijke rol in een ander bekend verhaal. De schrijver Simon Carmiggelt vertelde eens dat hij na een logeerpartij in Den Haag ’s ochtends op de Laan van Meerdervoort naar het station fietste. Naast hem reden twee schoolmeisjes van een jaar of zestien. Plotseling schrok een van de twee op en zei: “Ans, we moeten harder rijden. We zijn vreselijk laat.” “Hoe weet je dat?” vroeg de ander. “Nou, kijk dan zelf sufferd”, riep de eerste, naar de stoep wijzend, “Drees is al helemaal hiér!” Deze ‘Kronkel’ gaf Carmiggelt de veelzeggende kop ‘Vertrouwen’ mee. Even veelzeggend is het feit dat de PvdA het stukje integraal herdrukte in de al eerdergenoemde verkiezingsbrochure van 1956.³³

Drees beschikte wel over een dienstauto met chauffeur en maakte daar ook dagelijks gebruik van. Als hij de vorige dag een zware tas met stukken mee naar huis had genomen, dan kwam zijn chauffeur die ’s ochtends halen, ook wanneer Drees zelf naar het werk wandelde. Tussen de middag at Drees meestal thuis — waarover zo dadelijk meer — en dan reed hij met de auto heen en weer. De chauffeur mocht overigens niet met zijn wagen voor de deur blijven wachten, maar om de hoek in een andere straat.³⁴ De routine aan het eind van de werkdag wisselde sterker. Als Drees veel leeswerk had, zal hij met zijn tas in de auto naar huis zijn gegaan. Anders nam hij de tram, soms ging hij

lopend. Dat Drees' chauffeur niet voor het huis in de Beeklaan mocht parkeren, is opvallend. Misschien wilde Drees daarmee de aandacht niet te zeer op zichzelf vestigen, maar aan de andere kant wist iedereen in de buurt dat het om zijn auto-met-chauffeur ging, ook al stond die even verderop om de hoek.

Drees' eenvoud en soberheid waren echt, geen pose. Hij hoefde maar weinig te doen of te laten om zijn imago in stand te houden. Als goed politicus en als socialist was hij zich natuurlijk wel bewust van dat imago. Hij vertegenwoordigde ook een partij met een aanhang die van oudsher met een kritische blik naar de levenswandel van zijn leiders keek. Juist sociaal-democratische leiders, zo verklaarde hij eens, moesten sober leven en zich onthouden van buitensporigheden.³⁵

Soberheid

Aan Drees kleefde het beeld van een wat benepen zuinigheid, mede als gevolg van de anekdote van het mariakaakje. Dat beeld is overdreven, vooral als we kijken naar Drees' leefwijze vóór de oorlog. Het huis in de Van Bleiswijkstraat waar het gezin sinds 1918 woonde, was zijn eigendom, evenals het bovenhuis, dat hij verhuurde. (De vaak gehoorde veronderstelling dat Drees altijd in een huurhuis heeft gewoond, klopt dan ook niet.) Voor zijn kinderen had hij de beste, dus duurste openbare lagere school uitgezocht. Een dienstmeisje hielp To in de huishouding. Het gezin ging elk jaar op vakantie, afwisselend in Nederland en in het buitenland (België, Frankrijk, Duitsland of Zwitserland). Er was een piano en de kinderen kregen pianoles. En zelf was Drees niet zuinig bij de aanschaf van boeken. Zijn zoon Wim zei later: 'Hij kocht boeken, heel veel boeken. Ik heb nooit begrepen waar hij de tijd vandaan haalde ze allemaal te lezen.' Dit levenspatroon kan men niet schriel noemen. Drees en zijn vrouw waren misschien in het alledaagse wel zuinig — dat kwam in de beste kringen voor —, maar dat was dan om in hun ogen belangrijke grote uitgaven te doen, zoals de opleiding van de kinderen, die alledrie naar de universiteit gingen, de piano en de vakanties. Ze gaven alleen geen geld uit aan 'overbodige luxe', aan statussymbolen als een auto of een groot huis.³⁶

Wat was er anders na de oorlog? Het huis in de Van Bleiswijkstraat, gelegen in het voor de Atlantikwall geëvacueerde gedeelte van Den Haag, kwam niet ongeschonden uit de hongerwinter. Drees kreeg de woning in de Beeklaan toegewezen, een huurhuis. Het was een grotere woning die hem beviel, en daarom besloten To en hij daar te blijven.

Hun oude huis in de Van Bleiswijkstraat werd eerst verhuurd, later verkocht. Tijdens zijn ministerschap ging Drees minder vaak op vakantie, vooral de eerste jaren na de oorlog. Dat had natuurlijk niets met zuinigheid te maken, maar met zijn drukke werkzaamheden. Pas in de jaren vijftig gunde hij zichzelf (en To) weer vaker vakantie.

Wat ook meer dan voorheen opviel was Drees' sobere levensstijl, bijvoorbeeld het feit dat hij tussen de middag altijd thuis ging eten, ook op vrijdag als de andere ministers in groepjes in verschillende restaurants gingen lunchen.³⁷ Dat had in de eerste plaats te maken met de maagkwaal die Drees zijn hele leven heeft gehad: onvoldoende maagzuur. Daarmee kon hij goed leven, met het juiste dieet en met medicijnen. Langdurig en zwaar tafelen was voor hem een bezoeking, en daarom at hij het liefst thuis. Maar bovendien stelde hij er prijs op om dat uur van de dag bij zijn vrouw te zijn, bij alle drukte en verplichtingen die het ministerschap nu eenmaal kende.

De naoorlogse jaren brachten op één punt wel verandering in Drees' levensstijl: hij ging roken, al zou hij dat met mate doen en er na enige tijd weer mee stoppen. Het sigarettenroken was, zo zei hij schertsend, het enige dat hij van de Russen had overgehouden. Kort na de bevrijding was hij, toen nog minister van Sociale Zaken, samen met To uitgenodigd voor een lunch op de Russische ambassade. Hun gastheer had zich veel moeite getroost om in die tijd van schaarste aan allerlei soorten drank te komen, maar Drees en To sloegen bij elke gang de aangeboden drank af. Na afloop van de maaltijd werden er rookwaren gepresenteerd, maar ook daarvan maakten Drees en To geen gebruik. Drees voelde zich door dat alles enigszins ongemakkelijk. De geheelonthouding zou hij natuurlijk niet opgeven, maar hij besloot wel om in het vervolg bij dergelijke gelegenheden een sigaret niet af te slaan.³⁸

Tot zover Drees' soberheid in de privésfeer. Ook als het om de staatsfinanciën gaat heeft Drees de naam pijnlijk zuinig te zijn, en daar valt inderdaad niets op af te dingen. 'Er laat zich een boek samenstellen uit de notulen van de ministerraad van gevallen waarin hij tegen uitgaven bezwaar maakte,' schreef Hans Daalder.³⁹ Er doen verschillende verhalen de ronde over vrij kleine uitgaven waar Drees als minister-president over viel. Zo vond hij het niet nodig dat een Indonésische delegatie die de festiviteiten rondom de inhuldiging van koningin Juliana had bijgewoond, bij vertrek nog eens een rijsttafel kreeg aangeboden. Pas na enige aandrang van de andere ministers stemde hij ermee in.⁴⁰

Drees voelde zich meermalen geroepen om zijn zuinigheid te verdedigen in diverse publicaties. Hij wees erop dat elke gulden die de overheid uitgaf, als belasting was afgenomen van de burgers. Dat legde diezelfde overheid de verplichting op om niet lichtvaardig met dat geld om te gaan en te waken tegen elke vorm van verspilling. Men moest publieke middelen dan ook beheren zoals een gentleman het geld van een ander beheerde, namelijk nog zorgvuldiger dan zijn eigen geld. Maar dat was niet alles. Die verplichting gold eens te meer voor de socialisten, die immers voorstander waren van grote activiteit van de overheid: op sociaal gebied, in het onderwijs, de volkshuisvesting, enzovoort. Wie daaraan grote bedragen wilde uitgeven, moest extra zuinig zijn. Drees was zelf ook nooit teruggeschrokken voor het doen van grote uitgaven als die noodzakelijk en verantwoord waren.⁴¹

Drees heeft zich vanaf het begin van zijn politieke carrière aan deze regel gehouden. Toen hij jong was, kreeg hij eens van een vooraanstaand partijgenoot te horen dat de partij het met dergelijke opvattingen niet ver zou brengen. Maar daartegenover stonden andere partijgenoten die Drees' opvattingen deelden, de befaamde Amsterdamse wethouder Floor Wibaut bijvoorbeeld.⁴² En na de oorlog vond Drees in Pieter Lieftinck, de minister van Financiën, in het kabinet een bondgenoot als het ging om het handhaven van een streng begrotingsregime.

Vertrouwen

Samenvattend kunnen we concluderen dat het algemeen bekende beeld van Drees voor een deel is terug te voeren op de sobere omstandigheden waaronder hij was opgegroeid en zijn eenvoudige levenswandel. Enige invloed van zijn orthodox-hervormde opvoeding ontkende hij niet, maar hij wilde liever niet een calvinist genoemd worden. De zuinigheid kreeg hij zeker ook van huis mee, maar die moet niet overdreven worden. Drees was niet schriel of schrapperig zuinig voor zichzelf. Als het om overheidsgeld ging, waakte hij tegen verspilling, ook als het om kleine bedragen ging, maar daarvoor had hij juist als socialist goede redenen. Voor werkelijk belangrijke zaken trok hij wel degelijk veel geld uit.

Het publieke domein en de privésfeer hield Drees zoveel mogelijk gescheiden. Hij ontkwam niet aan de belangstelling die er was voor 'de minister-president thuis', maar de pers was heel terughoudend en nam genoegen met het beeld van de eenvoudige, naar het departement lopende, hardwerkende minister-president. Publieke hulde-

blijken — zoals het defilé langs het huis in de Beeklaan dat de PvdA bij zijn 65ste verjaardag organiseerde — onderging hij met gemengde gevoelens. Hij was diep ontroerd door de afhankelijkheid en de dankbaarheid die daaruit sprak, maar voelde zich ook ongemakkelijk als de schijnwerpers zo gericht waren op zijn persoon. Die bescheidenheid was oprecht en ongekunsteld.⁴³

Drees was de verpersoonlijking van de Nederlander zoals die zichzelf graag zag: hardwerkend, degelijk en betrouwbaar, sober en eenvoudig, nuchter, maar toch niet helemaal gespeend van idealisme. Drees' identiteit en zijn imago stemden grotendeels met elkaar overeen. Hij was eenvoudig en 'gewoon', wat op zichzelf weer ongewoon was voor iemand in zo'n hoge positie. Hij werkte hard en gunde zichzelf niet veel vrije tijd, maar gelukkig voor hem was zijn werk in zekere zin ook zijn hobby. Hij was iemand aan wie men zijn portemonnee zou toevertrouwen: sober voor zichzelf en zuinig met overheidsgeld, in de goede zin van het woord. Als er iets is wat enigszins onderbelicht is gebleven in dat algemene beeld, dan was het zijn idealisme en zijn gedrevenheid. In verschillende krantenartikelen werd daarom met enige nadruk op die eigenschappen gewezen.⁴⁴

'Vader Drees' was simpelweg een vertrouwenwekkende figuur. Zijn partij hoefde niet veel moeite te doen voor het opbouwen van een imago. In 1952 werd er een verkiezingsposter gemaakt met een foto van Drees, recht de camera inkijkend, en met de leuze: 'Drees vraagt uw vertrouwen'. Die foto was met enig marktonderzoek uitgekozen. Men had ergens een twintigtal foto's uitgesteld en aan passerende vrouwen gevraagd welke zij de mooiste vonden. Allemaal kozen ze dezelfde foto, en op de vraag waarom, antwoordden ze: 'Hij lijkt op mijn vader.'⁴⁵ Vertrouwer kan een politicus niet zijn.

Noten

- 1 *Haagsche Courant* 10.12.1949.
- 2 Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2002, p. 155-188.
- 3 John Jansen van Galen en Herman Vuijsje, *100 Jaar Drees. Wethouder van*

Nederland, De Haan, Houten 1986 (2de herz. druk), p. 146.

- 4 Autobiografische aantekening [z.d. ca. 1959], Nationaal Archief, Archief Drees (AD), inv. nr. 1018. Zie verder Jelle Gaemers, *De rode wethouder. Willem Drees 1886-1988. De jaren 1886-1940*, Balans, Amsterdam 2006, p. 28-31.

- 5 Wolsheimer aan Drees 04.07.1907; Drees aan Wolsheimer, augustus 1907, AD inv. nr. 506.
- 6 Gaemers, *Rode wethouder*, p. 120-121.
- 7 H. A. van Wijnen, *Willem Drees democrataat*, Van Holkema & Warendorf, Weesp 1984, p. 11-14; B. Tromp, 'Drees en het democratisch socialisme', in: H. Daalder en N. Cramer (red.), *Willem Drees*, De Haan, Houten 1988, p. 26-56.
- 8 W. Drees, *Neerslag van een werkzaam leven*, Van Gorcum, Assen 1972, p. 1; W. Drees, *Herinneringen en opvattingen*, Strengtholt, Naarden 1983, p. 7-8. W. Drees, 'Terug op de lagere school: "We zijn toch wel een degelijk volk"', *Inzicht*, juni 1970, p. 4-5, AD inv. nr. 969.
- 9 Gaemers, *Rode wethouder*, p. 295.
- 10 'Op bezoek bij W. Drees', *De Groene Amsterdammer* 09.12.1939.
- 11 *Nieuwe Haagse Courant* 23.10.1948.
- 12 *de Volkskrant* 26.05.1955; *Het Vrije Volk* 02.06.1956. Zie ook: Jelle Gaemers, 'To Drees-Hent (1888-1974). Stille kracht', in: Peter Rehwinkel e. a., *Getrouwd met de premier. De first lady's van Nederland in veertien portretten*, Plataan, Zutphen 2004, p. 42-55.
- 13 Zie Van Wijnen, *Drees democrataat*, p. 164, 189 en achterplat.
- 14 W. Drees: *zijn land, zijn partij, zijn beleid*, AD inv. nr. 69.
- 15 Gaemers, 'To Drees-Hent', p. 51-52. Vgl. Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, p. 176-177.
- 16 Gaemers, *Rode wethouder*, p. 298-300.
- 17 W. Drees, *Zestig jaar levenservaring*, De Arbeiderspers, Amsterdam 1962, p. 58-59.
- 18 Hans Daalder, *Gedreven en behoedzaam. Willem Drees 1886-1988. De jaren 1940-1948*, Balans, Amsterdam 2003, p. 320.
- 19 *Revue* 01.08.1953. Zie ook *Vrij Nederland* 04.06.1949.
- 20 *Het Binnenhof* 04.07.1951.
- 21 Hans Daalder, *Vier jaar nachtmerrie. Willem Drees 1886-1988. De Indonesische kwestie 1945-1949*, Balans, Amsterdam 2004; Hans Daalder, *Drees en Soestdijk. De zaak-Hofmans en andere crises 1948-1958*, Balans, Amsterdam 2006.
- 22 Maarten Brinkman, *Willem Drees, de SDAP en de PvdA*, Stichting beheer IISG, Amsterdam 1998, p. 265-305.
- 23 Drees, *Neerslag*, p. 2.
- 24 *Het Binnenhof* 04.07.1951; G. Puchinger, 'Dr. Willem Drees', in: Idem, *Is de gereformeerde wereld veranderd?*, Meinema, Delft 1966, p. 7-27.
- 25 Jansen van Galen en Vuijsje, *100 Jaar Drees*, p. 204 en 206.
- 26 Gaemers, *Rode wethouder*, p. 58-65 en p. 73-75.
- 27 Autobiografische aantekening [z.d., ca. 1959], AD inv. nr. 1018. Drees aan I. A. Diepenhorst 16.05.1963, AD inv. nr. 1016.
- 28 Daalder, *Gedreven en behoedzaam*, p. 91-92.
- 29 Jelle Gaemers, 'Diplomatie van de eenvoud', in: Bob de Graaff en Duco Hellema (red.), *Instrumenten van buitenlandse politiek. Studies naar de achtergronden en praktijk van de Nederlandse diplomatie*, Boom, Amsterdam 2007, p. 260-267.
- 30 *Haagsch Dagblad* 17.02.1949 en 25.04.1949; *Week in Beeld* 27.01.1951; *Vizier* 03.01.1959.
- 31 *Haagsch Dagblad* 11.12.1946.
- 32 *Vrij Nederland* 14.07.1951.
- 33 *Het Parool* 30.09.1955; W. Drees: *zijn land, zijn partij, zijn beleid*, AD inv. nr. 69.
- 34 Mededeling van de heer A. R. Rutgers, die destijds in de buurt woonde.
- 35 Gaemers, *Rode wethouder*, p. 302 en 363.
- 36 Gaemers, p. 300-301.
- 37 Jansen van Galen en Vuijsje, *100 Jaar Drees*, p. 146.
- 38 Drees, *Zestig jaar levenservaring*, p. 15. Jansen van Galen en Vuijsje, *100 Jaar Drees*, p. 12.
- 39 H. Daalder, *Het socialisme van Willem Drees*, Bert Bakker, Amsterdam 2000, p. 41.

- 40 Daalder, *Vier jaar nachtmerrie*, p. 232.
Het waren overigens geen vertegenwoordigers van de Republiek van Soekarno, waar Nederland tegen streed, maar van de deelstaten uit het door Nederland beheerste deel van Indonesië.
- 41 Drees, *Zestig jaar levenservaring*, p. 97.
- 42 Gaemers, *Rode wethouder*, p. 317-318.
- 43 Vgl. zijn houding bij zijn 25-jarig raadsjubileum in 1938, dat hij het liefst ongemerkt voorbij had laten gaan: Gaemers, p. 483-484.
- 44 *Vrij Nederland* 04.06.1949; *Het Vrije Volk* 09.06.1956.
- 45 Meijer Sluysen, 'Gepointilleerd portret van Dr Willem Drees', *Vrij Nederland* 07.07.1956.

Het broodbeleg van Cals — Politiek en privé als twee-eenheid

Paul van der Steen

Het was waarschijnlijk een noodsprong. Aan de vooravond van de Tweede-Kamerverkiezingen in 1989 stond de vvd er beroerd voor, dus mocht *Tros Aktua* komen opdraven in huize Voorhoeve om Nederland een inkijkje te geven in het familieleven van de liberale lijsttrekker. Het werd — onbedoeld — comedy. De vvd'er die musiceerde op zijn waldhoorn. De kinderen als begeleiders met een blik die niet misstaan zou hebben in de latere Postbus 51-spot met het motto 'Wie is toch die man die op zondag het vlees snijdt?'. De vvd'er zogenaamd dol-lend op het strand, in hilarische vrijetijdskleding; te veel broek om te weinig been. Alles te schlemielig om ook maar één stem extra binnen te halen.

Vijf jaar later: wijlen Theo van Gogh op zijn best. Als interviewer. Op de Amsterdamse zender AT5 kwamen de lijsttrekkers van de vier grootste partijen langs voor *Een prettig gesprek*. De vragen wisselden per uitzending, maar een paar keerden steeds weer terug. Onder meer: Gaat u wel eens vreemd? In het huidige tijdperk van oeverloos ouwehoeren en dubbelzinnigheden uitwisselen bij *Jensen!* zouden de meeste politieke leiders zich er makkelijk uitkletsen, maar twaalf jaar geleden leidde het tot ongemakkelijk geschuif en wegdraaiende ogen. Alleen vvd-leider Frits Bolkestein kwam met een magistraal antwoord. Op licht kakkineuze toon klonk het: 'Lang geleje, meneer Van Gogh. Lang geleje.'

De genoemde voorbeelden waren destijds uitzonderingen. Het persoonlijke en het politieke bleven in de media — los van een enkel *human interest*-achtig interview in bladen als *Libelle* of *Margriet* — redelijk gescheiden. De echte omwenteling leek plaats te vinden bij de Tweede-Kamerverkiezingen die veel loswoelden, die van 2002. Pim Fortuyn gunde de kiezers een tot dan toe ongekende blik in zijn privé-

leven. Nota bene in een programma van de TROS, 'De grootste familie van Nederland', verklaarde hij dat hij bij orale seks kon proeven wat zijn partner tevoren gegeten had. Fortuyn begreep dat hij meer te winnen had bij een optreden bij Ivo Niehe of achter de borrelnootjes van *Barend & Van Dorp*, dan bij vraaggesprekken met parlementaire journalisten. Bij de traditionele media durfde men nog niet *all the way* te gaan. Maar wie op de hoogte was van de geruchten in het Haagse, zag in een spotprent in *NRC Handelsblad* de vermeende sadomasochistische voorkeuren van een van de lijsttrekkers. Er openlijk over schrijven was nog een brug te ver.

Vier jaar verder hebben ook de traditionele media een deel van hun schroom afgeworpen. Lees bijvoorbeeld de wekelijkse interviews in *Volkskrant Magazine*. De fotograaf kruipt zo dicht op de huid van Groen-Links-aanvoerder Femke Halsema, dat we haar poriën kunnen tellen. De verslaggever doet hetzelfde. De mens is belangrijker dan de politicus.

En laat niemand zeggen dat het allemaal de schuld is van de pers. Die is inderdaad — meer dan voorheen — geïnteresseerd in wat we nog niet zo lang geleden triviaal vonden. Ook politici zelf doen hier driftig aan mee. Lees de Haagse dagboeken van het gewezen sociaal-democratische Tweede-Kamerlid Marjet van Zuijlen er nog maar eens op na.¹ Of zie de talrijke weblogs, waarop bestuurders en volksvertegenwoordigers zich echt niet alleen beperken tot het zakelijke en het Haagse.

Ondanks dit alles staat in de dagelijkse berichtgeving over Den Haag de oude ongeschreven code van de Haagse parlementaire pers nog overeind: berichten over het privéleven van politici zijn alleen geoorloofd als er sprake is van een aanwijsbaar effect op het professionele functioneren. Maar hoe lang is die mores nog houdbaar als politici op andere plekken in de media zelf wel nadrukkelijk de mens achter de bestuurder of volksvertegenwoordiger uitventen — of doen alsof. Het kan niet anders of de ontboezemingen in de zaterdagmagazines, de dubbelzinnigheden bij *Jensen!* of de trivialiteiten bij *RTL Boulevard* trekken de serieuze pers mee. De schuld ligt — zoals gezegd — niet bij de media alleen. Als de politiek het persoonlijke nadrukkelijk betreft bij *image-building* en campagnevoering, is het lastig om zakelijk te blijven.

En helemaal heilig zijn de Haagse verslaggevers ook niet. In een bijzinnetje wordt nog wel eens wat gemeld over het privéleven. Nadat Mark Rutte zich opwierp als kandidaat-leider van de VVD, vermeldde *NRC Handelsblad* in een van de eerste alinea's dat de 39-jarige staatssecretaris zijn was nog trouw naar zijn moeder brengt.

Als een ander medium een relletje aanzwengelt, wordt het graag door zogeheten 'kwaliteitsmedia' overgenomen en gaan vaak alle remmen los. Schande spreken over de columniste Heleen van Royen die uit de school klapte over een kroeggesprek met PvdA-politicus Rob Oudkerk, maar vervolgens wel zelf het volledige doopceel van de Amsterdamse wethouder gaan lichten. Decennialang zwijgen over de *womanizer* in Ruud Lubbers, maar na een aanklacht van een UNHCR-medewerkster wel meteen alle geruchten uit het Haagse circuit met smaak opdienen. Of om een recent buitenlands voorbeeld aan te halen: met velen weten dat de politiek leider van de Britse Liberaal-Democratische Partij, Charles Kennedy, een serieus drankprobleem heeft, maar dat pas groots gaan uitspelen als anderen er een kwestie van gaan maken.

Het laat zien hoe lastig die ongeschreven code van de parlementaire pers is toe te passen. Zowel Oudkerk als Lubbers als Kennedy sneuvelen op hun affaires, terecht of onterecht, dat laat ik buiten beschouwing. Maar kennelijk oordeelden velen in hun omgeving dat er wel degelijk sprake was van een negatief effect op het professioneel functioneren. Als dat effect grotendeels is terug te voeren op het gedrag van de drie, lijkt de vraag gerechtvaardigd of de pers haar werk wel goed gedaan heeft. Hadden journalisten hun kennis wel voor zich mogen houden en mogen afwachten tot derden de vermeende ontsporingen wereldkundig maakten?

En het publiek? Bij een enquête van de Vlaamse krant *De Standaard* in februari 2006 bleek dat maar liefst 61 procent van de ondervraagden vond dat kranten en televisie terughoudender moeten zijn met het doen van onthullingen over het privébestaan van politici. Vooral vrouwen, stedelingen en hogeropgeleiden bleken dat te vinden.² Was het een door politieke correctheid vertekende uitslag of had de meerderheid van de Belgen oprecht de buik vol van inkijkjes in het liefdesleven van bestuurders en volksvertegenwoordigers? Ze kregen de afgelopen tijd in ieder geval een flinke portie voor de kiezen. Minister van Binnenlandse Zaken en vice-premier Patrick Dewael scheidde van zijn vrouw en knoopte een relatie aan met de half zo jonge VRT-radiojournaliste Greet op de Beeck. Minstens zoveel ophef ontstond over de relatie tussen de fractievoorzitter van de liberale VLD in het Belgische parlement, Rik Daems, en een volksvertegenwoordiger van de Waalse socialisten, Sophie Pécriaux, die ook nog eens een kind van hem bleek te verwachten. De media stonden er bol van. Dit was niet alleen liefde die politieke

scheidslijnen overschreed, maar die zich ook weinig gelegen liet liggen aan de taalgrens. Of zoals een van de grappen luidde: met hun gemeenschap leverden ze hun bijdrage aan de verbroedering tussen de Vlaamse en de Waalse Gemeenschappen.

In de wereld van biografen bestaat geen ongeschreven code aangaande het schrijven over het privéleven van de gebiografeerden. En waar in de journalistiek de waan van de dag regeert, ervaren de chroniqueurs van andermans levens minder tijdsdruk. Dat maakt dat ze ook wat meer tijd hebben om zichzelf vragen te stellen over hun manier van werken. Bijvoorbeeld als het gaat om de mate waarin zij in het privéleven van hun held zullen duiken.

De journaliste Marjo van Soest, die in 1988 28 biografen portretteerde voor een serie in *Vrij Nederland*, constateerde 'dat mensen ongeacht hun opleidingsniveau onverbeterlijk nieuwsgierig en roddelachtig zijn'. Ze noemde de biografie 'een *Story* en *Privé* voor intellectuelen'.³

De literatuurhistoricus Jan Fontijn, die in twee kloke delen het leven van de literator Frederik van Eeden beschreef, noemde de biografie ooit een genre met verdachte kanten: 'De biografie heeft naast alle eerbiedwaardige hoogtepunten altijd iets ordinairs, ja iets vulgairs behouden. Tegenover degelijke voorzichtig geschreven, maar vaak onleesbare academische biografieën staan de commerciële, vlot geschreven, met veel foto's geïllustreerde roddelbiografieën als Andrew Mortons *Diana: Her True Story*, waarvan in totaal meer dan twee miljoen exemplaren verkocht werden. De schrijvers van dergelijke biografieën schromen niet elke vorm van ethiek bij hun onderzoek te negeren. Het zijn schoffen, die onwetende en naïeve familieleden bedonderen en geen middel schuwen om onthullende documenten in handen te krijgen. Dit type biograaf heeft altijd wel bestaan [...] maar in deze tijd is hij door de grotere commercialisering van de boekenindustrie en door de bijna pathologische drang tot psychisch exhibitionisme, met name zich manifesterend in de trend om op televisie de meest intieme ogenblikken van zijn leven te openbaren (bekenntnissen over incest en seksuele perversies, plannen om zelfmoord te plegen, enzovoort), steeds meer op de voorgrond getreden.'⁴

Over de grens tussen professionele nieuwsgierigheid en schofterigheid laat Fontijn zich niet uit. Waar de scheidslijn ligt, lijkt afhankelijk van het onderwerp van de biografie. In *Zo meen ik dat ook jij bent* duikt Hans Renders diep in de zielenroerselen van de dichter Jan Hanlo.⁵ Geoorloofd, zullen de meeste mensen zeggen. Gaat het om levensver-

halen van schrijvers, schilders, acteurs of andere artistiekelingen, dan kan en mag veel. Bij hen vormt de kunst immers vaak de spiegel van de ziel, althans dat is de veronderstelling die er achter zit. Privacy en professie lopen dikwijls naadloos in elkaar over, zijn zoals de dichter Hendrik Marsman — kijkend naar zijn eigen oeuvre en leven — het uitdrukte een ‘ongescheiden-onderscheiden één’.⁶ Wie voor een biografie van een politicus soortgelijke intimiteiten opdist, kan meer kritiek verwachten. Die laadt in sommige kringen de verdenking op zich dat hij zich te veel bezighoudt met *petite histoire* in plaats van met de echte geschiedenis.

In biografieën van Nederlandse politici is terughoudendheid vaak troef. Een voorbeeld: met goed twee alinea’s (één over het huwelijk, één over de echtscheiding) doet de journalist W. H. Weenink in zijn boek over Willem Beyen — van 1952 tot 1956 minister van Buitenlandse Zaken — diens 23 jaar lang durende eerste huwelijk af. Tussendoor wordt de lezer meegedeeld dat de man in kwestie het niet al te nauw nam met de huwelijksmoraal, maar verder wordt met geen woord gerept over andere *Weibergeschichte* dan die met Gretel, die uiteindelijk de tweede mevrouw Beyen zou worden.⁷

Bronnen vormen een probleem als een biograaf zich wil verdiepen in het persoonlijke leven van een politicus. De mitsen en maren van *oral history* zijn genoegzaam bekend. Toch zullen auteurs het — voor zover het onderwerp zelf en de mensen uit zijn omgeving nog niet overleden zijn — voor een belangrijk deel daarvan moeten hebben. Politici laten in de regel immers minder geschreven bronnen over hun privébestaan na. De historicus Herman Langeveld maakt al in de inleiding van zijn tweedelige Colijn-biografie duidelijk dat het door hem aangetroffen materiaal voornamelijk politiek van aard was. Afgezien van de Indische jaren van de antirevolutionair vond hij geen brieven en dagboeken met ‘zieleroerselen’. ‘Het is mij daardoor maar zeer ten dele gelukt Colijn in zijn persoonlijke omgeving te schetsen.’⁸

De politicoloog Peter Bootsma en de econoom Peter van Griensven van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis in Nijmegen werken op dit moment aan een biografie van Dries van Agt — een meer dan fascinerende hoofdpersoon, maar wat moeten ze het lastig hebben met een nog levende protagonist die van bloemrijk formuleren zijn handelsmerk heeft gemaakt. Dat niet alleen, de man mag ten behoeve van de smakelijkheid van zijn anekdotes graag de schemerzone tussen waarheid en verdicthting opzoeken. Vrienden en familie dan? Ook las-

tig, want hoe ver zullen zij willen gaan nu Van Agt nog over hun schouder meekijkt?

Tijdens het oprichtingscongres van het Biografie Instituut in 2004 verhaalde Doeko Bosscher, hoogleraar Eigentijdse Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, over zijn worsteling met Van Agts tegenvoeter Joop den Uyl. Het aanvankelijke enthousiasme van de biograaf veranderde tijdens zijn onderzoek steeds meer in tegenzin. Na de dood van Bosschers onderwerp werd dat gevoel alleen maar sterker. De biografie werd een loden last. Dat Den Uyl stilaan een heiligenstatus had gekregen, was uitgegroeid tot een icoon, droeg daar flink aan bij. Door dringen tot het wezen van de gebiografeerde, tot zijn privéleven, was zo goed als onmogelijk. Bosscher daarover: 'Ik zette mijn serie interviews met kennissen van Den Uyl weliswaar nog even voort, maar had daarbij steeds vaker het gevoel dat ik sprak met mensen die vastbesloten waren elke discussie over diens roem, die ook een beetje hun eigen roem was geworden, in de kiem te smoren. Er had zich spontaan een soort kordon gevormd. Al wie konden zeggen met "Joop" op jij-basis te zijn geweest, glorieerden daarin.'⁹

Het doet een beetje denken aan de schier oneindige rij vrienden die in de media opdoken na de moorden op Theo van Gogh en Pim Fortuyn. Wie bijvoorbeeld op dit moment met gezonde kritische distantie aan het levensverhaal van laatstgenoemde wil beginnen, loopt daarom ook een groot risico het slachtoffer te worden van de biografenberoepsziekte, die ik voor het gemak en in afwachting van een gedegen medische onderbouwing voorlopig maar aanduid als het 'syndroom van Bosscher'. Echte vrienden en *would-be*vrienden zijn nauwelijks van elkaar te onderscheiden. Te veel mensen zijn nog 'met Pim', 'in Pim', of hebben zelfs 'een lijntje met Pim'. Aan de andere kant van het spectrum zijn bij de tegenstanders van Fortuyn de emoties waarschijnlijk ook nog te vers. Dat alom aanwezige gebrek aan distantie tot het onderwerp maakt de slagingskans van een biograaf gering. Wie nog wat geduld heeft, maakt met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid een indringender portret.

Zelf begon ik ruim een kwart eeuw na het overlijden van Jo Cals aan diens biografie. Dat schept enige afstand. En toch, veel van de nog levende politici zaten nog steeds een beetje vast aan hun rol van destijds. Bij Pieter Bogaers kwamen de emoties van 1966 weer helemaal terug. In het centrum-linkse kabinet-Cals was hij minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en de Nacht van Schmelzer zat

hem destijds zo hoog dat hij — uit solidariteit met Cals — als enige KVP-bewindsman niet de overstap meemaakte naar het tussenkabinet-Zijlstra. Dertig jaar later was de verontwaardiging niet minder. Bogaers leek er nog steeds van overtuigd dat het kabinet-Cals na de val nog te redden was geweest. Hij had de oplossingen aangedragen, ze hadden alleen niet willen luisteren. Ook Norbert Schmelzer zat nog een beetje vast in zijn rol, al was zijn opstelling meer *tongue in cheek*: speciaal voor het bezoek van de Cals-biograaf had hij een tekkelsropdas om gedaan. Met dit soort ooggetuigen van de geschiedenis is niets mis. De biograaf dient alleen nog meer op zijn hoede te zijn dan normaal.

Slechts een enkeling leek zich aardig te kunnen losmaken van zijn positie van destijds en echt te kunnen helikopteren boven het onderwerp. Piet de Jong, defensie-minister onder Cals en later premier, lukte het. Mooi was bijvoorbeeld zijn karakterschets van Cals: 'Ik kon wel een beetje met hem meevoelen, hoor. Ik ben zelf ook klein. Als je dan net als Cals bent uitgerust met een goed stel hersens, krijg je de neiging om je geringe lengte te compenseren met een grote mond, om altijd maar haantje de voorste te zijn. Hij had een reuzegoed stel hersens. Discussies op argumenten won hij altijd. Maar Cals zei de dingen heel spits, heel snel. Voor sommigen was het op het grievende af. *So bloody sharp, he cuts himself*, zouden de Engelsen zeggen.'¹⁰

De kinderen Cals hadden door de afstand in tijd ook een prettig soort distantie in de gesprekken over hun vader. Daardoor was er ook alle ruimte om te praten en door te praten over de minder prettige trekken van hun vader.

Rest slechts het probleem dat de letterkundige Sem Dresden ooit aanstipte in een interview: 'Iedereen beweert dat de karakteristieke anekdotes in een biografie heel erg belangrijk zijn. Maar hoe weet je dat ze karakteristiek zijn?'¹¹ Zoveel mogelijk mensen spreken, is de belangrijkste opdracht voor de biograaf, en ook bij gesprekspartners als oud-collega's vragen naar het niet-arbeidzame leven van de gebio-grafeerde.

En er is natuurlijk ook nog de zoektocht naar schriftelijke bronnen die kunnen verhalen over het persoonlijk leven van de politicus en misschien nog wel moeizamer zijn. Uit archiefstukken als brieven en dagboeken — hoe zakelijk ze ook getoonzet zijn — valt behoorlijk wat bij elkaar te sprokkelen. Verder luidt het devies: zeuren en leuren. Een biograaf moet zijn geïnterviewden vragen naar documenten en ze proberen te doordringen van het nut dat elke snipper kan hebben.

Het leidt niet zelden tot nazendingen. Zelfs in de afrondende fase van de Cals-biografie werd ik nog verrast toen de jongste dochter van Cals tijdens een verhuizing op materiaal stuitte. Er zat onder meer een dagboek van Cals' vrouw Truus over het eerste jaar in het Catshuis bij.

Na alle onderzoek nam ik in het geval van Cals — voor wat betreft zijn jaren op Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (1950-1963) — een ongezond aandoende verweving van privé en politiek waar. De man kon moeilijk loskomen van zijn werk, beheerste de grote lijnen, maar verloor zich ook in details. Eenmaal met zijn hele gezin in Den Haag neergestreken, ging hij zelfs op zondagen naar zijn departement om daar te werken. De jongste kinderen mochten wel vaak mee. Zij speelden dan in de hal of op de wenteltrap.

Tijdens vakanties ging het gezin Cals kamperen en nam vader zijn intrek in een hotel. Dan konden ze dingen samen doen, maar kon de minister zich ook bij tijd en wijle terugtrekken in het hotel om stukken door te nemen. Loskomen van de dagelijkse besognes met kennisen was nauwelijks mogelijk. Ook dat waren bijna zonder uitzondering mensen uit de politiek-bestuurlijke wereld: het echtpaar Höppener, het echtpaar Schelfhout (de beide mannelijke wederhelften René Höppener en Cees Schelfhout dienden net als Cals als staatssecretaris van Onderwijs) en KVP-politica Marga Klompé, die zo geregeld langskwam dat ze in huize Cals haar eigen fles jenever had staan.

Na de zeer intensieve dertien jaar op Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen werd Cals in 1963 Tweede-Kamerlid en zagen de jongste drie van de vijf kinderen Cals hun vader ook nog wel eens thuis. Hij had zowaar enige tijd voor wat liefhebberijen, zoals het maken van smalfilms vol trucage.

Het plezier was van korte duur. In het voorjaar van 1965 werd Cals premier, en dat ambt greep het diepst in in zijn privéleven. De minister-president werd in die jaren geacht in te trekken in het Catshuis. Het betekende een ingrijpende verhuizing, weg van de Haagse Van Soutelandelaan waar het gezin net een huis naar de zin had gevonden. Cals genoot van het pand, nodigde trots zijn familie uit en legde een kleine bibliotheek aan over de woning en haar bouwheer. De kinderen vonden zoveel ruimte en zo'n prachtige tuin ook wel wat hebben, en de vele ontvangsten maakten diepe indruk. Alleen Truus Cals vond het Catshuis te museumachtig. Ze had steeds het gevoel bij zichzelf op visite te zijn. Ze had te veel verplichtingen naar haar zin. 'Ik word zenuwachtig van al dat gedoe hier,' schreef ze in haar dag-

*Het broodbeleg van Cals—
Politiek en privé als twee-eenheid*

Kabinetsformateur Cals vertrekt op 9 april 1965 per helikopter van Den Haag naar Soestdijk voor een onderhoud met koningin Juliana.

[Foto Erich Koch, fotobureau Anefo]

boek. Eind 1965 was ze weggezonden in een depressie: 'Het huis is me nog steeds te groot en alle rompslomp deprimeert me.'

Wat ook niet bijdroeg aan de goede gemoedstoestand van de *first lady* was de mogelijkheid dat ze in een vloek en een zucht op straat gezet zouden kunnen worden. De val van het kabinet-Marijnen had bewezen hoe snel dat kon gaan. In oktober 1966, tijdens de Nacht van Schmelzer, werd Truus' vrees bewaarheid. De gevallen premier speelde de gedwongen verhuizing nog als troefkaart uit: hij moest nu zeker met zijn gezin in een caravan gaan wonen? Niemand die het echt geloofde, maar het waren wel uitspraken waarmee Cals sympathie opriep als slachtoffer en die Schmelzer als dader neerzetten.

Wat heeft een biograaf en, nog belangrijker, de lezer van een biografie aan al die wetenschap over het privébestaan van de hoofdpersoon? Eerst en vooral kan deze bijdragen aan het antwoord op de cruciale vraag achter elke levensbeschrijving: 'What made him/her tick?' Een biograaf moet proberen een mens te doorgronden, diens sociale schil-letjes af te pellen en in de buurt van de ware ik van zijn hoofdpersoon te komen. Helemaal zal dat nooit lukken, maar wie dichtbij weet te komen, kan niet om het privé domein van de gebiografeerde heen, omdat daar de ware ik het gemakkelijkst zichtbaar wordt.

Ik wil hier echter ook een aantal andere functies opsommen. Gegevens uit het persoonlijk leven kunnen een verhaal kruiden. Het is aardig om als lezer de geschiedenis van de betrekkelijk korte, maar toch behoorlijk gecompliceerde formatie van het kabinet-Cals in het voorjaar van 1965 terug te kunnen lezen. Extra smaak krijgt het met een inkijkje in de gang van zaken bij Cals thuis. Dochter Marga aan tafel met haar huiswerk. Vader tegenover haar met het halmabord van zijn kinderen. Rood voor de sociaal-democraten, geel voor de katholieken en blauw voor de antirevolutionairen. Een papier met alle ministeries erbij en formeren maar.

Gegevens uit het persoonlijk leven kunnen de tijdgeest tot leven brengen. Dat bij broodmaaltijden in huize Cals de roomboter en het rookvlees alleen voor vader bestemd waren, zegt iets over de nogal egocentrische instelling van de politicus, maar verduidelijkt misschien nog wel meer over de jaren vijftig, waarin dit soort patriarchale verhoudingen niet abnormaal waren. De Duitse filosoof, psycholoog en pedagoog Wilhelm Dilthey achtte de biografie slechts mogelijk als *Zeitgeschichte*. Omgekeerd kon, meende hij, de historische context slechts begrepen worden vanuit de belevenissen van het concrete individu. Alleen op die

manier was het mogelijk om de samenhang der gebeurtenissen van binnenuit te beleven.¹²

Gegevens uit het persoonlijk leven kunnen laten zien hoe een politicus in de privésfeer omgaat met de zaken waar hij professioneel mee van doen heeft. De toekomstige biograaf van oud-premier Lubbers dient te toetsen wat de grote propagandist van 'het gezin als hoeksteen van de samenleving' zelf van zijn rol als echtgenoot en vader maakte. En hoewel Hans Daalder en Jelle Gaemers de mythe van het mariakaakje in hun Drees-biografie definitief naar het rijk der fabelen verwijzen, kijken ze — terecht — wel hoe de levensstijl van het huishouden van de sociaal-democraat zich verhiel tot diens reputatie van zuinige minister en premier. Zo vond ik het van wezenlijk belang om na te gaan hoe de particulier Cals stond tegenover de kunsten en de media, die hij als bewindsman in portefeuille had. Ik ontdekte onder meer dat de politicus, die flinke confrontaties had met Willem Frederik Hermans en Gerard Reve, zelden een boek las. Hij zat of met zijn neus in de nota's of bladerde door de krant. Met dat wat hij in de kranten las en wat hij hoorde van zijn vrouw Truus, een literatuurliefhhebber, wist hij de schijn van belezenheid aardig op te houden.

Maar gegevens uit het persoonlijk leven van een politicus zijn vooral relevant, omdat ze niet zelden het verloop van de parlementaire geschiedenis meebepalen. In een pleidooi voor de politieke biografie brak Colijn-biograaf Langeveld een lans voor het genre, omdat het duidelijk kan maken hoe de individuele verantwoordelijkheden in een bepaald tijdvak of rond een bepaald vraagstuk lagen.¹³ Zonder overdrijven kan echter gesteld worden dat de politieke biografie nog veel meer bloot kan leggen: met een duik in het persoonlijk leven van de hoofdpersoon (en de mensen in diens omgeving) kan zij verklaringen aandragen voor de gang der gebeurtenissen. Voorbeelden te over in het geval van de Cals-biografie. De monomane manier van werken die zelfs invloed had op zijn privéleven, de kennissenkring met louter politiek-bestuurlijke lieden, ze verklaren voor een belangrijk deel waarom Cals een aantal malen overspannen thuis kwam te zitten. En zonder die onderbrekingen had hij al in 1963 hoge ogen gegooit als kandidaat-premier.

Na de val van zijn kabinet in oktober 1966 werd Cals nog minister van Staat, voorzitter van de staatscommissie-Cals/Donner en commissaris-generaal van de Nederlandse inzending naar de wereldtentoonstelling in Osaka, maar zijn politieke loopbaan was met de Nacht van Schmelzer

voorbij. Een van de belangrijke redenen: Truus Cals, die nog zwaarder teleurgesteld was dan haar man Jo, nam de regie mee in handen. Voor haar echtgenoot geen zware en onzekere politieke ambten meer. Zij zag meer in minder stressvolle erebanen, en dan liefst die waarbij zijzelf geen grote rol hoefde te spelen. Dat Schmelzer na het korte interregnum van Jelle Zijlstra in 1967 niet zelf premier werd, had ook te maken met privéomstandigheden: zijn huwelijk stond op springen. Dit speelde bij het naar voren schuiven van Cals als formateur, twee jaar eerder, volgens Schmelzer nog geen rol.

Johan van Merriënboer vat het treffend samen in de inleiding van zijn biografie van de sociaal-democratische politicus Sicco Mansholt, wanneer hij constateert dat het publieke optreden van zijn hoofdpersoon doorslaggevend is, maar dat de meerwaarde van een levensbeschrijving toch vooral schuilt 'in de koppeling met de persoonlijke sfeer, in de analyse en de herkenbaarheid van bepaalde menselijke aspecten'.¹⁴ Een biograaf van een politicus kan het zich niet veroorloven om bepaalde delen van het leven on- of onderbelicht te laten. Zoals *De man die de weg wees*, het lezenswaardige boek van Jan Willem Stutje over communistenleider Paul de Groot, incompleet is omdat hierin wel het partijbestaan, maar niet het parlementaire functioneren beschreven wordt, zo kan een levensbeschrijving ook nooit slagen als het privébestaan volledig of grotendeels genegeerd wordt.¹⁵

Weg met de koudwatervrees! De biograaf die in het persoonlijk leven van een politicus duikt, wordt daardoor nog geen tweede Henk van der Meyden, de roddeljournalist bekend van *de Telegraaf* en *Privé*. Hij of zij doet gewoon zijn werk. Als de ethische grenzen gerespecteerd worden en de gepresenteerde feiten weloverwogen zijn, ontstaat een biografie van een politicus die relevante inzichten verschaft, waar de 'normale' parlementaire geschiedschrijving niet of minder aan toekomt.

Noten

1 Marjet van Zuijlen, *Retour Nijmegen – Den Haag. Dagboek van een politica*, Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2000.

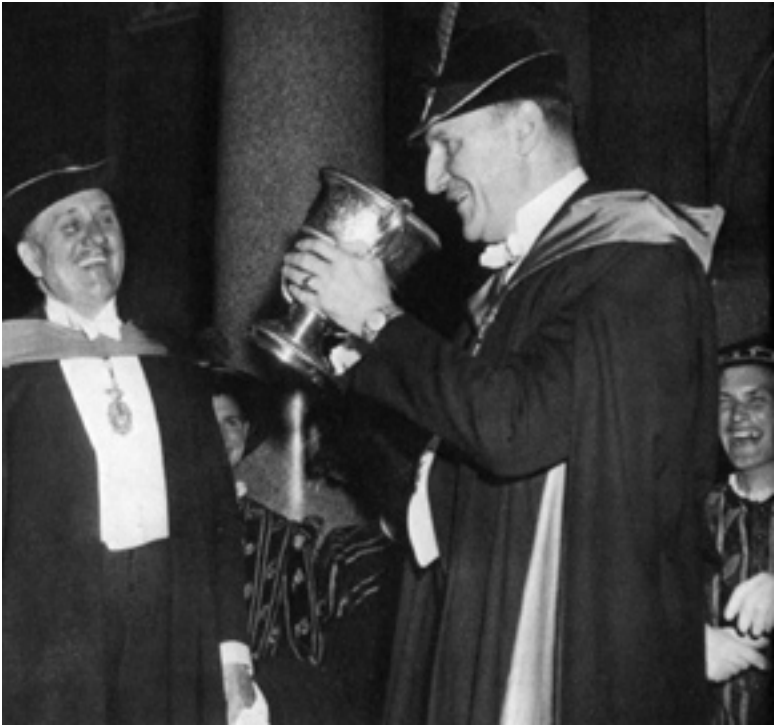
2 'Belgen willen minder liefdesnieuwtes politici', ANP-bericht, 25.02.2006.

3 Marjo van Soest, 'Wat drijft de biograaf?', in: Johan Anthierens [e. a.], *Aspecten van de literaire biografie*, Kok, Kampen 1990, p. 40.

4 Jan Fontijn, 'Het biografisch onderzoek als soap', in: idem, *Broeders in bedrog. De biograaf en zijn held. Essays*, Querido, Amsterdam 1997, p. 49-50.

*Het broodbeleg van Cals —
Politiek en privé als twee-eenheid*

- 5 Hans Renders, *Zo meen ik dat ook jij bent. Biografie van Jan Hanlo*, De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen 1998.
- 6 Jaap Goedegebuure, 'Zee, berg, rivier (Ouverture tot een biografie)', in: *Maatstaf* 6 (1990) 9/10, p. 64.
- 7 W. H. Weenink, *Bankier van de wereld. Bouwer van Europa. Johan Willem Beyen 1897-1976*, Prometheus/NRC Handelsblad, Rotterdam/Amsterdam 2005.
- 8 Herman Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen. Hendrikus Colijn 1869-1944. Deel 1 1869-1933*, Balans, Amsterdam 1998, p. 15.
- 9 Doeko Bosscher, 'De biografie als loden last', in: Hans Renders (red.), *Het leven van een doodsbericht. Necrologie & Biografie*, De Bezige Bij, Amsterdam 2005, p. 24.
- 10 Paul van der Steen, *Cals. Koopman in verwachtingen 1914-1971*, Balans, Amsterdam 2004, p. 476.
- 11 Elly Kamp, "'Een bespottelijk genre, de biografie, maar ik ben er dol op" Een interview met Sem Dresden door Elly Kamp', in: S. Dresden, *Over de biografie*, Meulenhoff, Amsterdam 2001, p. 249.
- 12 Wilhelm Dilthey, *Gesammelte Geschriften*, 20 delen, Teubner, Stuttgart 1959-1990, deel 1, p. 34.
- 13 Herman Langeveld, 'De levensbeschrijving als vergrootglas. Het nut van de politieke biografie', in: *Biografie Bulletin* 15 (2005) 3, p. 5-8.
- 14 Johan van Merriënboer, *Mansholt. Een biografie*, Boom, Amsterdam 2006, p. 12.
- 15 Jan Willem Stutje, *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986*, De Bezige Bij, Amsterdam 2000.

Joseph Luns etc. [jaar?, waar?]

[Foto ANP]

Doden hebben geen privacy — Het persoonlijke in de politieke biografie

Elsbeth Etty

Politiek gaat over macht en de politieke biografie gaat dus over een mens met macht. Zegt het privéleven iets over hoe iemand met macht omgaat en andersom, of macht een mens in zijn privéleven verandert? Uiteraard: de geldingsdrang, hoogmoed, hebzucht en wreedheid van machthebbers spelen in de geschiedenis een grote rol. Toch zijn de schrijvers van politieke biografieën in Nederland, zeker in vergelijking tot hun collega's in de Angelsaksische wereld, over het algemeen terughoudend met het vermelden van privéaangelegenheden van hun protagonisten. Tot voor kort gold dat alleen als onomstotelijk kan worden aangetoond dat bepaalde karaktertrekken, liefdesperikelen en psychisch of lichamelijk lijden van invloed zijn geweest op het werk van politici, ze relevant zijn.

Een verklaring voor de prudentie in de Nederlandse biografische traditie is de verzuiling, die tot ver in de jaren zestig van de vorige eeuw heeft geduurd. Tot die tijd portretteerden gereformeerden gereformeerden, katholieken katholieken, sociaal-democraten sociaal-democraten, enzovoorts. De eigen zuil werd verheerlijkt, en een voorman van wie bekend werd dat hij de beginselen van die zuil had verloochend, kon moeilijk meer als voorbeeld dienen. Verzuilde biografieën zijn daarom altijd apologieën. Het verschil tussen zo'n nog min of meer zuilgebonden levensbeschrijving en een moderne politieke biografie valt te illustreren aan de hand van de recente boeken over raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt door Ben Knapen en over prins Maurits door de eerbiedwaardige Vrije Universiteit-historicus A. Th. van Deursen.¹

In *Johan van Oldenbarnevelt* gaat het primair over de prilste staatsvorming, maar Knapen schroomt niet de vraag te stellen of Van Oldenbarnevelt corrupt was. In onze tijd zou hij zonder meer zo gekarakteriseerd worden. Hij begon als een betrekkelijke armoedzaaiër met een

louche vader, maar bouwde behalve de machtige Hollandse regentenstaat ook een privéfortuin op. In zijn aanstelling liet hij vastleggen dat hij geschenken mocht aanvaarden. Voor alles liet hij zich grof betalen, ook door vreemde mogendheden. Hij werd mede gedreven door een zucht naar aristocratisch aanzien. Hebzucht is dus een wezenstrek van Van Oldenbarnevelt. Knapen plaatst dit in zijn tijd en noemt hem niet corrupt maar gretig.

Hoe anders is dat gesteld met die andere grote gestalte uit die periode, stadhouder prins Maurits, ook een geldwolf, maar tevens een seks-maniak, voor wie de meisjes niet aan te slepen waren. Zo jong waren die meisjes, dat volgens 'scabreuze roddels' Maurits naar de maatstaven van onze tijd een pedofiel genoemd zou worden. Knapen laat die roddels niet onvermeld. Seks met kinderen was, schrijft hij, 'in die tijd voor iemand van Maurits' stand weliswaar alleen zijn privézaak, maar het suggereert op zijn minst dat tijdgenoten bij deze krijgshaftige man ook een donkere kant ontwaarden.' Van Deursen waagt zich niet aan die duistere kant; hij memoreert slechts dat de ongehuwde stadhouder er talrijke maîtresses op nahield en laat het bij een gefronste wenkbrauw over Maurits' 'puur carnale omgang met het andere geslacht'. De held van de contra-remonstranten als mogelijke pedofiel aanmerken, gaat de gereformeerde geleerde kennelijk te ver.

Een echo van de morele voorbeeldfunctie die in de verzuilde samenleving al dan niet postuum aan politieke leiders werd toegekend, klinkt door in de reactie van de oud-voorzitter van de PvdA Ruud Koole op wat de affaire-Oudkerk is gaan heten. Nadat de Amsterdamse PvdA-wethouder Rob Oudkerk moest aftreden omdat naar buiten kwam dat hij een notoire hoerenloper was, stelde Koole dat politieke partijen verre gaande eisen moeten stellen aan het privégedrag van politici. Leidraad moet daarbij volgens hem zijn dat, behalve het voldoen aan wettelijke normen, 'het privé-gedrag van politici op hoofdlijnen correspondeert met de waarden van hun partij, anders komt de geloofwaardigheid in het geding'. Koole had uiteraard het oog op de groep verslaafde prostituees aan de inmiddels gesloten Amsterdamse tippelzone, van wie de kwetsbare positie werd misbruikt. Een beroep op de waarden van zijn partij is in dit geval logisch, omdat de PvdA bescherming wil geven aan de zwakken. Maar zulke waarden zijn moeilijk vast te leggen in een gedragscode. Welke horen komen wel of niet in aanmerking voor een bezoek van PvdA-politici? Het gevaar van politieke zedenmeesterij ligt op de loer. Mag iemand overspelig zijn? De partij is tegen bedrog. Aan

sm doen? Ja, zolang het geen schade aanricht. Schade aan wie? Ik neem aan dat Koole hier als maatstaf neemt dat bepaalde gedragingen niet de reputatie van de partij mogen schaden als zij naar buiten zouden komen, en reputatiebescherming tekent precies de denkwijze van verzuilde biografen.

Mijn stelling is dat in een tijd waarin de waarden van politieke partijen nog duidelijk levensbeschouwelijk van aard waren en politici niet alleen betrouwbare politici dienden te zijn maar tevens morele voorbeelden, schrijvers van politieke biografieën hun helden modelleerden naar de waarden van de zuil die ze vertegenwoordigden. Gedragingen die daar niet mee strookten, werden zonder scrupules onder de pet gehouden, anders kwam de geloofwaardigheid van de zuil in het geding. Colijn-vorsers van de Vrije Universiteit hebben niet voor niets jarenlang de door de historicus Herman Langeveld onthulde brief over de manier waarop luitenant Hendrik Colijn huishield op Lombok verdonkere-maand.² Iemand die opdracht geeft tot een oorlogsmisdaad en daar zonder enige gewetenswroeging verslag van doet aan zijn familie is nu eenmaal geen voorbeeld van christelijke naastenliefde.

In het debat over de vraag waarom Nederlandse politieke biografieën zo weinig intimiteiten bevatten, wordt ook gewezen op de gewoonte van de media in dit land om het persoonlijk leven van politici ongemoeid te laten. Mij lijkt dit een verkeerde analyse. De taak van een journalist die over levende politici schrijft, verschilt wezenlijk van die van een biograaf, al wordt dat lang niet door iedereen onderkend. Zo schreef *Volkskrant*-columnist H. J. Schoo over PvdA-leider Wouter Bos dat diens boek *Dit land kan zoveel beter* zo weinig van zijn *Vorleben* prijsgeeft en zoveel reserve toont aangaande zijn privébestaan dat 'een goocheme journalist op een kwade dag zou kunnen besluiten toch maar eens uit te zoeken wat de kandidaat-premier eigenlijk te verbergen heeft'.³

Eerlijk gezegd kwam diezelfde gedachte — wat heeft Bos te verbergen? — na lezing van het boek ook eventjes bij mij op. 'Mijn verhaal', zoals het autobiografische hoofdstuk heet, is de geschiedenis van een onbeschreven blad en daarom niet zo realistisch. Toch zal ik niet die goocheme journalist zijn die op zoek gaat naar de geheimen van de PvdA-leider. Als hij gênante kwesties die niet relevant zijn voor zijn politieke functioneren voor zich wil houden — láát hem. Voor journalisten wordt het pas interessant als Bos zaken zou verzwijgen die hem chantabel maken. Maar tot dat vermoeden geeft zijn boek geen enkele aanleiding.

Anders is het gesteld met goocheme biografen. Als ik de biografie van Bos zou schrijven — wat ik niet ambieer omdat ik geen voorstander ben van biografieën van nog levende personen en ik Bos een lang leven toewens —, dan zou ik alles op alles zetten om het brave beeld dat Bos om propagandistische redenen van zichzelf schetst aan de werkelijkheid te toetsen en in te vullen.

Veel biografen die hun lezers een kijkje in het privéleven van de gebio-grafeerde gunnen zonder afbreuk te doen aan de eis van betrouwbaarheid kent ons land niet. Het gaat de afgelopen decennia iets beter, maar Nederlandse politieke biografieën zijn over het algemeen nog altijd tamelijk terughoudend over privéaangelegenheden, zeker als zij staatslieden met een grote reputatie tot onderwerp hebben.

De biografie als subgenre van de geschiedschrijving

De politicoloog Paul van der Steen, gepromoveerd op de biografie van oud-premier Jo Cals (Katholieke Volkspartij; KVP), meent — zoals zovelen — dat het te maken heeft met de gewoonte van de Nederlandse media om het persoonlijk leven van politici buiten beschouwing te laten. Maar, nogmaals, ik betwijfel of dat werkelijk de oorzaak is. Er is zoals gezegd een groot verschil tussen de taak van journalisten en die van biografen. De ongeschreven regel dat kwaliteitsmedia geen voor de politiek irrelevante privé zaken van politici naar buiten brengen, koester ik. Relevant zijn alleen privéaangelegenheden die een politicus chantabel maken. Irrelevant zijn intimiteiten die een publieke figuur wel grote persoonlijke schade kunnen toebrengen, maar in wezen losstaan van zijn of haar functioneren.

Een ander verschil tussen een journalist en een biograaf is bovendien dat de eerste zich verdiept in levende politici en dat zijn onthullingen direct politieke gevolgen kunnen hebben, terwijl een biograaf zich idealiter bezighoudt met een leven dat afgerond is. Het onthullen van geheimen kan dan hooguit pijnlijk zijn voor nabestaanden, maar ze hebben geen invloed op het heden en op het beschreven leven zelf. Wel zijn ze onontbeerlijk voor het getrouw in beeld brengen van een leven en het plaatsen daarvan in zijn tijd.

Nee, niet de Nederlandse journalistieke normen waarin privacy-bescherming terecht hoog staat aangeschreven hebben ertoe geleid dat de biografie in Nederland zolang een nogal bloedeloos genre is gebleven. Een meer voor de hand liggende oorzaak is dat de biografie zich hier heeft ontwikkeld als een subgenre van de geschiedschrijving. Om

als onderzoekers serieus te worden genomen, meenden biografen zich weinig te kunnen permitteren. Speculeren over iemands drijfveren, invloeden uit zijn jeugd, liefdesaffaires of psychische aandoeningen werd al gauw afgedaan als onwetenschappelijk en weggezet als sleutelgatlectuur.

Ik ben een liefhebber van wetenschappelijke biografieën waarin elk feit verifieerbaar is, maar wie zich te hoog acht voor loeren door het sleutelgat en niet indiscreet wil speuren naar feiten die om wat voor reden dan ook geheim zijn gebleven, moet geen biograaf worden. Veel politieke biografieën zijn geschreven door auteurs die vooral belangstelling hebben voor een bepaalde politieke stroming of historische periode. Daar is dan een persoon bij gezocht waaraan een onderzoek kon worden opgehangen.

Voorbeelden van zo'n aanpak bieden de geschiedschrijvingen van de oud-PvdA-burgemeester van Eindhoven Gilles Borrie over sociaal-democratische gemeentebestuurders als Floor Wibaut, Pieter Lodewijk Tak en Monne de Miranda.⁴ Het zijn voortreffelijke boeken, maar eerder monografieën dan biografieën. Borrie is primair geïnteresseerd in sociaal-democratische gemeentepolitiek. In zijn dissertatie, *F.M. Wibaut. Mens en magistraat*, zal men dan ook vergeefs zoeken naar details over Wibauts huwelijk met Mathilde Berdenis van Berlekom, zijn opvattingen over vrije liefde en zijn buitenechtelijke relatie. Bij Borrie heeft het ontbreken van privékwesities niets te maken met verzuiling en sociaal-democratische trots. Ik vermoed dat hij geen verband heeft kunnen aantonen tussen Wibauts privéleven en de gemeentepolitiek.

Een andere reden om iemands privéleven buiten beschouwing te laten is dat er te weinig bronnen zijn. Daarmee werd Borrie geconfronteerd bij zijn biografie van Tak uit 1973. Tak was hoofdredacteur van *Het Volk* en *De Kroniek*, gemeenteraadslid en Tweede-Kamerlid voor de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) — een fascinerende figuur die in elke geschiedschrijving van de SDAP, maar ook in tal van politieke en schrijversbiografieën van tijdgenoten, opduikt. Borrie vermeldt dat er maar weinig over Taks privéleven bekend is. Het weinige dat we weten, is dat hij altijd vrijgezel is gebleven. Naar de reden daarvan is het slechts gissen, maar daar begint Borrie niet aan.

Ik heb veel van en over Tak gelezen en me wel eens afgevraagd of hij homoseksueel was, maar ook of je daar als biograaf over mag speculeren. Daaraan gaat een andere vraag vooraf: had die vermeende homoseksualiteit enige relevantie voor Taks politieke en journalistieke

handelen? Ja, luidt het antwoord. Homoseksualiteit was taboe in Taks tijd; hij zou, als het bekend werd, geen gemeenteraadslid hebben kunnen zijn. Bovendien heeft homoseksualiteit, althans het taboe erop, waarschijnlijk ook een rol gespeeld in Taks optreden als hoofdredacteur van *Het Volk* ten tijde van de *Pijpelijntjes*-affaire. De schrijver van de homo-erotische roman *Pijpelijntjes*, Jacob Israël de Haan, werd in 1905 door hoofdredacteur Tak wegens dat boek ontslagen als medewerker van de jeugdtribune van *Het Volk*, hetgeen veel ophef veroorzaakte.

In de eerste druk van zijn Tak-biografie wijdt Borrie geen woord aan de mogelijkheid dat Tak zijn medewerker ontsloeg omdat hijzelf als homo in een kwetsbare positie verkeerde. Maar in de onlangs verschenen herziene herdruk gaat hij daar wel op in. Hij citeert uit een in 1982 verschenen brochure van Rob Delvigne en Leo Ross over de *Pijpelijntjes*-affaire, waarin de vraag wordt opgeworpen of Tak De Haan wellicht ontsloeg omdat diens boek 'verborgen snaren in zijn ziel beroerden die hem de stuipen op het lijf joegen'.⁵

Waarom kon Borrie deze vraag niet voor zijn eigen rekening nemen? Misschien omdat hij vindt dat een biograaf niet mag speculeren. Maar als je dat werkelijk meent, moet je je bij het publiceren van louter veronderstellingen ook niet baseren op de speculaties van anderen. Dan houd je je strikt aan regels die voor de journalistiek gelden. Journalisten mogen geen speculaties publiceren, ook niet als die eerst in een boulevardblad hebben gestaan.

Toen een roddelblad het gerucht verspreidde dat Ad Melkert, lijsttrekker voor de PvdA bij de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 2002, zich regelmatig liet kastijden in een SM-bordeel, heeft geen enkel serieus medium daar een punt van gemaakt. Terecht, vind ik, maar een toekomstige biograaf zal er niet omheen kunnen, zelfs als het slechts laster betreft. Zo'n biograaf zal in ieder geval moeten onderzoeken of het rondzingen van de roddel in het Haagse circuit van invloed is geweest op zijn functioneren en wellicht heeft bijgedragen aan zijn politieke ondergang. Met andere woorden: een journalist mag geen geruchten verspreiden — al was het maar om niet wegens smaad of laster te worden aangeklaagd —, maar een biograaf mag in mijn ogen wel degelijk aandacht besteden aan roddels, voor zover deze betekenis hebben gehad in het leven van de gebiografeerde. Laten we niet vergeten dat de persoon die gebiografeerd wordt in veel gevallen óók met die roddels heeft geleefd en er een houding tegenover heeft moeten bepalen. Een biograaf kan zich, bij het ontwikkelen van een visie, inlaten met specu-

laties zolang hij deze maar niet zonder bewijs als levensfeiten presenteert.

Geruchten

Een goed voorbeeld van omgaan met geruchten in een serieuze biografie is de behandeling door de historicus Cees Fasseur van de mythe dat prinses Wilhelmina is verwekt door jonkheer S. M. S. de Ranitz, omdat koning Willem III daar niet toe in staat geweest zou zijn. Fasseur heeft geen bewijs kunnen vinden voor het vaderschap van De Ranitz, maar dat was geen reden om er in zijn biografie van Wilhelmina over te zwijgen, integendeel: hij knoopt een prachtige anekdote vast aan de roddel. Nadat De Ranitz de baby Wilhelmina voor het eerst zag, schreef hij zijn vrouw dat 'de spruit' hem weinig interesseerde. 't Is 'n kind met 'n neus als 'n ander en wat mij aangaat, ik zag er niets bijzonders aan.' Fasseur geeft op deze tekst geen commentaar. Hij voegt er alleen aan toe: 'Tussen hem (De Ranitz) en Wilhelmina is het na deze eerste ontmoeting nooit meer goed gekomen. In de herinnering van Emma's kamerheer Mr. Reinier ridder Pauw van Wieldrecht werd hij door Wilhelmina "ten zeerste gehaat" en gaf hij haar die haat "tienvoudig terug"'.⁶

Kijk, zoiets lees ik graag in een biografie. Dat wil niet zeggen dat ik een voorkeur heb voor biografieën die ontmaskeren om te ontmaskeren of die aan elkaar hangen van achterklap. Er is een middenweg tussen de methode van verzuilde biografen die liever verhullen dan onthullen, en biografen die vooral belang hechten aan sensatieverhalen en verkoopcijfers. Die middenweg is bewandeld door Langeveld in zijn Colijn-biografie, een mijlpaal in het 'ontbravingsproces' van de politieke biografie, en echt niet alleen vanwege zijn onthulling van de onder Colijns verantwoordelijkheid gepleegde oorlogsmisdaden op Lombok. Een veel groter waagstuk is de wijze waarop Langeveld de aanwijzingen heeft verwerkt dat Colijn begin jaren dertig een buitenechtelijke relatie onderhield met de Duitse oplichtster Hella Schulz, door wie hij tijdens zijn premierschap zou zijn gechanteerd. Dat Colijn als gevolg van de afpersingspraktijk van deze dame in politieke moeilijkheden kwam is bekend, maar of hij een seksuele relatie met haar had, is nooit opgehelderd. Ook Langeveld kon het niet bewijzen, zoals hij in zijn boek eerlijk meedeelt. Toch zag hij kans, op basis van intensief speurwerk, een berg materiaal te presenteren waaruit de mogelijkheid oprijst dat Colijn het met de christelijke huwelijksmoraal niet zo nauw nam. Een verzuilde biograaf of een starre wetenschapper zou het onbewijsbare gedeelte van

de Schulz-affaire niet hebben opgenomen. Een moderne biograaf als Langeveld, durfde dat gelukkig wél. En — grote winst — er is niemand geweest, noch uit antirevolutionaire, noch uit wetenschappelijke kring, die heeft geklaagd dat het presenteren van plausibele hypotheses aangaande het persoonlijk leven van een overleden politicus onethisch of onwetenschappelijk zou zijn.

Aukje Holtrop, wier proefschrift over de schrijfster Nynke van Hichtum ten dele ook een politieke biografie is omdat zij er een cruciaal deel van het leven van Nynkes echtgenoot en SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra in beschrijft, heeft dezelfde methode als Langeveld gehanteerd.⁷ Zij geeft drie visies op het mislukte huwelijk van de Troelstra's. Welke de waarheid het dichtst benadert zullen we waarschijnlijk nooit weten, maar ik heb uit Holtrops deels op hypothesen gebaseerde reconstructie van Troelstra's eerste huwelijk meer geleerd over de politicus Troelstra en zijn manier van politiek bedrijven, dan uit tal van politiek-historische boeken waarin het privéleven van Troelstra onbesproken bleef.

De reden waarom ik graag biografieën lees, is dat ik wil weten hoe iemands persoonlijke drijfveren, obsessies, neuroses en geheimen zijn handelen kunnen hebben beïnvloed. Een biograaf die zijn held slechts gebruikt om een onderzoek naar een bepaalde stroming of tijdvak aan op te hangen, loopt het gevaar aan dit doel voorbij te schieten.

Dat is in grote lijnen de kritiek die de historica Mineke Bosch te verduren heeft gekregen naar aanleiding van haar Aletta Jacobs-biografie, die — gezien de positie die Jacobs innam in de kiesrechtbeweging en de accenten die Bosch legt — ook te beschouwen is als een politieke biografie.⁸ Jan Blokker schreef erover in zijn recensie in *de Volkskrant*: 'Het is een rijk boek, maar geen voorbeeldige biografie. De Aletta Jacobs die we kennen als een monument uit de (vrouwen)geschiedenis, dwingt na de achthonderd bladzijden van Mineke Bosch nog altijd als een monument ons respect af, maar intussen is ze geen echte vrouw van echt vlees en echt bloed geworden.'⁹

Bosch heeft de beste en meest omvattende studie van de eerste feministische golf geschreven tot nu toe, maar inderdaad geen ideale biografie. Mijns inziens heeft dat twee oorzaken. Bosch was niet primair geïnteresseerd in Jacobs maar in de feministische beweging als zodanig, zoals ze zelf heeft beaamd, en de tweede reden is dat ze bezwaren heeft tegen het blootleggen van vrouwelijke privélevens. In een interview zei ze: 'Het is opmerkelijk hoe de recensenten mij verwijten dat ik te weinig

in Jacobs' persoon heb weten door te dringen. Dat wilde ik ook helemaal niet! Ik vind die kritiek ook *gegendered*. Gaat er eens een biografie over een vrouw, vindt de kritiek meteen dat het meer over het persoonlijk leven had moeten gaan.¹⁰

Bosch suggereert hier dat de eisen die critici aan biografieën van vrouwen stellen, verschillen van de voorwaarden waaraan biografieën van mannen moeten voldoen. In biografieën van mannen zouden persoonlijke levensfeiten minder van belang zijn, omdat het immers om hun grootse daden gaat. Vrouwen worden, als je te veel nadruk legt op hun privéleven, gereduceerd tot huisvrouw, echtgenote en moeder, dus moet je daarin als feministische biograaf vooral terughoudend zijn. Zo heb ik de uitspraak van Bosch over *gegenderde* kritiek op haar biografie uitgelegd, maar ik ben het van harte met haar oneens. Weliswaar heeft Bosch groot gelijk als ze constateert dat in biografieën van mannen vaak weinig aandacht wordt besteed aan privé zaken en dat critici daar weinig aanstoot aan nemen, maar het antwoord van feministische biografen daarop moet niet zijn dat zij bij het beschrijven van vrouwenlevens ook maar afzien van pogingen door te dringen in de persoonlijke levenssfeer van hun protagonisten. Ik zou eerder een pleidooi willen houden voor het omgekeerde: vraag ook van biografieën van mannen dat daarin de hele persoonlijkheid, inclusief de duistere kanten ervan, in het licht wordt gesteld.

In de inleiding bij mijn biografie van Henriette Roland Holst heb ik gepleit voor 'genderbewuste' biografieën van zowel vrouwen als mannen, in de zin dat er aandacht in wordt besteed aan het sociale, culturele en psychologische keurslijf waarin mensen op grond van hun sekse worden geperst.¹¹ Als voorbeeld van zo'n genderbewuste biografie, geschreven door een man over een man, noemde ik de biografie door de neerlandicus Jan Fontijn van Frederik van Eeden. 'Diens rivaliteit met andere mannen en zijn seksuele preoccupaties zijn facetten van het integrale levensverhaal, waarmee Van Eeden wordt ontdaan van de in biografieën van vooraanstaande mannen gebruikelijke seksneutraliteit.'¹²

Doden hebben geen privacybescherming nodig. Laten we ophouden met het aandragen van excuses voor het verzwijgen van intieme levensfeiten en blijven zoeken naar manieren om die feiten op te sporen en op een verantwoorde, betrouwbare wijze hun onontbeerlijke plaats te geven in levensbeschrijvingen.¹³

Noten

- 1 Ben Knapen, *De man en zijn staat. Johan van Oldenbarnevelt 1547-1619*, Bert Bakker, Amsterdam 2005; A. Th. van Deursen, *Maurits van Nassau. De winnaar die faalde*, Bert Bakker, Amsterdam 2000.
- 2 Herman Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen. Hendrikus Colijn 1869-1944*, Balans, Amsterdam 1998.
- 3 H. J. Schoo, 'Held van de terugtocht', in: *de Volkskrant* 24.12.2005; Wouter Bos, *Dit land kan zoveel beter*, Bert Bakker, Amsterdam 2006.
- 4 G. W. B. Borrie, *F. M. Wibaut. Mens en magistraat*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1987; idem, *Monne de Miranda. Een biografie*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1993; idem, *Pieter Lodewijk Tak (1848-1907). Een gentleman in een rode broek*, Aksant, Amsterdam 2006 (tweede herziene druk).
- 5 Rob Delvigne en Leo Ross, *Jacob Israël de Haan. Open brief aan P. L. Tak. De geschiedenis van de Pijpelijntjes-affaire*, Peter van den Velden, Amsterdam 1982, p. 14.
- 6 Cees Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, Balans, Amsterdam 1998, p. 64.
- 7 Aukje Holtrop, *Nynke van Hichtum. Leven en wereld van Sjoukje Troelstra-Bokma de Boer 1860-1939*, Contact, Amsterdam 2005.
- 8 Mineke Bosch, *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs (1854-1929)*, Balans, Amsterdam 2005.
- 9 Jan Blokker, 'Het instituut Jacobs', in: *de Volkskrant* 13.05.2005.
- 10 *Spiegel Historiael* 40 (2005) 7/8, Thema-nummer: Markante vrouwen, p. 343.
- 11 Elsbeth Ety, *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst 1869-1952*, Balans, Amsterdam 1997, p. 14-15.
- 12 Jan Fontijn, *Tweespalt. Het leven van Frederik van Eeden tot 1901*, Querido, Amsterdam 1990; idem, *Trots verbrijzeld. Het leven van Frederik van Eeden vanaf 1901*, Querido, Amsterdam 1996.
- 13 Een samenvatting van dit artikel is gepubliceerd in *NRC Handelsblad* van 07.04.2006 onder de kop 'Het persoonlijke in de politieke biografie. Geen privacy voor de doden!' Op 14.04.2006 reageerde Mineke Bosch hierop in een bijdrage met de kop 'Biografie en ongelijkheid'. Daarin voerde zij als kritiek op mijn Henriette Roland Holst-biografie aan dat ik de door Roland Holst aangehangen freudiaanse sublimatietheorie als biograaf van haar heb overgenomen: 'Een dergelijke verklaring (voor HRH's politieke activisme — E.E.) doet geen recht aan de welbewuste keuze die vrouwen kunnen maken om wel of niet te huwen, en wel of geen kinderen te nemen,' aldus Bosch. Ik heb in mijn biografie echter kunnen aantonen, op basis van talrijke bronnen, dat Henriette Roland Holst dolgraag kinderen wilde. Vervolgens ben ik op zoek gegaan naar antwoorden op de vraag waarom het daar nooit van is gekomen. De sublimatietheorie van Freud heb ik niet overgenomen. Ik heb geprobeerd — op basis van wat Roland Holst daar zelf over geschreven heeft — te laten zien dat zij in de loop der jaren zelf in deze 'verklaring' van haar politieke en literaire bevoegdheid is gaan geloven. Zelf heb ik nog een reeks van andere mogelijke en in mijn ogen plausibeler verklaringen aangedragen voor haar buitengewone literaire productiviteit en haar politieke activisme. Een andere reactie kwam van Henny Buiting ('Ety en biografie' in *NRC Handelsblad* van 14.04.2006). Hij stelde dat het gevaar van een 'speculatieve aanpak' bij het schrijven van biografieën naar voren kwam in de in mijn biografie gepresenteerde hypothese dat Henriette Roland Holsts echtgenoot Rik Roland Holst impotent was. Ik had dit niet mogen opperen, omdat er volgens Buiting 'geen enkel archivaal bewijs (was) om deze stelling te staven'. Dit laatste is onjuist. Het verhaal over

*Doden hebben geen privacy —
Het persoonlijke in de politieke biografie*

Rik Roland Holsts impotentie en het daaraan gekoppelde gerucht dat 'Henriette als maagd het graf is ingegaan' is door iedereen die het echtpaar heeft gekend aan mij verteld. Deze 'roddel' staat, met als bronvermelding Henriette Roland Holsts literaire erfgenaam Garrit Stuijveling, in het proefschrift van de Vlaamse non M. B. Bodson, *De vrouw in de lyriek van Henriette Roland Holst* (Leuven 1964).

Ik vind het de taak van een biograaf dergelijke aanhoudende geruchten te vermelden en pogingen te doen ze te staven. Gelukkig beschikte Henriette Roland Holsts aangenomen dochter en jarenlange huishoudster Truida Broos-Nijboer over informatie van Rik

Roland Holsts buitenechtelijke geliefde Ina Santhagens, die haar heeft ingelicht over Riks impotentie. Zij was niet alleen bereid die informatie met mij te delen, maar ook om het verhaal over het niet-geconsumeerde huwelijk van de Holsten voor de radio te vertellen in een vier uur durende documentaire die ik samen met Yvonne Scholten voor de VARA-radio maakte in de jaren tachtig. Men kan van mening verschillen over de vraag of seksualiteit of het ontbreken daarvan thuishoort in een biografie. Buiting vindt duidelijk van niet, maar dat geeft hem nog niet het recht om biografen die er een andere mening op na houden te beschuldigen van wil-lekeur en *hineininterpretieren*.

Postume privacy en reputatie

Antoon De Baets

In haar bijdrage in deze bundel lanceert Elsbeth Etty als centrale stelling dat de doden geen *privacy* hebben en dat privacybescherming voor de doden bijgevolg niet nodig is. Als verdediging voert Etty het volgende aan: 'Het onthullen van geheimen [van de doden] kan [...] hooguit pijnlijk zijn voor nabestaanden, maar ze hebben geen invloed op het heden en op het beschreven leven zelf.' Dit argument roept vragen op. Bestaan inbreuken op de privacy uitsluitend uit het onthullen van geheimen? Als de onthulde geheimen van overledenen pijnlijk zijn voor hun nabestaanden, dan hebben ze toch invloed op het heden? Is het omschrijven van het effect van die onthulde geheimen op de nabestaanden als 'hooguit pijnlijk' niet een onderschatting van dat effect? Zijn de meesten van ons niet enigszins bezorgd over de reputatie die ze na hun dood zullen genieten, ook al hebben onthulde geheimen geen invloed op de dode zelf? Wie van ons onderschrijft de gedachte dat na onze dood om het even wat over ons mag worden beweerd?¹ Als de doden geen privacy hebben, waarom wordt dan toch alom aangenomen, ook door Etty, dat niet alleen de status van de onthulling van geheimen van de doden — roddel, speculatie of feit — helder moet zijn, maar ook dat die onthulde geheimen *significant* licht moeten werpen op de beschreven persoon zelf, en in het bijzonder op diens publieke handelen? Kortom, is het zeker dat alleen de levenden privacy hebben? En is het zeker dat de doden vogelvrij zijn?

Een verkenning

Voordat ik die vragen van nabij ga bekijken, zal ik een korte verkenning maken langs enkele gevallen waarin de privacy van de doden centraal staat. In vele landen bestaan wetten voor 'de bescherming van de nagedachtenis van de doden' of tegen 'smaad aan overledenen'. Vaak worden die smaadowetten schromelijk misbruikt en hebben ze een ontmoedigend effect op het uiten en uitwisselen van historische ideeën. Het zijn dikwijls nauwelijks verholde censuurpogingen die tot

schrijnend machtsmisbruik leiden. Het is dus zaak om op je hoede te zijn voor smaadwetten.² Biografieën van dode leiders in het bijzonder worden vaak beschouwd als explosieve materie. De nagedachtenis van Mustafa Kemal Pasha (1881-1938), beter bekend onder de naam Atatürk, wordt in Turkije beschermd door een wet uit 1951 die tot op de dag van vandaag zeer actief wordt toegepast. Vergelijkbaar is de notoire Thaise wet op majesteitsschennis die niet alleen betrekking heeft op de huidige monarch, maar ook op diens overleden voorgangers. In Vietnam blijkt het verstrekken van details over het privéleven van Ho Chi Minh (1890-1969) riskant te zijn, en onlangs ontstond in India groot tumult over een Amerikaanse kritische biografie van de Marathenleider Shivaji (1627-1680).³

Sommige doden zijn het onderwerp geweest van geruchtmakende rechtszaken, waaruit hun biografen niet zelden met kleerscheuren te voorschijn kwamen. In de jaren zestig dwong een Amerikaanse rechter historicus Francis Russell om citaten uit door hem ontdekte liefdesbrieven van president Warren Harding (1865-1923) aan zijn minnares te schrappen uit zijn biografie. Hardings familie verklaarde zich 'onherstelbaar beschadigd' te voelen indien passages uit die brieven, geschreven vóór zijn presidentsschap, zouden worden gepubliceerd. Desondanks kon ze niet beletten dat uittreksels uit enkele brieven toch breed werden uitgemeten in de pers. De familie claimde het eigendom van de brieven, kon ze kopen en schonk ze in 1971 aan de Library of Congress, waar ze vanaf 2014 ter inzage zullen liggen.⁴

De Franse historicus Emmanuel Chadeau verging het iets beter. In 1994 besliste een rechter in Parijs dat hij zorgvuldig te werk was gegaan in zijn biografie van Antoine de Saint-Exupéry (1900-1944), ook toen hij de mogelijkheid opperde dat de op mysterieuze wijze verdwenen schrijver-piloot niet was verongelukt tijdens een nachtvlucht maar eigenlijk zelfmoord had gepleegd. In de zaak, aangespannen door De Saint-Exupéry's gegriefde erfgenamen, tikte de rechter Chadeau echter op de vingers wegens ongeoorloofde verspreiding van ongepubliceerd materiaal over De Saint-Exupéry. Over dat materiaal, aldus de rechter, konden de nabestaanden een moreel recht laten gelden.⁵

In Zwitserland ving historicus Willi Wottreng enkele jaren later bot toen hij toegang vroeg tot het strafdossier van Martin Schippert (1946-1981), alias Tino, de stichter-leider van de Zwitserse *Hells Angels*. De rechter vond dat een uitzondering ten gunste van Wottreng op het embargo dat op dit dossier rustte, uitgesloten was, omdat zijn biogra-

fie Tino's wettelijk gegarandeerde anonimiteit per definitie onmogelijk kon waarborgen.⁶ In een latere fase vond het hooggerechtshof dat het slagen van de biografie niet afhing van de informatie uit het straf-dossier. Het oordeelde bovendien dat Tino's strafprocessen slechts momentopnames uit diens leven waren geweest en maar een beperkt beeld van hem schetsen. Om beide redenen vond het gerechtshof daarom dat Wottrengs vrije meningsuiting en academische vrijheid niet in het geding waren. Wel kon het hof Wottrengs standpunt billijken dat Tino een 'figuur uit de eigentijdse geschiedenis' was, maar het voegde eraan toe dat ook 'figuren uit de eigentijdse geschiedenis' recht op privacy hebben. In het geval van Tino ging dit recht uit piëteitsoverwegingen over op zijn nabestaanden. Wottreng had echter met de nabestaanden geen contact gehad over de inzage van het dossier. Als hij hun instemming alsnog verkreeg, zou er, aldus het hof, een nieuwe situatie ontstaan.⁷

Het meest spraakmakende proces speelde zich evenwel af in Canada. Daar hadden twee zakenlui uit Québec, de gebroeders Pierre en Claude Michaud, in 1993 schrijver en historicus Pierre Turgeon gecontracteerd om een biografie te schrijven van hun oudoom en stichter van hun bedrijf, Paul-Hervé Desrosiers (1898–1969). Turgeon kreeg toegang tot alle ooggetuigen en persoonlijke archieven, maar toen hij zijn manuscript inleverde, wezen de broers het af. Ze vonden dat het niet de bedrijfsgeschiedenis was geworden die hun voor ogen had gestaan. In plaats daarvan had Turgeon Desrosiers' privacy geschonden en waren passages over diens vermeende politieke banden, corruptie, favoritisme en het bewerken van verschillende eerste ministers grievend voor diens nagedachtenis en nabestaanden. De slepende zaak belandde in 2003 voor het hof van beroep, en daar werden de broers in het gelijk gesteld om contractrechtelijke redenen. Omdat de rechter die redenen voldoende grond voor een veroordeling vond, achtte hij een inhoudelijke beoordeling van de vraag of er sprake was van postume privacy-schending of smaad overbodig. De inzet was hoog: sinds 1993 had het Burgerlijk Wetboek van Québec de publicatie van biografieën zonder toestemming van de gebiografeerde 'of diens erfgenamen' verboden. De clausule 'of diens erfgenamen' werd in 2002 geschrapt, naar verluidt onder invloed van de zaak-Turgeon. De rechter besloot echter dat Turgeon, die werd gesteund door ettelijke verenigingen van historici, krachtens zijn contract een vertrouwelijkheidsplicht had en verbood hem zijn manuscript te publiceren. Bovendien moest hij alle informatie terug-

geven die hij had ingewonnen bij de ooggetuigen en in de persoonlijke archieven van Desrosiers.⁸

Wereldwijd, zo luidt de conclusie na deze vluchtige verkenning van kwesties in acht landen, liggen de privacy en de reputatie van de doden gevoelig. In de vier hierboven beschreven rechtszaken ging het om plaatselijk of internationaal bekende figuren. Hun faam maakte de grens tussen hun privéleven en het recht van het publiek om over hen geïnformeerd te worden vaag en smal. Drie van de vier rechtszaken werden door de nabestaanden aangespannen, in de vierde werd het de historicus (Wottreng) verweten geen contact met de nabestaanden te hebben gehad. De rechters waren van mening dat speculaties over De Saint-Exupéry's mogelijke zelfmoord, en onthullingen over Hardings liefdesleven, Tino's strafblad en Desrosiers' intriges geheel of gedeeltelijk in de sfeer van de privacy en reputatie van zowel de betrokkenen als hun nabestaanden lagen. Bij Tino en De Saint-Exupéry ging het wellicht vooral om hun privacy, bij Desrosiers om diens reputatie, bij Harding om beide. In drie gevallen verloren de historici hun zaak; alleen in het geval van De Saint-Exupéry kreeg de historicus (Chadeau) gedeeltelijk gelijk. In de zaak-Tino mocht Wottreng de bronnen niet raadplegen, maar bestond nog wel de kans dat hij de instemming van de nabestaanden zou krijgen. In het geval van De Saint-Exupéry mocht Chadeau de bronnen raadplegen maar niet verspreiden. In de kwestie-Harding mocht Russell de bronnen raadplegen maar niet verspreiden of citeren. In de affaire-Desrosiers mocht Turgeon de bronnen raadplegen maar niet verspreiden en werd publicatie van zijn manuscript zelfs verboden. In de laatste twee gevallen moesten de vertrouwelijke bronnen ook worden terugbezorgd aan de nabestaanden.

De kwesties hebben dus vele facetten die verband houden met postume privacy en reputatie en die tegelijk en met ongelijke sterkte werkzaam zijn. Om ze goed te kunnen beoordelen, is een uitgewerkte visie op het probleem nodig. Het startpunt is een goed beeld te geven van wat privacy en reputatie betekenen voor de levenden.

Privacy en reputatie van de levenden en de doden

Het centrale idee van de mensenrechten is dat de levenden waardigheid bezitten en daarom respect verdienen. Daaruit vloeit een reeks van rechten voort die zijn opgesomd in de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* (1948). Prominent daarin prijkt privacy. Artikel 12 van de *Universele Verklaring* luidt immers: 'Niemand zal onderworpen worden

aan willekeurige inmenging in zijn persoonlijke aangelegenheden, in zijn gezin, zijn tehuis of zijn briefwisseling, noch aan enige aantasting van zijn eer of goede naam.⁹ Het concept 'privacy' wordt hier ruim begrepen en omvat mede de eer en goede naam van een persoon. Privacy in strikte zin is het recht op respect voor het privéleven, de woning en de correspondentie van een persoon. Ze heeft te maken met de autonomie, identiteit, integriteit en intimiteit van die persoon. 'Eer' is een begrip ergens halfweg tussen privacy en goede naam; het gaat daarbij om de zelfachting van een persoon. De goede naam of de reputatie van een persoon is de waardering van die persoon door anderen.¹⁰ Privacy, eer en reputatie behoren tot de groep van de zogeheten 'persoonlijkheidsrechten'. Het zijn legitieme gronden om het recht op vrije meningsuiting van anderen (zoals historici) te beteugelen, zij het onder strikte voorwaarden.¹¹

Behalve naar privacy als een recht van de levenden, moeten we ook even naar de keerzijde kijken, de inbreuken op dat recht. Volgens de klassieke indeling van de jurist William Prosser kunnen vier inbreuken op de privacy worden onderscheiden: binnendringen in iemands privéleven, openbaarmaking van pijnlijke feiten uit iemands privéleven, iemand publiekelijk in een vals licht plaatsen, en toe-eigening van iemands naam of uiterlijk.¹² Uit Prossers schema blijkt onmiddellijk dat het onthullen van pijnlijke feiten maar één facet van privacyschending is; daarnaast zijn er nog drie andere. Specifieke inbreuken op de eer en reputatie worden 'diffamatie' genoemd. Gewoonlijk wordt mondelinge diffamatie aangeduid als 'laster' en schriftelijke diffamatie als 'smaad'. Het onderscheid tussen 'diffamatie' en het verwante 'belediging' is in de praktijk vaak onduidelijk en smaadwetten worden veelal toegepast op geschillen over belediging.¹³ Dit is, in het kort, de situatie voor de levenden.

Ik richt mij nu op het vraagstuk van de doden. Zijn de rechten op het gebied van privacy en reputatie van de levenden ook van toepassing op de doden? Welbeschouwd niet, want de doden zijn geen mensen, maar *voormalige* mensen.¹⁴ Bijgevolg bezitten de doden geen menselijke waardigheid en zijn de mensenrechten van de levenden dus niet op hen van toepassing. Dat betekent dus ook dat het recht op privacy van de levenden niet geldt voor de doden. Toch is hiermee de kous niet af. Dat komt omdat de doden onontkoombaar door hun voormalige menszijn worden gedefinieerd. Het feit dat de doden geen *menselijke* waardigheid bezitten, betekent immers niet dat zij helemaal geen waardigheid

hebben. Integendeel, de opvatting dat de doden met respect behoren te worden behandeld, is universeel. Dat komt omdat zij *postume* waardigheid bezitten. En dat betekent dat het instrumentarium van de mensenrechten weliswaar niet rechtstreeks op hen van toepassing is, maar toch de belangrijkste inspiratiebron voor het vastleggen van de plichten van de levenden tegenover de doden is.

Ik verdedig hier dan ook de stelling dat de doden uit hoofde van deze postume waardigheid privacy en een reputatie bezitten (zij het geen *recht* op privacy en geen *recht* op een reputatie). Ik geloof echter niet dat zij een eer bezitten, want het begrip 'eer' is het resultaat van zelfreflectie, en die bezitten de doden niet. De plichten van de levenden tegenover de doden zijn geheel moreel en deels juridisch van aard. Niet minder dan vijf van deze plichten hebben privacygerelateerde aspecten:

- *Lichaam*: de plicht om de fysieke integriteit van de doden te beschermen.
- *Graf*: de plicht om de doden met fatsoen te begraven of te cremen en hun rust niet te verstoren.
- *Identiteit*: de plicht om het lichaam van de doden te identificeren, en hun dood en de doodsoorzaak, hun namen, geboorte- en sterfgedag, en (indien toepasselijk) hun nationaliteit te registreren.
- *Beeld*: de plicht om de privacy en reputatie van de doden af te wegen tegen het algemene belang als ze worden getoond in exposities of afbeeldingen.
- *Woord*: de plicht om de privacy en reputatie van de doden af te wegen tegen het algemene belang als er feiten over hen worden onthuld.¹⁵

Om de privacygerelateerde aspecten van deze plichten te verhelderen, ligt het voor de hand ze te toetsen aan Prossers schema. De eerste inbreuk die Prosser onderscheidde was 'binnendringen in iemands privéleven'. Dit element is *mutatis mutandis* toepasselijk op de lichaams- en grafgerelateerde plichten tegenover de doden. Privacy van de doden betekent in dit geval dat we de plicht hebben het stoffelijke overschot en het graf niet te storen (zoals passend wordt samengevat in de frase 'rust in vrede'). De lichaams- en grafgerelateerde inbreuken op de privacy van de doden zijn bij wet geregeld: de vermindering van lijken en de ontwijding van graven zijn overal verboden. Het Internationaal Strafhof is bevoegd om zulke 'aanslagen op de waardigheid van dode personen' te straffen.¹⁶ Het hele gebied is terecht gejuridiseerd.

Misschien moet hier evenwel voor de wetenschap een (gedeeltelijke) uitzondering worden gemaakt. Zo woedde de afgelopen decennia een verhit debat over de kwestie of archeologen zonder meer de stoffelijke overschotten, graven en grafgoederen van de voorouders van inheemse volkeren mochten opgraven en bestuderen. Als gevolg van dat debat hebben de archeologen de voorschriften voor verantwoord gedrag dien-aangaande gecodificeerd.

De identiteitsgerelateerde plicht tegenover de doden is verbonden met Prossers laatste categorie: toe-eigening van iemands naam of uiterlijk. Het gaat mogelijk om de belangrijkste inbreuk op de privacy van de doden, althans de beroemde doden, omdat er nu eenmaal altijd mensen zijn die willen profiteren van de roem van overleden grootheden. De overdrachtelijkheid van de roem van, zeg, Elvis Presley, en het eigendom van publiciteitsrechten zijn kwesties die hieronder vallen, maar omdat zij eerder raken aan eigendomsrechten dan aan privacyrechten zijn historici daarbij meestal geen bijzonder betrokken partij.¹⁷ Blijven Prossers twee andere inbreuken over: 'openbaarmaking' en 'vals licht'. Beide zijn relevant voor de beeld- en woordgerelateerde plichten tegenover de doden. Vaak vormen ze niet alleen inbreuken op de privacy, maar tegelijk ook aanvallen op de reputatie van de doden.

Ik hoop met de toets van Prossers vierluik aannemelijk te hebben gemaakt dat er goede gronden bestaan om begrippen als 'privacy' en 'reputatie' ook op de doden van toepassing te verklaren. Het vervolg van mijn redenering gaat alleen over de beeld- en woordgerelateerde plichten tegenover de doden omdat enkel die een grote rol spelen in het werk van historici. Om uit te zoeken hoe historici verantwoord met deze plichten kunnen omgaan, staan we eerst stil bij de rechtspraak. Pas als we weten hoe rechters historici in privacykwesties beoordelen, hebben we een stevige basis om te bepalen hoe historici zichzelf moeten beoordelen.¹⁸

De kijk van de rechters en het verweer van de historici

Kennen rechters het probleem van postume privacy en reputatie? En hoe beoordelen ze het?

De eerste vraag is eenvoudiger dan de laatste. Zeker erkennen rechters het probleem van de postume privacy en reputatie, hoewel ze het meestal samenvatten onder de noemer van 'bescherming van de nagedachtenis van de doden'. Om te bepalen op welke categorieën van doden die bescherming van toepassing is, hanteren rechters doorgaans een eenvoudige regel: er bestaan geen inbreuken op de nagedachtenis

van de doden zonder klachten en er zijn geen klachten zonder klagers. Rechters zijn doorgaans niet geneigd zich met de doden bezig te houden als overlevende familieleden of andere levende eisers zich hun lot niet aantrekken. Zaken die de privacy of reputatie van overledenen betreffen, komen dan ook alleen voor als nazaten aangeven zich persoonlijk gekwetst te voelen. Als zich geen klagers aandienen, kunnen onzorgvuldige of oneerlijke historici hun gang gaan. Contemporaine historici worden nauwlettend gevolgd, maar de nu levende historici van vroegere perioden en, ooit, de toekomstige historici van de contemporaine periode kunnen in juridisch opzicht straffeloos uitspraken over de doden doen. Verre afstammelingen of sympathisanten die zich gekrenkt voelen door een negatieve portrettering van hun geliefde en bewonderde doden kunnen niet na verloop van decennia of eeuwen alsnog een smaadzaak aanspannen. Het recht spoort niet met intellectuele of morele schade die pas optreedt na lang uitstel, met veel vertraging, op grote afstand. Als historici gespecialiseerd in oude perioden liegen, zijn ze moreel en wetenschappelijk onverantwoordelijk, maar niet juridisch. Contemporaine historici zijn verplicht om niet alleen moreel en wetenschappelijk, maar ook juridisch de waarheid te vertellen.¹⁹ In de regel behandelt de rechter dus zaken die alleen door nauwe verwanten van recente doden worden aangespannen. *In de regel*, want bekende figuren, en politieke leiders in het bijzonder, vormen hierop vaak een uitzondering.

De moeilijkste vraag is hoe rechters kwesties van postume privacy en reputatie concreet beoordelen. Om te beginnen gaan ze ervan uit dat postume privacy en reputatie bestaan. Dat is te merken aan vele factoren, waarvan er enkele inmiddels bekend klinken. Ten eerste spreekt de wet vaak zelf van de 'nagedachtenis van de doden'. Ten tweede is het zo dat waar een rechtszaak — dus ook een privacy- of smaadzaak — altijd ten einde komt als de gedaagde sterft, dat niet per definitie het geval is als de eiser sterft; vaak wordt de zaak dan voortgezet door erfgenamen. Ten derde, die nakomelingen kunnen niet alleen zaken voortzetten, ze kunnen ze ook zelf entameren.²⁰ Ten vierde, postume reputaties spelen een hoofdrol in de juridische aanpak van de zogeheten Holocaustontkenners. Zonder uitzondering vinden rechters aangeklaagde Holocaustontkenners schuldig aan smaad, omdat deze de nagedachtenis van de omgekomen slachtoffers van de Holocaust hebben besmeurd door te beweren dat de Holocaust niet plaatsvond (dus door die slachtoffers en hun nazaten impliciet van leugens te betichten).²¹ Ten vijfde, het

begrip postume reputatie zit per definitie gebakken in het idee van postuum eerherstel. Vonnissen kunnen na de dood van een ten onrechte veroordeelde worden ingetrokken als een symbolische vorm van reparatie. Postuum herstel van de waardigheid en reputatie van overleden slachtoffers van ernstige mensenrechtenschendingen was trouwens een belangrijke drijfveer achter de oprichting van het Internationaal Strafhof.

Om deze vijf redenen erkennen rechters het bestaan van postume privacy en reputatie. Over de vraag hoelang deze blijven bestaan, spreken ze zich niet uit. Ze zeggen wél dat de behoefte om conflicten dien-aangaande te juridiseren geleidelijk uitdooft, met andere woorden dat beledigende opmerkingen of gênante onthullingen over de doden niet eeuwig als strafbare diffamatie of privacyschendingen kunnen worden beschouwd.

Hoe kunnen historici die beschuldigd worden van privacyschending of smaad zich verweren? Ze hebben zes strategieën tot hun beschikking, die we ‘waarheid’, ‘zorgvuldigheid’, ‘fair commentaar’, ‘publiek belang’, ‘voorrecht’ en ‘goede trouw’ zullen noemen. Niet elke vorm van verweer kan altijd worden ingezet. Dat komt omdat rechters uitspraken over de doden in twee categorieën verdelen: ‘feiten’ en ‘opinies’.²² Het verschil tussen beide is dat feiten vatbaar zijn voor een waar/vals-test en opinies niet. Het voornaamste verweer van historici die beschuldigd worden van smadelijke feiten is het verweer van waarheid. Dit verweer houdt in dat het historici toegestaan wordt te bewijzen dat een feit waar is. Voor smaadkwesties is deze verdediging effectief, want als een feit waar is, kan het strikt genomen niet smadelijk zijn. Was dat wel zo, dan was de reputatie van de dode onverdiend. Het waarheidsverweer is evenwel niet altijd toegestaan. In sommige gevallen zullen rechters vreemd genoeg oordelen dat een waar feit tóch smadelijk is. In andere gevallen zullen ze zeggen dat de feiten zo lang geleden hebben plaatsgevonden dat hun waarheidsgehalte van geen belang meer is. In feite hebben rechters een ongemakkelijke verhouding ten opzichte van de historische waarheid: die moet immers vaak gepuurd worden uit specialistische historische informatie en daarmee zijn ze niet vertrouwd. Bovendien is de historische waarheid op het vlak van feiten in beperkte mate en op het vlak van opinies in ruime mate vatbaar voor verandering en aanpassing.²³ Voor privacykwesties is het waarheidsverweer veel minder effectief, omdat ware onthullingen over iemands privéleven nog steeds een inbreuk op de privacy kunnen zijn.

Hoe zit het dan met feiten die onwaar blijken te zijn? Als historici een onware feitelijke uitspraak hebben gedaan, kunnen ze zich verdedigen door zorgvuldigheid in te roepen: ze zeggen dan dat zij het feit dat achteraf onwaar bleek te zijn, naar hun beste vermogen hebben gecontroleerd. Dit verweer is ontvankelijk, maar minder effectief dan het waarheidsverweer. Rechters gaan immers enigszins ongeduldig om met de onwetendheid en de fouten van historici omdat deze laatsten, als wetenschappers, de plicht hebben om hun uitspraken grondig na te trekken.²⁴

In tegenstelling tot 'feiten' kunnen 'opinies' niet onderworpen worden aan een waarheidstest. Rechters zien opinies als uitdrukkingen van een pluralisme dat vitaal is voor een democratische maatschappij. Eisen dat opinies waar zijn, is onmogelijk. Een dergelijke eis wordt beschouwd als een inbreuk op de vrije meningsuiting. Dat betekent niet dat historici zich aan wilde, ongefundeerde speculaties mogen overgeven, integendeel: hun opinies moeten een feitelijke basis hebben. Als hun opinies desondanks betwist worden, kunnen historici het verweer van 'fair commentaar' invoeren: ze zeggen dan dat hun opinie werd geformuleerd als een bijdrage tot een legitiem publiek debat over het verleden.

De resterende vormen van verweer kunnen ingeroepen worden voor zowel feiten als opinies. Met het verweer van publiek belang betogen historici dat hun uitspraken een zaak van openbaar belang betroffen. Het was hun plicht, zo zullen ze zeggen, om de publieke opinie hierover te informeren en het was het recht van dat publiek om erover geïnformeerd te worden. Af en toe zal er dan wel over getwist worden of en welke historische gebeurtenissen nog steeds zaken van openbaar belang zijn. Het tweede verweer, nauw verbonden met het idee van publiek belang, komt alleen voor in gevallen waarin een smadelijke uitspraak herhaald moet worden. Letterlijke herhaling van een smadelijke uitspraak in parlementaire, gerechtelijke of quasigerechtelijke debatten, in persberichten of in essays als het onderhavige met de bedoeling het publieke belang te dienen, geniet deze speciale bescherming. Dit is het verweer van voorrecht. Het laatste verweer is wellicht het belangrijkste: goede trouw. Historici die dit verweer inzetten, zullen gewoonlijk zeggen dat ze hun ware feiten niet op een malicieuze of nalatige wijze hebben geformuleerd; dat ze oprecht geloofden dat de onware feiten waar waren; dat ze zich werkelijk hebben ingespannen om die te controleren; dat hun opinies fair waren; en dat hun uitspraken niet door animositeit maar door het publieke belang werden ingegeven. Wat

het verweer ook is, de rechter zal altijd de goede trouw toetsen. Zonder goede trouw geen vrijspraak.

De wijze rechter

Hoe ziet de praktijk eruit? In augustus 2003 spande Rosalie Bresser-Dukker een kort geding aan tegen de Stichting Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland en diens toenmalige directeur, historicus Isaac Lipschits. De in 2000 opgerichte stichting wilde op een aparte website alle namen publiceren van Nederlandse joden die in de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen. Dat zou gepaard gaan met de vermelding van andere basisgegevens, zoals hun toenmalige adressen, de namen van hun familieleden, hun beroepen, huisraad en, ten slotte, korte biografische notities. Als joods kind bracht Bresser-Dukker de oorlog als onderduiker door. Vóór de lancering van de website verzocht ze de stichting (tevergeefs) om de gegevens van haar grootouders van vaders- en moederszijde en hun nabestaanden niet op de website te vermelden. Omdat publicatie van die gegevens de privacy van haar overleden familie en die van haar zou schenden en haar psychologisch schade zou berokkenen. Verder voerde ze aan dat zij niet was geïnformeerd over het initiatief maar er bij toeval achter kwam en dat haar hiervoor nooit om toestemming was gevraagd. Ze vond bovendien dat de website niet het algemene belang diende daar de erop te vermelden personen geen publieke figuren waren. De collectieve registratie van joden op het internet deed haar denken aan onzalige oorlogspraktijken, en ze vreesde dat het initiatief antisemitisme zou uitlokken. Ten slotte vond Bresser-Dukker dat het initiatief geen respectvolle manier was om de omgekomen joden te gedenken.

In december 2003 oordeelde de rechter evenwel dat er geen sprake was van een inbreuk op de privacy van Bresser-Dukker of haar overleden familie omdat ze zelf niet identificeerbaar was op de website (ze werd vermeld als 'overlevend kind'). Verder bleken vele gegevens van haar overleden familie elders al op het internet gepubliceerd te zijn. Bovendien was de presentatie van de gegevens volgens de rechter niet bedoeld om de goede naam van de slachtoffers te belasteren, maar juist om die te eren. Om deze redenen vond hij dat voorrang gegeven moest worden aan de vrije meningsuiting van de stichting. Wel riep hij de stichting op om serieuze bezwaren van nabestaanden individueel te onderzoeken en de compleetheid van wat hij een 'honorabel project' noemde in schrijvende gevallen te milderen.²⁵

In april 2005 werd de website gelanceerd onder de vleugels van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Een bezoek aan de website leverde twee korte berichten over het privacybeleid van de stichting op. 'De bestanden die mogelijk de namen van nog levende joden bevatten [...] zijn beveiligd. Een half jaar na de openbaarmaking van de site zullen deze gegevens, conform de WBP [Wet Bescherming Persoonsgegevens] worden vernietigd.' Een zoekactie op naam leverde geen treffers over Rosalie Bresser-Dukker op.²⁶

Dit conflict is in menig opzicht interessant voor onze discussie. Het gaat om een rechtszaak die de eiseres had aangespannen om haar overleden familie en zichzelf genoegdoening te geven. De eiseres vond dat én de privacy van haar overleden familie én die van zichzelf waren aangetast; de privacy van de doden was dus mede in het geding. Bovendien vond ze dat het idee van de website smadelijk was; ook postume reputaties speelden een rol. De rechter verwierp niet het idee dat de doden die op de website zouden worden vermeld en ongeveer zestig jaar eerder waren omgekomen, privacy en een reputatie hadden. Integendeel, door te oordelen dat de privacy en reputatie van deze doden niet waren geschonden, ging hij er stilzwijgend van uit dat ze die hadden. Hij baseerde immers zijn afwijzing van Bresser-Dukkers eis op het feit dat de privacy van de doden niet was aangetast (hun gegevens waren immers elders al publiek beschikbaar) en hun reputatie evenmin (de intentie van de gedaagden was niet te smaden maar te eren). Na deze afweging beslechtte de rechter het klassieke dilemma tussen vrije meningsuiting en privacy/reputatie in het voordeel van de vrije meningsuiting. Zijn wijsheid bleek echter vooral uit de oproep aan de stichting om goed naar de bezwaren van de betrokkenen te luisteren. En inderdaad, was de gang naar de rechter werkelijk de enige manier om het conflict op te lossen?

De verantwoordelijke historicus

De beeld- en woordgerelateerde plichten van de levenden tegenover de doden nopen historici ertoe om gevoelige persoonlijke gegevens van de overledenen met zorg en, in uitzonderlijke gevallen, met vertrouwelijkheid te behandelen. Hoe is het echter mogelijk om de postume waardigheid van de doden, inbegrepen hun privacy en reputatie, te respecteren zonder tegelijk de toegang tot gevoelige archieven te blokkeren of kritische publicaties over de doden te beletten? De oplossing is tweevoudig.

De eerste stap is *dejuridisering*. Dat betekent dat het probleem niet in handen van rechters wordt gelegd, maar in die van verantwoordelijke historici. De beste garantie om met de beeld- en woordgerelateerde plichten tegenover de doden om te gaan, ligt hierin dat zij eerlijk zoeken naar de historische waarheid. Toch kan het recht van de historici om de waarheid te kennen in botsing komen met hun plicht om de privacy en de reputatie van de doden te respecteren.

Voor zulke gevallen is een vervolgstap nodig: een test waarin de historicus, net als de rechter, een zorgvuldige *afweging* maakt. Deze afweging bestaat hierin dat bij gevoelige feiten en opinies wordt nagegaan of het voordeel dat hun weglating oplevert voor wat betreft de bescherming van de privacy en reputatie van de dode, substantieel groter is dan het nadeel dat de vrijheid van meningsuiting wordt berokkend. Als de uitslag positief is, dan wordt het feit of de mening niet vermeld. De test dient een structureel onderdeel te vormen van de kritische methode die historici hanteren, maar historici moeten niet verplicht worden om de toepassing van die test ook telkens in hun werk te vermelden. Anders zou het innemen van controversiële of nieuwe posities over historische feiten erg moeilijk en misschien wel onmogelijk worden. Wel is het aan te bevelen dat historici *gekende* en *substantiële* bezwaren tegen hun stellingen, afkomstig van hun onderzoekssubjecten toen ze nog leefden of van overlevende verwanten en vrienden, in hun werk ter sprake brengen.

Omgekeerd moeten historici ook over een recht om te zwijgen beschikken. Hun moet worden toegestaan gevoelige privacy- en reputatiegerelateerde feiten en opinies weg te laten als de test dat dringend vraagt. De afweging is van toepassing op het gehele gebied van de historiografie — ook op biografieën die juist het doel hebben om de publieke én private facetten van de gebiografeerden te beschrijven en eventueel te beoordelen. Het recht op stilte drukt de alom aanvaarde gedachte uit dat vrije meningsuiting in het openbaar niet absoluut is, maar dat recht moet met de grootste terughoudendheid worden gebruikt. De dubbele aanpak van *dejuridisering* en *afweging* is alleen te verwezenlijken als historici alle geïnteresseerde partijen kunnen overtuigen van hun bereidheid verantwoording af te leggen, en dat is alleen mogelijk als een laatste cruciale voorwaarde in vervulling gaat: dat ze opereren op basis van, en binnen de grenzen van, een transparante code voor beroeps-ethiek waarin de verantwoordelijke omgang met informatie en de afwegingstest worden beschreven.²⁷

Slot

De stelling dat de doden geen privacy of reputatie hebben, is strikt juridisch en op zichzelf gezien verdedigbaar: omdat de doden geen mensen zijn, bezitten ze geen menselijke waardigheid en hebben ze dus geen rechten zoals privacy of reputatie. Maar omdat ze *voormalige* mensen zijn, bezitten ze wel *postume* waardigheid. Het respect daarvoor wordt uitgedrukt in een aantal plichten van de levenden tegenover de doden. En vele van die plichten bevatten toch onomstotelijk privacy- en reputatiegerelateerde aspecten. De plichten tegenover de doden die het stoffelijke overschot en het graf betreffen, zijn moreel en juridisch van aard (schennis van lichaam en graf zijn strafbaar). Als de plichten de 'persoonlijkheid' van de dode betreffen, zijn ze óf juridisch óf moreel van aard. Historici zal gevraagd moeten worden om te allen tijde verantwoordelijk te handelen in hun portrettering van de doden. In het bijzonder moeten ze zorgvuldig afwegen of het onthullen van privacy- of reputatiegevoelige informatie over de doden een substantieel element is van de historische waarheid en de publieke discussie over het verleden. Die afweging vergt tijd en nuance, maar het is de goede manier om de doden tegelijk een stem te geven en rust te gunnen.

Noten

- 1 Raymond Belliotti, 'Do Dead Human Beings Have Rights?', *The Personalist* 60 (1979) 2, p. 209-210; Joel Feinberg, *Rights, Justice, and the Bounds of Liberty: Essays in Social Philosophy*, Princeton University Press, Princeton 1980, p. 175-176; idem, *Harm to Others*, Oxford University Press, New York / Oxford, 1984, p. 86-87.
- 2 Antoon De Baets, 'Defamation Cases against Historians', *History and Theory* 41 (2002) 3, p. 346-366.
- 3 Zie de website van het *Network of Concerned Historians* (<http://www.concernedhistorians.org>): nrs. (1997) 6, (1998) 10, (2003) 32, (2004) 37 en (2005) 38 voor Atatürk; nrs. (1995) 2 en (1999) 14 voor overleden Thaise monarchen; nr. (2003) 32 voor Ho Chi Minh; en nr. (2004) 37 voor Shivaji. Alle websites vermeld in dit essay zijn voor het laatst bezocht op 25 augustus 2006.
- 4 Francis Russell, *The Shadow of Blooming Groove: Warren G. Harding in His Times*, Mc Graw-Hill, New York/Toronto 1968, p. ix, 650-666, 693; idem, 'A Naughty President', *New York Review of Books* 24-6-1982.
- 5 Jean-Noël Jeanneney, *Le Passé dans le présent: l'historien, le juge et le journaliste*, Seuil, Parijs 1998, p. 132-133.
- 6 Overal ter wereld worden gevoelige privégegevens van overledenen afgeschermd. Zie ook David Flaherty, 'Privacy and Confidentiality: The Responsibilities of Historians', *Reviews in*

- American History* 8 (1980) 3, p. 419-429; Inge Bundsgaard, 'The Selection of Case Files: The Right to Social Memory versus the Right to Social Oblivion', *Comma* 47 (2000) 1-2, p. 173-175.
- 7 Bundesgericht, *Sammlung der Entscheidungen des Schweizerischen Bundesgerichts*, Willi Wottreng v. Präsident des Obergerichts des Kantons Zürich (<http://www.polyreg.ch>; Öffentlich-rechtliche Abteilung 1 P.510/2000; Lausanne, 27 juni 2001).
- 8 Cour d'appel de Québec, *Turgeon vs. Michaud* (<http://www.jugements.qc.ca>; Québec, 15 mei 2003); Alexandra Steele, 'Once Upon a Time, There Was a Manuscript...' (Leger Robic Richard Lawyers, Montréal 2003).
- 9 Zie ook het *Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten* (1966), art. 17.
- 10 Manfred Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, Engel, Kehl am Rhein/Straatsburg/Arlington, Virginia 1993, p. 287-307; Fernando Volio, 'Legal Personality, Privacy, and the Family', in: Louis Henkin (red.), *The International Bill of Rights: The Covenant on Civil and Political Rights*, Columbia University Press, New York 1981, p. 189-200.
- 11 Zie bijvoorbeeld Joel Feinberg, 'Limits to the Free Expression of Opinion', in: Joel Feinberg en Hyman Gross (red.), *Philosophy of Law*, Dickenson, Encino/Belmont/Californië 1975, p. 137-142.
- 12 William Prosser, 'Privacy', *California Law Review*, 48(1960)3, p. 389-407.
- 13 *Examination of the Alignment of the Laws on Defamation with the Relevant Case-Law of the European Court of Human Rights, Including the Issue of Decriminalisation of Defamation* (Raad van Europa, Steering Committee on the Media and New Communication Services; Straatsburg 2006), p. 5.
- 14 Zie voor de definitie van 'de doden' en de vraag of ze postume waardigheid en rechten bezitten Antoon De Baets, 'A Declaration on the Responsibilities of Present Generations toward Past Generations', *History and Theory* 43 (2004) 4, p. 133-139.
- 15 De Baets, 'Declaration', p. 141-149.
- 16 Zie Antoon De Baets, 'Postume straffen', *Groniek: Historisch Tijdschrift* 39 (2006) 170, p. 47-60.
- 17 John David Viera, 'Images as Property', in: Larry Gross, John Katz en Jay Ruby (red.), *Image Ethics: The Moral Rights of Subjects in Photographs, Film, and Television*, Oxford University Press, New York/Oxford 1988, p. 145-154.
- 18 Zie ook John Gilissen, 'La Responsabilité civile et pénale de l'historien', *Revue belge de philologie et d'histoire*, 38 (1960) 1, p. 321-329, deel 2, p. 1031-1033; Toon van Houdt, 'Publiek nut en persoonlijke eer: Geschiedenis en ethiek in het laat-scholastieke denken', *Theoretische Geschiedenis*, 23 (1996) 2, p. 195-205; Jeanneney, *Le Passé dans le prétoire*, p. 127-136.
- 19 Jean-Denis Bredin, 'Le Droit, le juge et l'historien', *Le Débat: histoire, politique, société* 4 (1984) 32, p. 98; Roger Nerson, 'Le Respect par l'historien de la vie privée de ses personages', in: *Mélanges offerts au Professeur Louis Falletti*, Dalloz, Parijs 1971, p. 464.
- 20 Zie ook De Baets, 'Defamation'.
- 21 Er bestaat een vijftiental internationale gerechtelijke oordelen over holocaustontkenners, waarvan de drie belangrijkste zijn: European Court of Human Rights: D. I. [David Irving] vs. Germany (1996) en Garaudy vs. France (2003), te vinden op <http://www.echr.coe.int>; United Nations Human Rights Committee: Faurisson vs. France (1996), te vinden op <http://www.ohchr.org/english/bodies/hrc>.
- 22 Zie voor dit onderscheid onder anderen, Feinberg, 'Limits', p. 138-139; Volio, 'Legal Personality', p. 199; Nowak, *Covenant*, p. 305-306.

- 23 Zie voor meer over de houding van rechters tegenover de historische waarheid Antoon De Baets, 'Na de genocide: waarheidsstrategieën van rechters en historici', *Tijdschrift voor geschiedenis*, 116 (2003) 2, p. 212-230.
- 24 Soms hebben historici en anderen die het verleden bestuderen (zij het met weinig succes) het verweer ingeroepen dat ze geen historici waren maar 'tekstspecialisten', 'journalisten', 'schrijvers' etc., in een poging om de plichten die rechters aan wetenschappers opleggen te omzeilen. Zie Bernard Edelman, 'L'Office du juge et l'histoire', *Droit et société: revue internationale de théorie du droit et de sociologie juridique* 14 (1998) 38, p. 48-51.
- 25 Rechtbank Amsterdam, *Kort Geding Eiseres tegen Stichting Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland en gedaagde 2* (<http://www.rechtspraak.nl>; LJN-nr. AN 9893, zaaknr. KG 03/1363 AB; Amsterdam, 12 december 2003).
- 26 Zie <http://www.joodsmonument.nl> onder 'Hoe zijn de makers van het Monument omgegaan met privacy?' en 'Privacy statement'.
- 27 Zie Antoon De Baets, 'Argumenten voor en tegen een ethische code voor historici', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118 (2005) 4, p. 564-571 en p. 581-582; en idem, 'Een ethische code voor historici (voorstel)' (<http://www.vangorcum.nl/CodeDeBaets>; 2005).

*Ruud Lubbers met echtgenote Ria. Amsterdam, bevrijdingsdag 1988.
Op de achtergrond Schelto Patijn.*

[Foto Rob Bogaerts, fotobureau Anefo]

Sceptische notities over het wetenschappelijke karakter van biografieën

Joop Ellemers

Wat leren biografieën ons anders dan dat mensen soms — of zelfs heel vaak — vreemde wezens zijn? ‘Een vat vol tegenstrijdigheden’, of aanduidingen van soortgelijke strekking, zijn frases die men in tal van biografieën aantreft om de beschreven persoon te karakteriseren.

In de loop der jaren heb ik toch heel wat biografieën gelezen over personen die me intrigeren: geliefde schrijvers, politici of bekende wetenschapsbeoefenaars. Maar wat hebben ze me geleerd, behalve dat ze mijn nieuwsgierigheid hebben bevredigd? Zo geeft de biografie van James Atlas over de Amerikaanse schrijver Saul Bellow een vrij nauwkeurig beeld welke bekende mensen uit Bellows omgeving zoal model hebben gestaan voor personages in zijn romans, zoals de dichter en schrijver Delmore Schwartz, de socioloog Edward Shils en de filosoof Allan Bloom.¹ Dat was curieus om te weten, mede omdat ik een van hen (Shils) vrij goed heb gekend en ook diens mening over Bellow ken.² Veel van deze ‘toeschrijvingen’ waren echter al langer bekend en zijn nu op overzichtelijke wijze samengebracht. De vraag waar het vooral om gaat, is: werpen de biografische beschrijvingen van Atlas een nieuw en ander beeld op het *werk* van Bellow? Dat kan men betwifelen.

Onthullingen

Dit geldt eigenlijk ook voor biografieën die ‘echte’ onthullingen presenteren. Zo zijn er biografieën over de schrijver Jerzy Kosinski³ en de psycholoog Bruno Bettelheim,⁴ waaruit zou blijken dat zij hebben gefabuleerd en een leven van leugens en halve leugens zouden hebben geleid. Over Kosinski was al het een en ander bekend. Maar vooral de biografie van Richard Pollak over Bettelheim was haast schokkend om te lezen. Bettelheim was directeur van de door hem bekend geworden Orthogenic School aan de Universiteit van Chicago, waar hij ook een befaamd

hoogleraar was. Pas veel later — vooral na zijn dood — bleek dat de school, die beoogde autistische kinderen te behandelen, veel minder succesvol was dan Bettelheim voorgaf en dat hij pupillen brutaliseerde en sloeg. Er zijn hierover echter ook meer genuanceerde meningen. Verder pretendeerde Bettelheim dat hij voor zijn vlucht van Oostenrijk naar Amerika in Wenen niet minder dan drie doctoraten had verworven en Sigmund Freud persoonlijk had gekend. Volgens Pollak was dit alles niet waar.

Bettelheim was echter ook een van de eersten die al tijdens de Tweede Wereldoorlog een analytische beschrijving gaf van de verhoudingen in Duitse concentratiekampen, waar hij zelf gevangen zat voordat hij naar Amerika vluchtte. Ook al zijn er aanwijzingen dat zijn onderzoeksgegevens minder robuust waren dan hij suggereerde, zijn studie op dit gebied — waarop anderen hebben voortgebouwd — blijft nog steeds baanbrekend, zij het dat sommige inzichten zijn geamendeerd. Dit geldt eigenlijk ook voor zijn andere gepubliceerde werk — zeker voor zover het niet berust op plagiaat, waarvan in één geval (*The Uses of Enchantment*) gedeeltelijk sprake zou zijn geweest.

Hetzelfde kan men zich afvragen omtrent de onthullingen in de biografie van de uit Polen afkomstige Amerikaanse schrijver Jerzy Kosinski. Met name een van zijn romans — *The Painted Bird* — zou niet ‘autobiografisch’ zijn, zoals hij soms wel en soms niet voorgaf. Maar is het boek daarom minder indringend en waardevol? Alleen wanneer zou blijken dat het werkelijk op plagiaat berust en dat sommige van Kosinski’s boeken door anderen zijn ‘geredigeerd’ of zelfs het product zijn van *ghost-writing* — zoals zijn biograaf James Park Sloan suggereert, maar niet echt ‘hard’ maakt — zou dit een ander licht op zijn werk kunnen werpen. Maar zolang niet overduidelijk is aangetoond dat Kosinski als schrijver fraudeerde, blijft het werk vooralsnog wat het was: boeken gepubliceerd onder de naam Jerzy Kosinski. Ja, Kosinski was een complexe man en een fantast, zo blijkt uit zijn biografie. Maar wisten we dat ook al niet uit zijn werk zelf?

Debunking en Peeping Tom

De vraag die ik hier aan de orde wil stellen, is: wat bieden biografieën van bekende of minder bekende personen meer dan dat zij de nieuwsgierigheid bevredigen en laten zien dat ook befaamde personen allerlei zwaktes hebben? In de zojuist genoemde gevallen van Bettelheim en Kosinski gaat het zelfs verder dan het aantonen van ‘zwaktes’ en is het

regelrechte *debunking*. Dit geldt zeker voor het boek van Pollak over Bettelheim, maar in zekere zin ook voor dat van Sloan over Kosinski.

Maar wat is verder de status van biografieën? Wat bieden zij meer dan bijvoorbeeld romans? Zeker, biografieën gaan over concrete personen en gebeurtenissen en daarbij mag niet worden gefantaseerd. Maar werpen zulke feiten een totaal ander licht op het werk dat de betreffende persoon heeft verricht? Men zou dit bevestigend kunnen beantwoorden in het geval er sprake is geweest van plagiaat, zoals van sommige boeken van Bettelheim en Kosinski is gesuggereerd, of van ghost-writing, zoals bij Kosinski is verondersteld. In de meeste biografieën zijn dergelijke aperte gevallen van bedrog niet aan de orde en krijgen we hoogstens nadere informatie over feiten die we nog niet kenden en soms over de omstandigheden waaronder het werk tot stand is gekomen.

Nogmaals, zulke informatie bevredigt de nieuwsgierigheid. Maar geeft het ook inzicht in het werk zelf? Wat allerlei biografische informatie wel oproept, is een zeker *peeping Tom*-effect. Men krijgt soms informatie waarvan men zich kan afvragen of men die wel dient te weten. In de onlangs verschenen biografie over de sociaal-democratische politicus Sicco Mansholt van Johan van Merriënboer lezen we bijvoorbeeld dat Mansholt later in zijn leven in een soort 'crisis' heeft verkeerd en hem kennelijk is aangeraden hiervoor psychiatrisch advies in te roepen.⁵ Enerzijds kan men zeggen dat het de biograaf siert ook dit gegeven te hebben blootgelegd. Anderzijds kan men opmerken dat het wat gênant is te weten dat Mansholt (één keer) een psychiater heeft bezocht en zich afvragen of dat iets wezenlijks toevoegt aan het inzicht over Mansholt als politicus.

Wetenschappelijk

Men kan dus zeggen dat een biografie ons een kijkje achter de schermen verschaft. Dit heeft soms de functie van *debunking* of *peeping Tom*. Maar wat is verder de status van een biografie? Sommige en naar het lijkt steeds meer biografieën worden gepresenteerd als wetenschappelijk. Waarom? Omdat ze zijn verdedigd als academisch proefschrift, omdat de schrijver een beoefenaar van de wetenschap is, of omdat het boek in een wetenschappelijke reeks is verschenen? Dit zijn echter betrekkelijke criteria.

Veel wezenlijker zijn natuurlijk andere criteria die bepalen of een biografie wetenschappelijk genoemd kan worden. Globaal kan men zeggen dat wetenschap — tenminste empirische wetenschap — streeft naar

zo nauwkeurig mogelijke, gesystematiseerde kennis van de werkelijkheid met betrekking tot een bepaald verschijnsel. Dit kan men allereerst doen door systematisch te beschrijven, te ordenen en te registreren.⁶ Vervolgens zou men ook nog kunnen streven naar interpreteren, verklaren en voorspellen, waar ik nog op terugkom.

Om systematisch te kunnen beschrijven, ordenen en registreren moet het werk voldoen aan bepaalde methodologische eisen. Een belangrijke eis is vooral die van controleerbaarheid. In het geval van een biografie wil dit in het algemeen zeggen dat het beschrijvende deel van de studie is gebaseerd op schriftelijke — ook door anderen te raadplegen — bronnen. Voor zover mondelinge bronnen worden gehanteerd, is het vaak gebruikelijk dat deze — zeker wanneer het ‘feiten’ betreft — door minstens één andere bron worden bevestigd. Hierover bestaat inmiddels enige consensus, alhoewel die niet door iedere biograaf even scrupuleus in acht wordt genomen.

Aanzienlijk minder consensus bestaat er over de vraag hoe men het materiaal van de beschrijving verder moet ordenen en registreren, en ook interpreteren. Met andere woorden: welke vragen men aan het materiaal stelt. Bestaan hier ook eenduidige methodologische regels voor, behalve die van controleerbaarheid? Bestaan er duidelijke inzichten over de wijze waarop men in biografieën verschijnselen en verbanden kan begrijpen en verklaren, behalve dat men *common sense*-inzichten hanteert?

Verband tussen leven en werk

Biografieën over bijvoorbeeld politici, kunstenaars of wetenschapsbeoefenaars pretenderen vooral een relatie te leggen tussen het (privé)leven van de beschreven persoon en diens werk. Dit is in veel gevallen betrekkelijk simpel en descriptief: het leven wordt beschreven en er wordt al of niet in direct verband daarmee iets over het werk verteld. Bij het ordenen en registreren van het te beschrijven materiaal worden wel bepaalde beslissingen genomen — al was het alleen maar om pragmatische redenen: men kan niet alles beschrijven. Er is echter ook sprake van selectie, voorkeuren of keuzes en van — al dan niet expliciete — visies, die in wezen verder gaan dan alleen pragmatische overwegingen over de omvang van de studie. Zijn er uitgangspunten, principes of algemene inzichten om het beschrevene te ordenen en te verklaren?

Voor al in biografieën die uitstijgen boven een zuiver beschrijvend niveau, wordt vaak gepoogd om bepaalde relaties te leggen tussen leven

en werk, en deze op een of andere wijze te verklaren. Met enige regelmaat worden daarbij psychoanalytische noties gehanteerd. Zo zijn herhaaldelijk verbanden gelegd tussen (veronderstelde of vermeende) seksuele activiteiten of predisposities en andere activiteiten in iemands leven, in het bijzonder het werk van de beschrevene. In andere gevallen wordt er juist een relatie gelegd tussen seksuele onthouding en sterke activiteiten op andere levensgebieden, waarbij vaak het begrip 'sublimatie' wordt gehanteerd. Soms zijn het inderdaad slechts *veronderstelde* en heel oppervlakkige verbanden. Zo werd bijvoorbeeld op het congres 'Privé in de Politieke Biografie', dat werd gehouden op 24 maart 2006, gesuggereerd dat de reden dat de vroegere minister-president Beel politiek actief was, te maken had met zijn 'ongelukkige huwelijk'.

Nog krasser maakte Elsbeth Etty het toen zij vrij uitvoerig inging op speculaties dat de vroegere hoofdredacteur van *Het Volk*, P. L. Tak, die ongetrouwd was, wel eens homoseksueel zou kunnen zijn geweest. Volgens die speculaties zou dát wel eens de reden kunnen zijn geweest dat hij Jacob Israël de Haan, na de publicatie van diens omstreken *Pijpe-lijntjes*, destijds had ontslagen als medewerker aan de jeugdrubriek van *Het Volk*. Etty voegt daar vervolgens vroom aan toe: 'Een biograaf [...] kan zich, bij het ontwikkelen van een visie, inlaten met speculaties zolang hij deze maar niet zonder bewijs als levensfeiten presenteert.'⁷

Hier doen zich twee problemen voor. Allereerst dat de feitelijke bewijsvoering in beide gevallen uiterst zwak is. Was Beels huwelijk inderdaad ongelukkig en zijn er duidelijke aanwijzingen dat Tak homoseksueel was? In het laatste geval is opgemerkt dat zulke aanwijzingen ontbreken.⁸ Een veel ernstiger probleem is dat in individuele gevallen het nagenoeg onmogelijk is aan te tonen dat er een relatie bestaat tussen iemands huwelijksgeluk en andere activiteiten of tussen iemands seksuele geaardheid en bepaalde beslissingen die hij heeft genomen — tenzij men over diepgaande psychoanalytische gegevens over de betrokkene beschikt. Maar dan nog blijft het leggen van dergelijke verbanden problematisch.

Eén geval

Het problematische verband tussen leven en werk van een gebiografeerde komt nog eens heel duidelijk naar voren in de in 2005 verschenen omvangrijke, ruim duizend pagina's tellende, biografie van de socioloog Max Weber van de historicus Joachim Radkau.⁹ In dit boek wordt, aan de hand van correspondentie en andere getuigenissen, een beeld

geschetst van Webers intieme leven. Hierover waren in eerdere biografieën ook al veronderstellingen en suggesties geuit — met name hoe een conflict met zijn vader kort voor diens dood Weber tot een langdurige inzinking zou hebben gebracht.¹⁰

Volgens Radkau zou niet het conflict met zijn vader, maar andere omstandigheden een voorname rol in Webers leven hebben gespeeld. Hij zou namelijk jarenlang aan impotentie hebben geleden, maar later in zijn leven met andere vrouwen dan zijn eigen vrouw wel erotische relaties hebben gehad. Het is haast gênant om te lezen. Want alhoewel Radkau een eenheid suggereert tussen lichaam en geest, van 'Leiden-schaft des Denkens' (de ondertitel van zijn boek), weet hij in de ruim duizend pagina's tellende tekst alleen maar verdacht te maken dat er verband zou bestaan tussen Webers innerlijke leven en zijn werkdrift, die afgewisseld werd door perioden van overspannenheid. Ja, hij leed aan ernstige depressies en was een gekweld mens. Maar werpt dit een ander licht op zijn werk? Moeten we Webers sociologische analyses in het licht van deze door Radkau ontwikkelde visie anders interpreteren?

Ook volgens andere bronnen leed Weber aan depressies. We zouden met deze informatie echter pas werkelijk iets kunnen doen wanneer we met enige zekerheid zouden weten dat depressieve mensen de 'werkelijkheid' anders interpreteren dan mensen die niet depressief zijn. Zolang we niet of nauwelijks iets weten over het verband tussen bepaalde karaktereigenschappen (bijvoorbeeld depressiviteit) of seksueel gedrag enerzijds en processen van wetenschappelijke of artistieke creativiteit anderzijds, is informatie over zulke eigenschappen hoogstens curieus om te weten, maar draagt deze weinig bij tot inzicht over het werk van de betreffende persoon. Het is meer een vorm van voyeurisme, die gevoelens van gêne oproept.

De neerlandicus Nico Laan stelt dat sommige biografen menen dat 'grote kunst' ontstaat uit de diepste lagen van het onbewuste en dat kunstwerken voortkomen uit 'trauma' en 'emotionele conflicten'.¹¹ De docent literatuurwetenschappen Solange Leibovici schrijft: 'Niemand kan ontkennen dat de meeste schrijvers en kunstenaars geen door-deweekse persoonlijkheden hebben, dat er bij hen niet een of andere stoornis aanwezig is. Die wordt veroorzaakt door het trauma [...], dat tevens aan de basis van hun creativiteit ligt.'¹² Dit zijn slechts grote woorden zolang we niet op een meer specifieke wijze weten hoe zulke verbanden (kunnen) liggen. Zelfs een zeer zorgvuldige biografie als die

van Radkau over Weber kan dergelijke verbanden niet overtuigend aantonen. Het blijven speculaties.

Algemene inzichten

We keren terug naar de vraag van de wetenschappelijkheid van biografieën. We hebben vastgesteld dat het in de wetenschap gaat om systematisch beschrijven, ordenen en registreren, en vervolgens om begrijpen en verklaren. Dit moet uiteindelijk leiden tot algemene, gegeneraliseerde kennis die, om wetenschappelijk genoemd te kunnen worden, een zo nauwkeurig mogelijke weergave van de werkelijkheid moet zijn en uitgaan boven eenvoudige *common sense*. Om te kunnen begrijpen en vooral te kunnen verklaren, dienen we te beschikken over algemene inzichten. Die zijn echter moeilijk te ontlelen aan één beschrijving, zoals een biografie presenteert.

Het probleem van veel zogenaamde wetenschappelijke biografieën is dat, voor zover zij verklaringen bieden, deze vaak weinig of geen relatie hebben met meer algemene, gegeneraliseerde gezichtspunten die tevens wetenschappelijk zijn gefundeerd. Voor zover het om louter beschrijving gaat, voldoen ze meestal min of meer aan eisen van wetenschappelijke methodologie, dat wil zeggen van controleerbaarheid, zoals eerder werd besproken. Wanneer het echter om verklaring gaat, dan worden er verbanden gelegd tussen verschillende verschijnselen, zoals leven en werk. Om daarover uitspraken te kunnen doen — of juist: interpretaties te geven —, dienen we te beschikken over algemene, gegeneraliseerde inzichten die gebaseerd zijn op meerdere — bij voorkeur een groot aantal — gevallen. Hiertoe staan in principe verschillende wegen open.

Inductie

Zo kan men een inductieve benadering volgen. Hierbij wordt getracht uit een (groot) aantal afzonderlijke, vergelijkbare gevallen meer algemene inzichten te verwerven. Dit is wat Gerrit Voerman voorstelt: aan de hand van (in zijn geval auto-)biografische gegevens van politici ideeën te ontwikkelen over veranderingen in politieke cultuur in de loop van de tijd.¹³ Het is wat de historicus Henk te Velde doet in *Stijlen van leiderschap*: uit een groot aantal biografische en andere gegevens inzichten formuleren over stijlen van politiek leiderschap in verschillende perioden.¹⁴ Zo zouden bijvoorbeeld de eerdergenoemde biografieën van Bettelheim en Kosinski tezamen met andere biografieën — als die van

Friedrich Weinreb — de basis kunnen vormen van algemenere inzichten over fabuleren en bedrog.¹⁵ Dit zou van psychologische aard kunnen zijn: wat maakt iemand tot fantast of bedrieger? Het zou ook van meer sociologische aard kunnen zijn: welke omstandigheden kunnen ertoe leiden dat mensen tot bedrog komen?

Dit is een respectabele, door de tijd gehonoreerde wijze van wetenschapsbeoefening. Door vele en diverse gegevens te bestuderen en met elkaar te vergelijken, kan men trachten meer algemene, generaliseerbare, wetenschappelijke inzichten te verkrijgen. Dat gebeurt ook op basis van biografieën.¹⁶ Men zou slechts wensen dat dit vaker en systematischer gebeurt. Om dat te kunnen bereiken, zou er ten eerste sprake moeten zijn van meer convergentie en van enige standaardisatie in de fasen van ordenen en registreren van het materiaal van een biografie. Biografen zouden zich hierbij kunnen afvragen in hoeverre bepaalde veronderstellingen vergelijkbaar zijn met die van andere biografieën. Dit is in mijn ogen een zwak punt van veel biografieën, waardoor zij maar in beperkte mate tot wetenschappelijke inzichten leiden.

Vervolgens dient men erop bedacht te zijn dat biografieën een selectie vormen. Bestaande biografieën zijn over het algemeen geen a-selectie steekproef van alle levensgeschiedenissen van alle mensen. Men zou ze dus moeten vergelijken met levensgeschiedenissen van andere, ‘gewone’ mensen — in het genoemde voorbeeld van Bettelheim en Kosinski met mensen die kennelijk niet hebben gefabuleerd of bedrog hebben gepleegd — om tot inzichten te komen die het individuele geval overstijgen.

Interpretatie

Om een verband te kunnen leggen tussen het individuele geval dat de biografie beschrijft en meer algemene inzichten zou men ook een andere strategie kunnen volgen. Men kan trachten het afzonderlijke, individuele geval te interpreteren aan de hand van algemene, gegeneraliseerde inzichten of noties en zien of en in hoeverre dit individuele geval al of niet overeenstemt met deze algemene inzichten. Zo zou men een meer wetenschappelijke pretentie kunnen waarmaken en tevens de biografie kunnen verrijken.

Dit is een moeilijker weg, die minder wordt gevolgd. De meeste biografen schetsen een beeld van één singuliere persoon met al dan niet eigenzinnige kenmerken en laten het daarbij. Sommigen hebben impliciet — of zelfs expliciet — echter ook een pretentie om de bevindingen in

een breder, algemener kader te plaatsen. Daarbij bestaat vaak wel enige ambivalentie.

Deze ambivalentie heeft vermoedelijk vooral te maken met de vraag dat meestal niet duidelijk is wát een algemener kader zou moeten of kunnen zijn. Biografen pogen meestal een relatie te leggen tussen iemands leven en zijn werk. Ook trachten ze iets te onthullen over de verhouding van de beschreven persoon en zijn omgeving. Over de relaties tussen leven en werk en tussen persoon en omgeving bestaan nog weinig eenduidige, algemene, generaliseerbare inzichten. Natuurlijk, er is allerlei *common sense*-kennis, maar die is vaak weinig wetenschappelijk gevalideerd en bevat tal van contradicties. De wetenschappen die zich bezighouden met menselijk gedrag en de relatie tussen individu en omgeving beschikken wel over een veelheid van hypothesen en fragmenten van theorieën. Maar die zijn maar gedeeltelijk echt getoetst en verschaffen meestal onvoldoende informatie voor een biografische analyse.

Zolang dit het geval is, blijft het tamelijk vrijblijvend om iemand depressief te noemen en daar vergaande conclusies aan te verbinden. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in de in 2004 verschenen biografie van de psycholoog Piet Vroon, geschreven door een andere psycholoog, Vittorio Busato.¹⁷ Alhoewel de schrijver vrij ver gaat in de psychologische duiding van de persoon Vroon — en hij hiertoe redelijk gekwalificeerd lijkt —, noemt hij zijn analyse uiteindelijk toch ‘een hypothese, geen diagnose’.¹⁸

Veel biografen die overgaan tot een psychologische duiding van de door hen beschreven persoon, vertonen aanzienlijk minder reserve. Sommigen psychologiseren er lustig op los, zonder ook maar te verwijzen naar relevante psychologische literatuur. Het is vaak een soort amateuristische psychologie die op impressionistische wijze zonder al te veel echte kennis van zaken wordt gedebiteerd. Bovendien kennen biografen wanneer ze psychologische inzichten hanteren meestal maar één vorm van psychologie: de psychoanalyse, volgens Laan.¹⁹

Samenvattend zou men kunnen zeggen dat voor zover biografen zich bedienen van psychologische inzichten, dit vaak zeer oppervlakkig is en nauwelijks als wetenschappelijk kan worden gekwalificeerd. Er is weinig besef dat psychologische interpretaties uiterst moeilijk zijn. Feiten worden al te gemakkelijk op hun *face value* genomen. Er is betrekkelijk weinig systematische aandacht voor het verschijnsel dat, volgens het

adagium van de zojuist genoemde Vroon, luidt: 'Mensen doen niet wat ze zeggen en zeggen niet wat ze doen.'²⁰

Er zijn inderdaad biografieën waarin dit adagium lijkt te worden gedemonstreerd, zoals de al genoemde biografieën van Bettelheim en Kosinski. Maar die waren niet het product van nauwgezette psychologische analyse, maar meer het gevolg van het feit dat in deze gevallen de discrepanties tussen zeggen en doen op den duur wel erg opvallend waren. In de meeste biografieën wordt aan deze mogelijke discrepanties echter weinig aandacht besteed. Hier moet meteen bij worden aangetekend dat er nauwelijks een methodologie bestaat om discrepanties tussen verbale uitingen en werkelijk gedrag op te sporen en te analyseren.

Verder zou men er op kunnen wijzen dat in de wetenschappelijke cyclus niet alleen sprake is van beschrijving, inductie en interpretatie, maar ook van toetsing en evaluatie. Dat wil zeggen dat men zich zou moeten afvragen in hoeverre in eerste instantie verkregen inzichten convergeren met andere inzichten en in hoeverre deze moeten worden herzien of 'bijgesteld', of zelfs moeten worden verworpen.

Dit gebeurt maar weinig in biografieën. Soms wordt niet eens een vergelijking gemaakt met eerdere biografieën over dezelfde persoon, zoals bijvoorbeeld in de genoemde biografieën van Weber en Mansholt en die van de schrijver Simon Vestdijk.²¹ De auteurs van deze biografieën hebben hier eerbare redenen voor. Zij willen geen polemiëk, maar een geheel nieuwe beschrijving presenteren. Deze overwegingen doen echter de vraag rijzen of we bij de huidige stand van zaken wel kunnen spreken van 'echte' wetenschappelijke biografieën. Sommigen zullen wellicht zeggen dat men hier zelfs niet naar moet streven.

Andere algemene gezichtspunten

Behalve in termen van wetenschappelijke cyclus, kan men biografieën ook vanuit andere algemene inzichten bezien. Wanneer we afzien van biografieën geschreven door journalisten (dat zijn er vele) en zuivere amateurs, dan lijken biografieën met een enigszins wetenschappelijke pretentie vooral te worden geschreven door historici en beoefenaren van de literatuur- en kunstgeschiedenis. Vanuit deze disciplines zijn in de loop der jaren ook allerlei inzichten en algemene overwegingen geformuleerd. In Nederland gebeurde dit al zestig en vijftig jaar geleden door de historicus Jan Romein in *De biografie* (1946)²² en door de letterkundige Sem Dresden in *De structuur van de biografie* (1956).²³

Ter gelegenheid van een herdruk van dit laatste boek — aangevuld met latere bijdragen over dit onderwerp, onder de titel *Over de biografie*²⁴ — schreef Etty dat Dresden ‘methodologische kwesties alleen in abstracto behandelt en bovendien discussies aansnijdt die al geruime tijd achterhaald zijn’.²⁵ Slechts in enkele recentelijk verschenen Nederlandse biografieën zou naar het boek van Dresden worden verwezen. Etty is het met Dresden eens dat een goede biografie ‘geen dorre opsomming van gebeurtenissen [biedt], maar een visie op een persoon’. Eerder in haar stuk schrijft zij over de door Dresden aan de orde gestelde kwestie van enerzijds de noodzaak tot inleving en anderzijds het belang om afstand te houden tot de gebiografeerde, dat Dresden er geen rekening mee houdt dat ‘iedere biograaf hierin een eigen keuze moet maken — afhankelijk van zijn onderwerp, het beschikbare materiaal, zijn eigen talenten en voorkeuren’. Ook schrijft zij: ‘Een veel bediscussieerd onderwerp is hoe ver een biograaf kan gaan met interpretaties, hypothesen, geruchten en roddels.’ Tot slot merkt zij op: ‘alle mogelijke benaderingen zijn met meer of minder succes toegepast, er kunnen vergelijkingen worden getrokken en lessen geleerd’.

Het lijkt me dat Etty wat lichtvaardig stelt dat de vragen en dilemma’s die Dresden bezighielden, thans ‘achterhaald’ zouden zijn. Zijn de vergelijkingen getrokken en zijn de lessen geleerd? Zo stelt Dresden dat in een biografie een leven, dat vrij en onvoorzien geleefd werd, een patroon krijgt, dat zich wetmatig, volgens het noodlot ontvouwd heeft.²⁶ Er bestaat de indruk dat het leven moest verlopen zoals het is verlopen: ‘dat heeft zijn charme, ook al is het een bedriegelijke’.²⁷ Er worden pogingen ondernomen om het werk te verklaren uit het leven, maar het omgekeerde komt ook voor: het werk kan het verdere leven bepalen.²⁸ Daarbij wordt betrekkelijk weinig aandacht besteed aan onbedoelde ontwikkelingen en wordt wat ‘toeval’ genoemd zou kunnen worden, geëlimineerd. In een biografie wordt het leven vaak geschetst als een zuiver lineaire ontwikkeling.²⁹ Het zijn vragen en dilemma’s die Dresden al een halve eeuw geleden aan de orde stelde. Zijn de lessen hierover al geleerd en bestaan hier duidelijke standpunten over?

Dubbel tijdsniveau

Omdat de biograaf de afloop van het leven kent van degene die hij beschrijft, speelt zijn verhaal zich af op een dubbel tijdsniveau, zo stelt Dresden.³⁰ Een voorbeeld hiervan treffen wij aan in de biografie van Mansholt. In zijn beschrijving van de beginperiode van Mansholt als

minister, besteedt Van Merriënboer relatief veel aandacht (een heel hoofdstuk) aan de ‘Koloniale oorlog in Indonesië’. Uit brieven en andere documenten blijkt dat Mansholt van het begin af aan zijn bedenkingen had over deze oorlog, toen nog ‘politieonele acties’ genoemd. Maar van Mansholts bewering ‘ik heb dit meermalen in de M[inister]’raad gesteld’, zegt Van Merriënboer ‘dat dit niet wordt bevestigd door wat er in de notulen staat’. Uit latere notulen blijkt wel dat hij ‘niet dan met de grootst mogelijke moeite over de streep is gesleept’ om toch in te stemmen met de (eerste) politieonele actie.³¹

Zoals bekend, heeft Mansholt pas achteraf en veel later een meer uitgesproken standpunt ingenomen over het Nederlandse beleid met betrekking tot Indonesië in de naoorlogse jaren. In 1981 zei hij: ‘Ik had moeten aftreden op het moment van de eerste politieonele actie.’³² Waar het hier om gaat, is de vraag: zou Van Merriënboer evenveel aandacht hebben besteed aan de Indonesische kwestie wanneer Mansholt daarover jaren later niet krasse uitspraken had gedaan? Per slot van rekening was Mansholt als minister van Landbouw slechts zijdelings bij deze kwestie betrokken, en uit de notulen van de ministerraad blijkt dat hij — weliswaar na tegenstribbelen — uiteindelijk met het kabinetsbeleid akkoord is gegaan.

Wat hier aan de orde is, is dat in een biografie iemands leven als een betrekkelijk lineaire ontwikkeling wordt afgeschilderd, dat tegelijkertijd een dubbel tijdsperspectief heeft: dat van het ogenblik dat iets zich afspeelt en dat van het perspectief dat *achteraf* valt te construeren. Deze spanning tussen een prospectieve en een retrospectieve benadering is natuurlijk inherent aan iedere historische analyse en doet zich welbeschouwd ook voor bij andere wetenschappen van mens, cultuur en maatschappij. Geschiedschrijving houdt zich immers bezig met een ‘onvoltooid verleden’, zoals Romein al jaren geleden met kracht naar voren heeft gebracht.³³

Toch meer kunst dan wetenschap?

Wanneer de biograaf zich bedient van een dubbel tijdsperspectief, is dat dan ingegeven door wetenschappelijke overwegingen of is het vooral een stijlmiddel om speciale aandacht voor iets te vragen? Dresden meende het laatste. Het is een zekere montagetechniek, zoals hij het in navolging van de Duitse schrijver Thomas Mann noemde, die ook bij voorbeeld in romans wordt gebruikt.³⁴

Deze en andere overwegingen leiden tot de vraag of ook een wetenschappelijke biografie toch niet uiteindelijk een vermenging is van wetenschap en kunst, zoals Dresden in zijn boek vele malen beweert. Uiteraard moeten aan een wetenschappelijke biografie eisen van controleerbaarheid worden gesteld, zoals verschillende malen is betoogd. Soms worden andere wetenschappelijke inzichten gehanteerd, voornamelijk ontleend aan de psychologie. Dit is vaak van impressionistische en oppervlakkige aard. Biografieën blijven daarnaast ook een product van andere gezichtspunten en overwegingen.

Men kan opmerken dat dit geldt voor veel producten van wetenschappelijk onderzoek, waarbij persoonlijke voorkeuren en waardeoordelen eveneens een rol spelen. Is bij een biografie deze persoonlijke kleuring echter niet veel sterker en valt die niet veel minder te corrigeren door methodologische regels, ook al zou men die verder kunnen aanscherpen? Bovendien: in een biografie gaat het tevens in belangrijke mate om compositie en stijleffecten. Deze bepalen vooral of er sprake is van een al of niet 'gelijkend portret'. Daarnaast heeft het schrijven van een biografie als speciaal probleem dat het bijna per definitie één discipline te boven gaat, terwijl er over de disciplinaire grenzen heen veel minder consensus bestaat over wat 'wetenschappelijk' is.

Zijn biografieën toch niet primair producten van kunst, waarbij andere overwegingen dan wetenschappelijke de doorslag geven? De historicus J. Presser meende dat geschiedschrijving een activiteit is die behoort tot het domein van de muzen. Zijn afscheidscollege, over (het gebruik van) memoires en dagboeken, had als titel: 'Clio kijkt door het sleutelgat'.³⁵ Is dat ook niet een passende aanduiding voor biografieën?

Noten

- * Gaarne dank ik Geert Braam, Naomi Ellemers en Henk van Goor voor hun commentaar op een eerdere versie van dit essay.
- 1 J. Atlas, *Bellow. A Biography*, Faber and Faber, Londen 2000.
- 2 Zie overigens voor een andere impressie van de relatie tussen Bellow en Shils:

- J. Epstein, 'Friendship Among the Intellectuals', *Commentary* 121 (2006) 1, p. 65-68.
- 3 J. P. Sloan, *Jerzy Kosinski. A Biography*, Dutton/Penguin, Harmondsworth 1996.
- 4 R. Pollak, *The Creation of Dr. B. A Biography of Bruno Bettelheim*, Simon & Schuster, New York 1997; N. Sutton, *Bettelheim. A Life and a Legacy*, Westview Press, Boulder, Col. 1997. Er bestaat

- nog een derde biografie gewijd aan Bettelheim, die 'positiever' schijnt te zijn. Daarvan heb ik alleen een recensie gelezen: T. Raines, *Rising to the Light. A Portrait of Bruno Bettelheim*, Knopf, New York 2003.
- 5 J. van Merriënboer, *Mansholt. Een biografie*, Boom, Amsterdam 2006.
- 6 A.D. de Groot, *Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen*, Mouton, 's-Gravenhage 1961 (zesde druk 1971). Men kan misschien de vraag stellen in hoeverre De Groots opvattingen ook toepasbaar zijn op biografieën, alhoewel hij hier in zijn laatste hoofdstuk wel aandacht aan besteedt.
- 7 Etty publiceerde een samenvatting van haar voordracht in *NRC Handelsblad* 07.04.2006.
- 8 Na de publicatie van Etty werd in een ingezonden brief (*NRC Handelsblad* 14.04.2006) opgemerkt dat er 'geen spat archivaal bewijs' is voor de speculatie over Tak.
- 9 J. Radkau, *Max Weber. Die Leidenschaft des Denkens*, Carl Hanscher Verlag, München/Wenen 2005.
- 10 Zie met name A. Mitzman, *The Iron Cage. An Historical Interpretation of Max Weber*, The Universal Library/Crosset & Dunlop, New York 1971 (oorspr. uitgave 1969).
- 11 N. Laan, 'De biografie, de psychoanalyse en de romantische opvatting van het kunstenaarschap', in: Jacques Dane en Hans Renders (red.), *Biografie & Psychologie*, Uitgeverij Boom/Biografie Instituut, Amsterdam/Groningen 2007.
- 12 S. Leibovici, 'De biograaf, de psychooloog en de psychoanalyse', in: Dane en Renders (red.), *Biografie & Psychologie*.
- 13 G. Voerman, 'Politiek van levenswerk tot handwerk: De autobiografie als bron van de politieke cultuur', in: Hans Renders (red.), *Het leven van een doodsbekend. Necrologie & Biografie*, De Bezige Bij, Amsterdam 2005, p. 119-139.
- 14 H. te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2002.
- 15 R. Grüter, *Een fantast schrijft geschiedenis. De affaires rond Friedrich Weinreb*, Balans, Amsterdam 1997. Zoals bekend, werd de econoom Weinreb na de Tweede Wereldoorlog veroordeeld wegens oplichting en verraad van Joodse landgenoten. Later ontstond hier een hele controverse over.
- 16 Een fraai voorbeeld hiervan is C. Kristel, *Geschiedschrijving als opdracht. Abel Herzberg, Jacques Presser en Loe de Jong over de jodenvervolgung*, Meulenhoff, Amsterdam 1998.
- 17 V. Busato, *Weg met Piet Vroon. Een biografie*, Amsterdam University Press/Salomé, Amsterdam 2004.
- 18 Busato, *Weg met Piet Vroon*, p. 165-169.
- 19 Laan, 'De biografie'.
- 20 Busato, *Weg met Piet Vroon*, onder meer p. 20-21, 141, 179.
- 21 W. Hazeu, *Vestdijk. Een biografie*, De Bezige Bij, Amsterdam 2005. Ik heb deze biografie niet gelezen, maar ontleen mijn informatie aan besprekingen van en discussies over dit boek.
- 22 J. Romein, *De biografie. Een inleiding*, Ploegsma, Amsterdam 1946 (tweede druk 1951).
- 23 S. Dresden, *De structuur van de biografie*, Bert Bakker/Daamen, Den Haag 1956.
- 24 S. Dresden, *Over de biografie*, Meulenhoff, Amsterdam [2002].
- 25 Elsbeth Etty, 'Volksgroei in het leven; De emancipatie van de Nederlandse biografie', *NRC Handelsblad* 29.11.2002.
- 26 Dresden, *Over de biografie*, p. 53.
- 27 Dresden, *Over de biografie*, p. 193-194.
- 28 Dresden, *Over de biografie*, p. 170.
- 29 Dresden, *Over de biografie*, p. 50. Zie over 'toeval' ook Romein, *De biografie* (tweede druk 1951), p. 174-175.
- 30 Dresden, *Over de biografie*, p. 59.
- 31 Van Merriënboer, *Mansholt*, p. 147 en 150.

*Sceptische notities over het wetenschappelijke
karakter van biografieën*

32 Van Merriënboer, *Mansholt*, p. 139.

33 Het is zelfs de titel van een van zijn bundels, die hij ontleende aan de dichter D.A.M. Binnendijk: *Het onvoltooid verleden*, Querido, Amsterdam 1948.

34 Dresden, *Over de biografie*, p. 59.

35 In: *Uit het werk van dr. J. Presser*, Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam 1969, p. 283-293.

Personalia auteurs

ANTOON DE BAETS is als historicus werkzaam bij de Vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij schreef tientallen essays in verschillende talen, recentelijk vooral over de censuur en het misbruik van de geschiedenis en de ethiek van de historici. Hij is de auteur van *Censorship of Historical Thought: A World Guide, 1945-2000* (2002). Sinds 1995 coördineert hij het Network of Concerned Historians. In 2007 verschijnt zijn boek *Responsible History*.

MINEKE BOSCH is historicus en universitair hoofddocent aan het Centrum voor Gender en Diversiteit, Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen, Universiteit Maastricht. In 2005 publiceerde zij de biografie *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid: Aletta Jacobs, 1854-1929*. Zij is NIAS Fellow 2006-2007.

JOOP ELLEMERS was van 1967 tot 1995 hoogleraar Empirische Sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen en van 1970 tot 1995 buitengewoon hoogleraar sociologie aan de Vrije Universiteit Brussel.

ELSBETH ETTY is neerlandicus, en literair criticus en columnist bij *NRC Handelsblad*. Zij promoveerde in 1996 cum laude op de biografie *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst 1869-1952*. Van haar hand verschenen verscheidene essaybundels. Sinds 2004 is zij bijzonder hoogleraar Literaire Kritiek aan de Vrije Universiteit van Amsterdam.

JELLE GAEMERS is historicus. Hij schreef het aanvangsdeel van een meerdelige biografie van Drees: *De rode wethouder. Willem Drees 1886-1988. De jaren 1886-1940* (2006).

JEROEN KOCH is historicus, verbonden aan de Universiteit Utrecht. In 1994 promoveerde hij op een studie over het werk van de Duitse historicus Golo Mann. In 2006 verscheen van zijn hand het boek *Abraham Kuyper. Een biografie*.

RUUD KOOLE studeerde geschiedenis in Groningen en politieke wetenschappen in Parijs. Na zijn studie was hij werkzaam aan de universiteiten van Groningen en Leiden, waarbij hij zich in zijn onderzoek en onderwijs met name richtte op de Nederlandse politiek en op het functioneren van politieke partijen. Hij promoveerde in 1992 op *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*. Van maart 2001 tot december 2005

was hij landelijk voorzitter van de Partij van de Arbeid. Vanaf 1 januari 2006 is hij als hoogleraar Nederlandse Politiek verbonden aan het departement Politicologie van de Universiteit Leiden.

HANS RENDERS is hoogleraar geschiedenis en theorie van de biografie en directeur van het Biografie Instituut aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij schreef *Zo meen ik dat ook jij bent. Biografie van Jan Hanlo* (1998) en *Wie weet slaag ik in de dood. Biografie van Jan Campert* (2004). In 2004 publiceerde hij *Gevaarlijk Drukwerk. Een vrije uitgeverij in oorlogstijd*. Ook was hij mederedacteur van *Inktpatronen. De Tweede Wereldoorlog en het boekbedrijf in Nederland en Vlaanderen* (2006).

PAUL VAN DER STEEN is politicoloog en redacteur bij *Dagblad De Limburger/Limburgs Dagblad*. In 2004 promoveerde hij aan de Radboud Universiteit in Nijmegen op de biografie *Cals. Koopman in verwachtingen 1914-1971*. Op dit moment werkt hij aan een boek over de geschiedenis van de *Reichsschulen*, twee nazi-elitescholen in het Nederland van de bezettingsjaren.

GERRIT VOERMAN is hoofd van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen. In 2001 promoveerde hij op *De meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische Internationale (1919-1930)*. Hij publiceert veelvuldig over politieke partijen. Momenteel schrijft hij aan een geschiedenis van de Socialistische Partij.

Dankwoord

Op vrijdag 24 maart 2006 organiseerden het Biografie Instituut en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen een symposium, waarvan deze bundel het resultaat vormt. We danken het Groninger Universiteitsfonds en de Stichting Nicolaas Muleriusfonds van de Rijksuniversiteit Groningen voor hun financiële ondersteuning. Ook dank aan Cedi Karimi en Ilja Hengeveld voor hun organisatorische hulp.

Register van personen

- Aarts, K. 39
Aerts, Mieke 51-52, 54-56, 64
Aerts, Remieg 23
Agt, Dries van 59-60, 87-88
Anthierens, Johan 94
Arndt, H.W. 26, 38
Atatürk (pseudoniem van Mustafa Kemal Pasha) 109, 121
Atlas, James 125, 137
- Baalen, C.C. van 23
Baets, Antoon De 108-124, 141
Balkenende, Jan Peter 7, 17, 31-32
Barend, Frits 84
Beaufort, Willem Hendrik de 47-48
Beeck, Greet op de 85
Beel, L.J.M. 10, 129
Bellioti, Raymond 121
Bellow, Saul 125
Bennett, Colin 38
Bentinck, Salomé 65
Bergson, Henri 7-8, 12
Berlekom, Mathilde Berdenis van 101
Bettelheim, Bruno 125-127, 131-132, 134, 137-138
Beyen, Gretel 87
Beyen, Johan Willem 95
Beyen, Willem 87
Bie, Wim de 58
Binnendijk, D.A.M. 139
Blair, Tony 61
Blokker, Jan 49, 104, 106
Bloom, Allan 125
Bodson, M.B. 107
Bogaers Rob, Pieter 88-89
Bogaerts, Rob 124
Böhler, Britta 28, 39
- Boissevain, Charles 47-48, 53
Bolkestein, F. 83
Bonger, W.A. 29, 39
Bootsma, Peter 87
Borms, August 12-13
Borrie, Gilles W.B. 101-102, 106
Bos, Wouter 15, 22, 24, 32, 38-39, 99-100, 106
Bosch, Mineke 49-66, 104-106, 141
Bosscher, Doeko 88, 95
Braam, Geert 137
Brandeis, Louis D. 25, 38
Bredin, Jean-Denis 122
Bresser-Dukker, Rosalie 118-119
Breukhoven, Connie 24
Brinkman, Maarten 81
Broos-Nijboer, Truida 107
Brouwer, Aart 39
Bruin, J. de 48
Buiting, Henny 106-107
Bundsgaard, Inge 122
Busato, Vittorio 133, 138
Bush, Barbara 62
- Cals, Jo 9, 55, 83-96, 100
Cals, Marga 92
Cals, Truus 90, 92-94
Carmiggelt, Simon 76
Chadeau, Emmanuel 109, 111
Charmley, John 13
Clinton, Bill 62
Clinton, Hillary 62-63
Colijn, Hendrikus 9, 16, 53, 67, 87, 93, 95, 99, 103, 106
Coolen, Antoon 11, 13
Cooley, Charles M. 25
Corner, J. 23
Cramer, N. 81

- Daalder, Hans 78, 81-82, 93
Daems, Rik 85
Dane, Jacques 138
Davin, Anne 52, 64
Delvigne, Rob 102, 106
Desrosiers, Paul-Hervé 110-111
Deursen, A.Th. van 97-98, 106
Dewael, Patrick 85
Diana, prinses 86
Diepenhorst, I.A. 81
Dijkstal, Hans 21
Dilthey, Wilhelm 92, 95
Domela Nieuwenhuis, Ferdinand 42
Donner, A.M. 93
Donner, Jan 10, 13
Dorp, Henk van 84
Dosse, François 8, 12-13
Drees, Adri 69
Drees, Willem 9, 16, 19, 23, 39,
53, 67-82, 93
Drees, Wim 70, 77
Drees-Hent, To 67-68, 70, 72, 75,
77-78, 81
Dresden, Sem 89, 95, 134-135,
138-139
Duyvendak, Jan Willem 38
- Edelman, Bernard 123
Eeden, Frederik van 86, 105-106
Ellemers, Joop 125-140
Ellemers, Naomi 137
Elsschot, Willem 12
Epstein, J. 137
Etty, Elsbeth 64, 97-108, 129,
135, 138, 141
Everbroeck, Christine van 12-13
- Faassen, M. van 48
Fasseur, Cees 10, 103, 106
Faurisson, Robert 122
Feinberg, Joel 121-122
Feylbrief, J.K. 12
Flaherty, David 121
Flaubert, Gustave 10
Fontijn, Jan 86, 94, 105-106
- Fortuyn, Pim 14, 21, 23, 33, 39,
83-84, 88
Freud, Sigmund 106, 126
- Gaay Fortman, W.F. de 74
Gaemers, Jelle 39, 67-82, 93, 141
Garaudy, Roger 122
Garfinkel, Simson 38
Gerritsen, Carel Victor 49-50
Giebels, Lambert 10
Gilissen, John 122
Goedegebuure, Jaap 95
Goeman Borgesius, Hendrik 9, 13
Gogh, Theo van 83, 88
Goor, Henk van 137
Graaf, Thom de 23
Graaff, Bob de 81
Griensven, Peter van 87
Groen van Prinsterer, Guillaume
44-48
Groot, A.D. de 138
Groot, Paul de 94-95
Gross, Hyman 122
Gross, Larry 122
Grüter, R. 138
Gunning, J.H. 46
- Haan, Jacob Israël de 102, 106, 129
Haas, Max de 67
Hahn, Albert 40
Halsema, Femke 32, 84
Hanlo, Jan 11, 13, 86, 95
Harding, Warren G. 109, 111, 121
Hazes, André 9
Hazeu, Wim 138
Hellema, Duco 81
Henkin, Louis 122
Hent, To
Zie Drees-Hent, To
Herben, Mat 20
Hermans, Willem Frederik 93
Herzberg, Abel 138
Hichtum, Nynke van (pseudoniem
van Sjoukje M.D. Troelstra-Bokma
de Boer) 104, 106

- Hillen, Jacqueline 54-57, 64
Hirsi Ali, Ayaan (Ayaan Hirsi Magan)
30
Hitler, Adolf 11
Ho Chi Minh 109, 121
Hoetink, Dien 65
Hofmans, Greet 73
Holsteyn, Joop J.M. van 15, 22-23, 39
Holtrop, Aukje 104, 106
Homberger, Eric 13
Hoof, Anita van 23
Höppener, René 90
Houdt, Toon van 122
Huberts, Willem 10, 13
Hulten, Michiel van 39
Hurenkamp, Menno 38
Hutton, Laura 65

Idenburg, Alexander 43-44, 48
Idenburg-Duetz, E. 48
Irving, David 122

Jacobs, Aletta 9, 49-50, 64, 104-106
Jansen van Galen, John 80-81
Jeanneney, Jean-Noël 121-122
Jensen, Robert 83-84
Jong, Janny de 23
Jong, Loe de 138
Jong, Piet de 89
Jonge, A.A. de 11, 13
Juliana (koningin) 78, 91

Kamp, Elly 95
Katz, John 122
Keir Hardie, James 10
Kennedy, Charles 85
Kettmann, George 10, 11, 13
Kiebler, Benjamin 38
Kleerekoper, A.B. 73
Kleinnijenhuis, Jan 23
Klompé, Marga 54-58, 64-65, 90
Knapen, Ben 97-98, 106
Koch, Erich 91
Koch, Jeroen 41-48, 141
Kok, Wim 23

Koole, Ruud 24-40, 98-99, 141
Kooten, Kees van 58
Kosinski, Jerzy 125-127, 131-132,
134, 137
Kossmann, Alfred 11
Kossmann, Ernst 11, 13
Kraneveldt, Margot 30
Kristel, C. 138
Kroes, Neelie 61
Kuyper, Abraham 9, 40-48, 53,
73
Kuyper, Cato 43-44
Kuyper, Henriëtte 43-44
Kuyper-Schaay, Jo 44

Laan, Nico 130, 138
Langeveld, Herman 87, 93, 95, 99,
103-104, 106
Leers, Gerd 18, 21, 23
Leibovici, Solange 130, 138
Lewinsky, Monica 62
Lieftinck, Pieter 79
Linders, Anneke 56, 65
Lipschits, Isaac 118
Locke, John 25-26
Lubbers, Ria 124
Lubbers, Ruud 85, 93, 124
Lucardie, P. 23
Luns, Joseph M.A.H. 64, 75, 96

Maire, Gilbert 7-8, 13
Mann, Thomas 136
Mansholt, Sicco 94-95, 127,
134-136, 138-139
Marijnen, V.G.M. 92
Marijnissen, Jan 27, 32
Marijnissen, Lilian 27
Marshall, G.C. 75
Marsman, Hendrik 87
Maurits (prins) 97-98, 106
McGraw, Phil
Zie Phil, Dr.
Meertens, P.J. 12
Meijer, Irene Costera 64
Melkert, Ad 61, 102

- Merriënboer, Johan van 94-95, 127,
136, 138-139
Meyden, Henk van der 94
Meyers, Jan 11
Michaud, Claude 110, 122
Michaud, Pierre 110, 122
Mierlo, Hans van 18
Mill, John Stuart 26
Milliano, Jacques de 30
Miranda, Monne de 101, 106
Mitzman, A. 138
Moor, Wam de 11-12
Morgan, Kenneth O. 10, 13
Morton, Andrew 86
Mulder, Han 59
Mussert, Anton 11
Mustafa Kemal Pasha
Zie Atatürk
- Nerson, Roger 122
Niehe, Ivo 84
Nieuwenhoven, Jeltje van 20
Norton, W.W. 65
Nowak, Manfred 122
- Oegema, Dirk 23
Oldenbarnevelt, Johan van 11,
97-98, 106
Oldersma, Jantine 64
Orwell, George 28
Oudenaerde, Van (pseudoniem
van Ch. Boissevain) 48
Oudkerk, Rob 34-35, 85, 98
Oudshoorn, J. van (pseudoniem
van J.K. Feijlbrief) 12
- Pankhurst, Sylvia 10
Patijn, Schelto 124
Pattynama, Pamela 65
Pauw van Wieldrecht, Reinier 103
Pechtold, Alexander 31-32, 39
Péciaux, Sophie 85
Pels, D. 23
Phil, Dr. (Phil McGraw) 24
Pollak, Richard 125-127, 137
- Pormes, Sam 35, 39
Postman, Neil 65
Praag, Philip van 23
Presley, Elvis 114
Presser, Jacques 137-139
Prosser, William 112-114, 122
Puchinger, G. 48, 81
- Raab, Charles 38
Radkau, Joachim 129-131, 138
Raines, T. 138
Ranitz, jhr. S.M.S. de 103
Renders, Hans 7-14, 23, 49, 64,
86, 95, 138, 142
Reve, Gerard 57, 93
Rich, Adrienne 65
Ridder, Jan de 23
Ridder, Josje M. van den 22
Robespierre, Maximilien de 45
Roede, Jan 66
Roland Holst, Henriette 9, 105-106
Roland Holst, Rik 107
Romein, Jan 51, 134, 136, 138
Romme, Carl 9, 19
Roolvink, Bauke 16, 23
Rosen, Jeffrey 38
Rosenmüller, Paul 20
Ross, Leo 102, 106
Royen, Heleen van 7, 85
Ruby, Jay 122
Ruiter, Job de 10, 13
Rullmann, J.C. 48
Russell, Francis 109, 111, 121
Rutgers, A.R. 81
Rutte, Mark 32, 84
- Saint-Exupéry, Antoine de 109, 111
Santhagens, Ina 107
Santing, Catrien 64
Savorin Lohman, Alexander de 45, 48
Schaafsma, Douwe 23
Schelfhout, Cees 90
Schie, P.G.C. van 23
Schippert, Martin
Zie Tino

- Schmelzer, Norbert 55, 88-89, 92-94
Scholten, Yvonne 107
Schoo, H.J. 99, 106
Schouten, Jan 74
Schuijf, Judith 65
Schultz, Hella 103-104
Schwartz, Delmore 125
Schwegman, Marjan 55
Sennett, Richard 65
Sévêke, Louis 26
Shils, Edward 125
Shivaji (Chatrapatri Shivaji Raje Bhonsie) 109, 121
Slegers, Cees 13
Sloan, James Park 126-127, 137
Sluysen, Meijer 82
Smit, Joke 51
Smits, Mari 65
Soest, Marjo van 86, 94
Soulez, Philippe 13
Spears, Britney 9
Steele, Alexandra 122
Steen, Paul van der 83-96, 100, 142
Streisand, Barbara 9
Stuiveling, Garnt 107
Stutje, Jan Willem 94-95
Sutton, N. 137
- Tak van Poortvliet, J.P.R. 45
Tak, Pieter Lodewijk 101-102, 106, 129, 138
Tendeloo, Corrie 56, 65
Terlouw, Jan 29
Thatcher, Margaret 62
Thorbecke, J.R. 23, 48, 64, 138
Tilanus, H.W. 74
Tillie, Jean 39
Tino (pseudoniem van Martin Schippert) 109-111
Troelstra, Pieter Jelles 42, 104
Tromp, B. 81
Turgeon, Pierre 110-111, 122
- Uyl, Joop den 8, 23, 48, 64, 88, 138
- Valk, J.P. de 48
Verdonk, Rita 20
Vestdijk, Simon 134, 138
Viera, John David 122
Vliegenthart, Rens 23
Voerman, Gerrit 15-23, 131, 138, 142
Volio, Fernando 122
Vondeling, Anne 36, 39
Vos, Annerieke 65
Vossen, Koen 13
Vroon, Piet 133-134, 138
Vuijsje, Herman 80-81
Velde, Henk te 23, 42, 48, 53, 64, 67, 80-81, 131, 138
- W., Dr. (minnaar) 57
Waaldijk, Berteke 49
Warren, Samuel D. 25, 38
Wartena, Bert 9-10, 13
Weber, Max 129-131, 134, 138
Weenink, W.H. 87, 95
Weinreb, Friedrich 132, 138
Wesseling, Lies 65
Wibaut, F.M. 79, 101, 106
Wiegel, Hans 17, 23
Wijnen, H.A. van 81
Wilhelmina (prinses en koningin) 10, 103, 106
Wilke, Margrith 64
Willem III (koning) 103
Winfrey, Oprah 24
Wolsheimer, Carel 68, 81
Worms, Frédéric 13
Wottreng, Willi 109-111, 122
- Zijlstra, Jelle 89, 94
Zoonen, Liesbet van 61, 65
Zuijlen, Marjet van 84, 94